

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ISSN 0861-847X • ГОДИНА XXVII (LXVI)

2•2020

РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**

КОРИЦА **ГЕОРГИ ИВАНОВ**

ПРЕДПЕЧАТ **ЮЛИЯН ДОЙЧИНОВ**

ПЕЧАТНИ КОЛИ 8,75. ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 200

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,

БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 136

E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; P.Velichkov@nationallibrary.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ, 2020

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

Превод и редакция на резюметата д-р Радослава Стефанова

На корицата: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – снимка Стефан Рангелов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Александра Дипчикова
гл. ас. д-р Анка Стоилова
доц. д-р Анна Ангелова
доц. д-р Антоанета Тотоманова
д-р Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загорев
Веселин Тодоров
проф. Владимир Ключев
Георги Бобев
д-р Джени Иванова
Елизабета Георгиев
доц. д-р Живка Радева
д-р Иван Зарев
доц. д-р Красимира Александрова
д-р Мариана Кирова
Петър Величков
проф. Роман Мотулски
Росица Кирилова
д-р Силвия Найденова
доц. д-р Тодор Чобанов
Юлия Карадачка-Симеонова

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

Марката „Библиотека“ е регистрирана и има рег. № 99063 от 05.09.2017 г.

Съдържание

Библиотечни практики 5–15	Красимира Александрова Новите технологии, традиционната роля на Библиотеката и COVID-19 – пресечни точки
16–19	Мария Бранкова, Александър Касабов Дигиталната нотна колекция в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”: мост между минало, настояще и бъдеще
Събития 20–23	Боряна Бужашика Изложба „150 години Българска екзархия“ в Националната библиотека
24–26	Яница Радева Дарител на годината’2019
27–28	Диляна Денева Гостува детската писателка и художничка Нуша Роянова. Състои се първото онлайн представяне в инициативата #ВкъщиСъмИЧета
Библиотечно-библиографска хуманитаристика 29–35	Александра Куманова Алфред Фриц Майнхард: Иноверен (Ибн Сина)
Минало 36–53	Радка Пенчева Архивът на Цанко Церковски – възможности за интерпретации
История на книгата 54–74	Малина Димитрова Развойни тенденции в българското книгоиздаване, отразени в изданията на „Под игото“
Млади автори 75–85	Росен Стефанов Deception Factor или Impact Factor: фалшивите цитатни индекси в науката

Нови книги
86–92

Георги Гроздев

Литературен чифлик с много думи за семе в него

Юбилей
93–97

Владимир Шумелов

Радка Пенчева на 60 години

**Нови справочници
в НБКМ**
98–101

Евелина Стойнева

От ръкописа
102–140

Румяна Пенчева

Тихи, мои часове.

Дневникът на писателя Веселин Андреев

Новите технологии, традиционната роля на Библиотеката и COVID-19 – пресечни точки

КРАСИМИРА АЛЕКСАНДРОВА

New Technologies, the Traditional Library Role and COVID-19. Intersections

Krassimira Alexandrova

Summary

This report looks at a situation unparalleled in the history of libraries and the possibilities for reaction in several aspects. An overview of the opportunities for virtual work with users of the National Library “St. St. Cyril and Methodius” during the crisis is made. Synthesis shows also actions taken by library executives who participated in the Webinar on Libraries and COVID-19: Management Strategies and Stress, organized by the ALA, the Association of American Libraries.

Discussions provide an opportunity to formulate problems and search for solutions to overcome them. Ways of protecting employees, preservation of the books and documentary heritage stored in the library, maintaining and keeping further consumers' interest in library services are discussed. The current situation requires librarians around the world to reschedule their work efficiently by remote performing of their daily tasks. It is clear to everyone, that the challenges are likely to continue.

Key-words: COVID-19, library management, challenges, virtual customer work, conservation of books and documentary heritage.

Управлението на библиотеките, в условията на кризата с разпространение на коронавирус, е предизвикателство без аналог в хилядолетната им история. До завръщане към традиционната дейност всяка библиотека е в търсене на възможности да продължи да присъства в публичното пространство. И тук отговорността е както към потребителите, така и към работещите хора. При затворени библиотеки ИФЛА препоръчва да се осигури възможност на библиотекарите за дистанционна работа от дома, с изключение на случаите, когато са необходими на място, при стриктно спазване на правилата за физическо дистанциране. Ключовите въпроси са свързани с безопасността на персонала, превантивната обработка на документите – с цел избягване на възможност за пренасяне на заразата, чрез ползването им от различни потребители и не на последно място, онлайн работа на библиотеките.

Във връзка със създалата се обстановка и удължаването на срока на извънредното положение до 13 май т.г. Националната библиотека „Св. св. Кирил и

Методий“ (НБКМ) предостави на сайта на Министерството на културата (<http://mc.government.bg/newsn.php?n=7153&i=1>), както и на сайта на Националната библиотека (<http://www.nationallibrary.bg>) информация за безплатни електронни услуги за периода на извънредното положение.

Всеки четвъртък информацията за онлайн инициативите на Библиотеката се обновява, заедно с актуалните линкове за достъп.

Структурата на **предоставените възможности за виртуална работа с потребителите на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“** към 12 април 2020 г. е:

- Официален сайт на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (<http://www.nationallibrary.bg>).
- Профили в социалните медии Facebook и YouTube (<https://www.facebook.com/nbkmbg>, <https://www.youtube.com/channel/UCAo0nALU2oifXyfoVG-ff4A>).
- Електронен каталог COBISS+ (<https://plus.bg.cobiss.net/opac7/bib/search/simple?db=cobib>, <https://bg.cobiss.net>).

Виртуален офис:

- **Онлайн регистрация на потребители** – активна от 14 април 2020 г. (<https://plus.bg.cobiss.net/opac7/rsu>).

- **Дигитална библиотека** – онлайн достъп до дигиталните колекции: „Български исторически архив“, „Български исторически архив – фотографии“, „Старопечатни книги“, „Славянски и други ръкописи“, „Източни ръкописи“, „Периодични издания“, „Музикални издания“, на адрес: (http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=1337).

- **Попитай библиотекаря** – чрез услугата потребителите могат да получат на електронната си поща отговор на интересуващ ги въпрос, свързан с Библиотеката и нейните информационни ресурси на адрес: http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=224.

- **Предоставяне на документи в електронен вид** – възможност за заявяване до пет документа дневно (до 15 страници общо) чрез попълване на електронен формуляр (**Заявление за електронна доставка**) от интернет страницата на Библиотеката на следния адрес: http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=64971.

- **Достъп до електронни ресурси от външни бази данни:**

Социални и хуманитарни науки – свободен достъп. (http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=2788);

- Пълнотекстови публикации от информационните бази данни по абонамент могат да бъдат заявени на имейл адрес: spravochen@abv.bg.

- **Предоставяне на тематична библиографска справка** – изготвяне на писмена библиографска справка по определена тема със зададени от потребителя параметри, посочени в Образец № 5, на имейл адрес: http://nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2019/04/obrazec_5_2019.png.

Изпълняват се до две справки, изпратени на имейл адрес: spravochen@abv.bg.

- **Справки за цитирания на публикации** – възможност за изготвяне на справки за цитирания на публикации на учени, изследователи, докторанти, преподаватели и други на имейл адрес: *spravochen@abv.bg*.

- **Библиографска редакция** – редактиране на списък с използвана литература до 50 заглавия към курсова или дипломна работа, статия или дисертация, в съответствие с предпочитан от потребителя библиографски стандарт. Заявка за услугата на имейл адрес: *spravochen@abv.bg*.

- **Виртуални изложби** – интерактивен достъп до експозиции, изготвени от документи и архивни материали от фонда на Библиотеката, на следния адрес: <http://www.nationallibrary.bg/wp/?cat=4>.

Систематизирането на видовете библиотечни услуги, предназначени за виртуално обслужване на потребителите, беше предшествано от задълбочено проучване на сродни институции по света и адекватно на потребителските нужди.

На 20 март 2020 г. представители на НБКМ взеха участие в уебинар, организиран от ALA (Асоциацията на американските библиотеки) на тема „Библиотеките и COVID-19: управленските стратегии и стресът“. В инициативата се включиха над 300 библиотекари от колежански, университетски и обществени библиотеки на територията на САЩ, около десетина участници от Канада и двама от Европа – Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – България и Библиотеката „Свети Георги“ в Пистойя, Тоскана, Италия.

Лекторите Мария Стела Рацети, директор на Библиотеката „Свети Георги“ в Пистойя, Тоскана, Италия, по темата „Библиотеките и COVID-19: нашата история в Италия“, Лиса Розенблум, изпълнителен директор на „Библиотечна система“, Кинг каунти, Вашингтон, по тема „Менталното здраве: нашето и на нашите общности“, Лорън Макклеин, сертифициран инструктор в Националния съвет за първа помощ по поведенческо и ментално здраве на САЩ, Ричард Мониц, директор на „Библиотечни услуги“ в Техническият колеж Хори-Джорджтаун в Мъртъл бийч, Южна Каролина, представиха своите виждания по темата, разказаха за инициативите на библиотеките в условията на карантина, отговаряха на въпроси и участваха в дискусии с другите участници.

В синтезиран вид по-долу посочваме тематичните акценти в уебинара, които представят предприеманите действия от страна на ръководствата на библиотеките участници:

„Библиотеките и COVID-19: нашата история в Италия“, Библиотека „Свети Георги“, Пистойя, Тоскана, Италия

От 16 март т.г. Библиотеката е затворена, всички работят от вкъщи, защото има забрана да се напускат домовете. В условията на кризи Библиотеката акцентира върху развиването на нови дигитални дейности. За да могат потребителите да отличават фалшивите новини в общия новинарски поток, в Италия се използва сайтът <https://www.newsguardtech.com> и именно на библиотеките е отредена значима роля в подбора и в предоставянето на информация. Мария Стела Рацети – директор на библиотеката „Свети Георги“ в Пистойя, сподели: „Ако можехме да променим нещо сега, това със сигурност щеше да е общуването с потребителите

– чрез всички възможни дигитални канали да предлагаме курсове, обучения и дискусии“.

Библиотеката работи дистанционно по програма „Дигитална солидарност“. Чрез нея се подготвят и изпращат актуални новини на читателите. Програмата включва записване и озвучаване на истории, организиране на виртуални четения, представяне на книги и автори, предоставяне на дигитализирани документи. За да се поддържа връзка с читателите, подготвената информация ежедневно се споделя на сайта на Библиотеката и на нейната фейсбук страница. Потребителите имат достъп до дигитализирани книги и документи.

„Как се справяме: нашата история“ – Кинг каунти, щат Вашингтон, САЩ
Първият случай на COVID-19 в Кинг каунти е регистриран на 19 февруари. Независимо че са затворени за посещения, библиотеките се оказват на предната линия в борбата за справянето с епидемията.

Те организират семинари и изготвят информации до общността за развитие на ситуацията с коронавируса. Публикуват факт-листи всеки ден, като преценяват, че това е важно за спокойствието на хората. Отговорното отношение на библиотекарите се възнаграждава с доверието на общността и с интереса към предоставяната информация.

Лиса Розенблум – изпълнителен директор на библиотечната система на Кинг каунти, сподели с тревога: „Все още нямаме ясни инструкции как да дезинфекцираме книгите, които ни връщат. Говореше се за 48 часа, сега за 72, в които документите да се обеззаразяват. Стараем се да правим най-доброто за хората, които работят в библиотеките – поддържаме активна комуникация помежду си и сме солидарни в този труден момент“. Към момента са инвестирани солидни средства за изграждане на дигитална библиотека, чрез която се осигурява онлайн достъп до книги. Тревога буди и перспективата библиотеките да останат по-дълго затворени, това неминуемо ще се отрази на бюджета им. В окръга действа фонд „Бедствия“ и на първо време чрез него те ще бъдат подпомогнати, докато стабилизират дейността си.

„Менталното здраве: нашето и на нашите общности“ – Национален съвет за първа помощ по поведенческо и ментално здраве на САЩ

В условията на пандемия несигурността е сред ключовите фактори, предизвикващи тревожност. Първото, което трябва да се предприеме, е да се разбере какво точно се случва с всеки по време на пандемията. Другият стресиращ фактор е изолацията. В общество, свикнало с много свободи и права, тя е страшна за хората. И не на последно място, постоянният стрес и страхът от загуба на работа, на дом и от липсата на перспектива допълват общата картина на кризисната ситуация. Затова Лорън Макклейн, сертифициран инструктор в Националния съвет за първа помощ по поведенческо и ментално здраве на САЩ, призовава: „Докато сте под карантина или работите дистанционно, грижете се за физическото си и за менталното си здраве, поддържайте дома си чист и подреден, не стойте прекалено дълго пред компютъра, прилагайте правилото 20/20/20 – на всеки 20 минути за 20 секунди насочвайте вниманието си извън екрана на вашите устройства, към пред-

мети в стаята ви или навън, на 20 фута разстояние от вас¹ – това дава възможност на очния нерв да се „презареди“. Ако сте изолирани или под карантина, общувайте всекидневно с близките си, със семейството си, с приятелите или с вашите ученици. Солидарността помежду ни е много важна. Създайте си нови ритуали, докато работите от дома си. Време за кафе, време за отпускане, време за работа на компютъра или време за подреждане на шкафовете у дома“.

„Как mindfulness може да ни помогне“ – Библиотека към Техническия колеж Хори-Джорджтаун, Мъртъл бийч, Южна Каролина

Да започнем с тълкуването какво е mindfulness. Внимание или внимателност, или да внимаваме? Хората асоциират тази дума с грижа и с медитации, с йога, с нещо, което пренасочва ума и го съхранява. Определението, което дава директорът на „Библиотечни услуги“ в Техническия колеж Хори-Джорджтаун в Мъртъл бийч, Южна Каролина, Ричард Мониц, е: „Това е изкуството да наблюдаваш физическия, емоционалния и менталния опит с целенасочено внимание. Работи ли тази внимателност като кризисен мениджмънт? Да, определено има значение в сегашната ситуация на пандемия, при тази изолация, на която сме подложени. Добрата новина е, че чрез технологиите можем да общуваме повече с хората, за които ни е грижа, дори е задължително да го правим в ситуация на карантина. Ако сте „арестувани“ въкъщи, ето някои техники: премествайте неща, пренареждайте бюрото си, давайте си почивки, медитирайте поне 10 минути на ден. Работете по професионалното си развитие. Учете, запишете се на онлайн курсове, играйте видеоигри. Има много медитации онлайн. Ето полезни връзки:

<https://www.chathamnc.org/government/departments-programs/digital-and-online-learningresource-list>; <https://www.youtube.com/user/yogawithadriene>; <https://ccb.ischool.illinois.edu/storytelling-festival/storytelling-festival-archive>; <https://www.columbuslibrary.org/covid-19-coronavirus-response>; <https://tomato-timer.com/>; <https://gowyld.libguides.com/freefornow>; <https://www.actionforhappiness.org>; <https://www.common sense.org/education/articles/reduce-student-anxiety-and-your-own-duringuncertain-times>; <https://positivepsychology.com/dbt-dialectical-behavior-therapy>; www.bilbobooks.com; www.lizardpoint.com; www.zooniverse.com.

Дискусиите дадоха възможност за формулиране на проблемите и на търсенето на решения за преодоляването им.

Рита Ван Дюнен, Чатам каунти, Ню Йорк:

„Библиотеките са затворени за посетители, а ние работим и дистанционно, и в сградите на библиотеките. Това е подходящо време за почистване, пренареждане и т.н. Работим усилено по нови стратегии и услуги, които можем да предлагаме онлайн“.

Дебора Уолш, библиотекар в Националната университетска библиотека, Университет за здравни науки, Ломбард, Илинойс:

¹ Около 6 м.

„Работя като инструктор и технически асистент в колежа „Дю пейдж“. Аз съм у дома, защото мъжът ми е след сърдечна операция и е много уязвим. Библиотеката ни в университета е все още отворена, а позицията ми на инструктор ми позволява да работя дистанционно”.

Шамика Шибович, Обществена библиотека Фремонт в Манделейн, Илинойс:

„Библиотеката е затворена от понеделник. Работи само екипът, който ще осигури гласуването във вторник“².

Омаха:

„Затворени сме изцяло до 31 март. Всички на трудов договор изпращат доклади на директора“.

Джорджита Мастерс, Обществена библиотека на Сънивейл:

„Библиотеката преустанови работата с посетители. Някои от нас работим от къщи и сме на разположение по телефона или имейла. Очаквам да получа много предложения и съвети как да продължим да работим”.

Мелани, Университет Кливланд, Канзас сити:

„В библиотеката един колега дежури дневно. Всички останали работят дистанционно. Студентите имат занятия онлайн и ние ги обслужваме онлайн”.

Лаона Флейшър:

„Ние активно използваме Hoopla. Засега няма ограничение при използването ѝ онлайн, свалянето на книги и при стрийминга. Все пак трябва да си даваме сметка, че овърдрайвът не е безкраен. В тази кризисна ситуация обаче разбираме, че потреблението на Hoopla е нараснало неимоверно, но поддръжката на приложението прави необходимото да няма отказан достъп.

Hoopla (<https://www.hoopladigital.com>) е онлайн приложение за слушане на аудиокниги на територията на САЩ и на Канада. В списъка на приложението са над 1500 библиотеки в Северна Америка. Препоръката към читателите е, ако тяхната библиотека не е в този списък, да помолят библиотеката да се включи, т.е. да плати за достъп. И ако читателят е регистриран в библиотеката, получава достъп.

Tumblebooks отварят безплатен достъп до електронните им книги и други дейности онлайн до края на август 2020 г. Сайтът (<https://www.tumblebooks.com/>) съдържа детски аудиокниги, тийнейджърска литература, уроци по математика онлайн, AudioBookCloud с богата база данни на стрийминг на аудиокниги, достъпен след регистрация до всички обществени библиотеки по света. Само за последните 2 седмици потреблението на техните услуги се е увеличило с 300 %.

Въпросите на участниците убедително потвърдиха полезността на събитието. Един от тях беше свързан с това как неработещите библиотеки обслужват потребителите, които нямат онлайн достъп или нямат Wi-Fi. Изводът е, че трябва да се засили качеството на интернета и да се направи възможно всеки член на

² В САЩ гласуването се провежда в библиотеките, а не както у нас – в училищата.

Обществените библиотеки в Америка са общностни центрове: библиотека, кафене, зали за събития и т.н.

общността да получи достъп. Например, някои библиотеки оставят свободен достъп до интернет мрежата от паркинга, а също така призовават своята общност да премахне паролите за домашния интернет, за да могат хората да го използват.

Участието на експерти от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в уебинара беше полезно, макар че много от изводите и препоръките не са приложими за България.

Дезинфекциране на книгите

Служителите, които засега са на работа, приемат книгите от читателите и работят с ръкавици. За дезинфекция използват разтвор на основата на белина (съдържащ хлор) и избърсват всички върнати материали и книги в Библиотеката.

Продължихме проучването си с действията, предприети в национални библиотеки от Европа и прилагани подходи:

Австрийската национална библиотека е затворена поради официални разпоредби. Библиотеката автоматично удължава безплатно всички годишни читателски карти за продължителността на времето за затваряне. Читателската карта предоставя на потребителя многобройни възможности за изследвания и достъп в информационната система на базата данни (DBIS). Персоналът на информационните служби е ангажиран дистанционно да отговаря на поставяните въпроси на електронна поща, чат на живо с работно време: от понеделник до петък, от 9.00 до 17.00 часа. Всички събития са отменени до края на май т.г.

Германската национална библиотека е затворена от 16 март т.г. Генералният директор, съвместно с ръководния екип в Лайпциг и във Франкфурт на Майн, е взел решение да се спре ползването на читалните и на двете места, както и да се затвори до второ нареждане Германският музей на книгата и писането. Конференциите, изложбите и другите събития, провеждани в сградата на Германската национална библиотека, са отменени до 3 май т.г. Към читателите е отправена покана за разглеждане на виртуални изложби. Каталогът на библиотеката е достъпен онлайн с повече от 1,3 милиона публикации.

Кралската библиотека на Нидерландия е затворена за читатели от 13 март т.г. На разположение са онлайн услуги като Delpher, DBNL и KB-каталог.

Националната библиотека на Русия е затворена за неопределен период от 19 март т.г. Налична е онлайн справочна услуга. Потребителите могат да задават въпросите си на имейл: ref.service@nlr.ru. Могат също така да получат достъп до онлайн документи, включително до каталозите и до цифровата библиотека.

Националната библиотека на Франция е затворена от 14 март т.г. до по-нататъшно уведомление. Всички събития са отменени.

Швейцарската национална библиотека е затворена от 16 март т.г. Услугите за предоставяне на книги са спрени. Не се изпращат напомняния за просрочени документи. На разположение на потребителите са онлайн ресурси. Всички събития до края на април са или отменени, или отложени.

Националната библиотека на Великобритания предлага онлайн услуги, така че да остане отворена виртуално за всички потребители. Предоставена е възможност да се разглеждат и изследват голяма част от колекциите онлайн.

Представената картина на дейността на библиотечната общност в Европа и в Америка потвърждава приоритетите в организацията на работа на библиотеките в извънредни условия:

Защита на служителите

След решението от 13 март 2020 г. на Народното събрание на Република България за обявяване на извънредно положение на територията на страната (обн. в ДВ, бр. 22 от 13.03.2020 г.) и последвалото решение на Народното събрание на Република България за удължаване на срока на обявеното извънредно положение до 13 май 2020 г. (обн. в ДВ, бр. 33 от 7 април 2020 г.) в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ бяха предприети активни действия за запазване на здравето на служителите. Изпълнението на служебните им ангажменти беше организирано в две направления – *дистанционно* в случаите, когато характерът на заеманата от тях длъжност позволява работа в домашна среда, и *работа в екипи*, когато не е възможна дистанционна работа. При организацията на работа по екипи, изискването е да се сведат до минимум преките контакти, както между работниците и служителите, така и между тях и външните лица на територията на НБКМ, като стриктно се спазва дистанция от не по-малко от 1.5–2 м.

Всички помещения на територията на НБКМ подлежат на задължително почистване и дезинфекция. От служителите се изисква да поддържат високо ниво на лична хигиена и да спазват стриктно правилата за работа и на присъствие в служебните помещения, като почистване и дезинфекция на работното място – преди началото на работния процес и след преустановяването му, поддържане на редовна хигиена на ръцете и избягване докосването на очите, носа и устата с мръсни ръце, използване на лични предпазни средства и дезинфектанти по време на работния процес, поддържане на добра респираторна хигиена на работното място чрез редовно проветряване на работните помещения.

Опазването на книжовно-документалното наследство, съхранявано в Библиотеката, е сред най-често задаваните въпроси в библиотечната колегия. Актуално звучи извадка от текста на *Правилника за народните библиотеки в София и Пловдив*, обн. в ДВ, бр. 127 от 18.VI.1898 г.:

III. Публично ползуване на библиотеката

№ 41. *Читателите са длъжни да пазят вземаните за прочит книги от всякаква повреда, да не пишат по полетата на книгите, да не прегъват листата и да не ги обръщат с напљунчен пръст, да не се облягат на книгите и кога вземат бележки, да не турят хартията, на която взимат бележките, върху книгата.*

№ 43. *Ако у дома на някого, който е взел книга за четение, се появи заразителна болест, той е длъжен да съобщи на библиотеката и веднага да повърне заетата книга за дезинфекция.*

Истината е, че все още данните за продължителността на пребиваване на вируса върху хартия и картон са противоречиви и търпят промени. На сайта на ББИА (<https://www.lib.bg>) е предоставена информация от Northeast Document Conservation Center (NEDCC), която препоръчва „72-часова карантина за книгите и документите от други колекции, като най-сигурния и най-ефективен начин за дезинфекци-

ята им след ползване от библиотекарите или връщане от читателите. За някои видове материали може да е подходящ карантинен период по-малък от 72 часа”. Цитирано е изследване, публикувано в New England Journal of Medicine на 17 март т. г., според което COVID-19 се запазва върху картонени повърхности за 24 часа и върху пластмасови повърхности до 72 часа. Въз основа на това изследване „подходящият карантинен период за хартия или обикновен картон е минимум 24 часа, докато подходящият карантинен период за книги, покрити от полиестер (напр. миларни) или други пластмаси, както и материали на основата на пластмаса, като например CD и DVD, е 72 часа. 72-часовата карантина е подходяща и за всеки друг вид документи, за които библиотекарят не е сигурен”.

Практиката по превенция на документалното наследство в Националната библиотека се оказва полезен опит, който започна да се прилага непосредствено след констатациите за COVID-19. Следвайки световната тенденция за използването на биологично чисти продукти, във всяка сфера на живот, които не замърсяват околната среда и щадят здравето на човека, и позовавайки се на сведения за приложението в практиката на растителни извлекци и етерични масла, екип на Биб-

Фиг 1. Резултати от консервационната намеса с различни етерични масла

лиотеката прилага иновативна методика с доказана ефективност в съхранението на документи на хартиен носител. Според доц. д-р Анна Драганова „етеричните масла действат като антибиотици, при това натурални, и не само убиват бактериите и вирусите, но и стимулират имунната система”.

Проучванията показват, че механизмът на действие на етеричното масло от чаено дърво се състои в разрушаване на мембранната цялост, придружено с освобождаване на вътреклетъчен материал и инхибиране на клетъчното дишане, което води до невъзможност да се поддържа хемостазата на клетката.

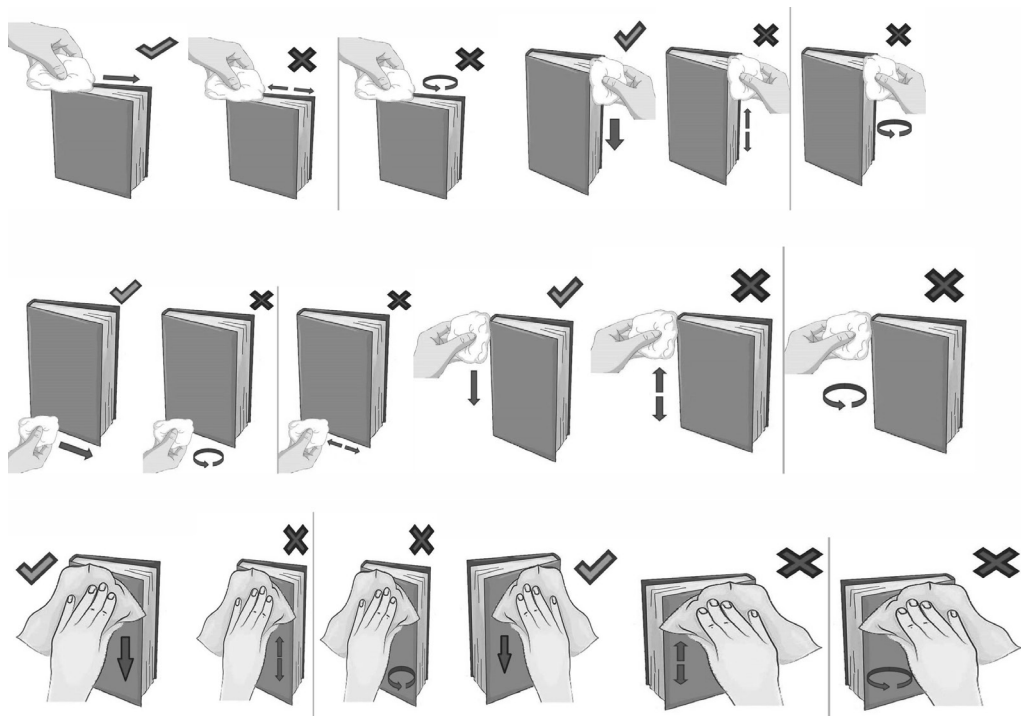
Дезинфекциращ разтвор 1: на 100 мл 70-процентов спирт се прибавя 0.5 мл масло от чаено дърво, или на 1 л спирт е нужно да се прибавят 5 мл масло от чаено дърво.

Ползваните от читателите книги се поставяха в обособени пространства, т.нар. изолатори. Там наред със спазване на посочения по-горе карантинен период, книгите се подлагат на обработка чрез напръскване с описания по-горе дезинфекциращ разтвор.

В процеса на превантивно опазване или при необходимост от обеззаразяване на документи е ефикасен и следният метод:

Документът се поставя върху равна повърхност и с четка се намазва с дезинфекциращия разтвор. Необходимо е да се изчака, докато да се изпари спиртът от повърхността на хартията. След това се поставя филтърна хартия между страниците, както и от външната страна на книгата. Така обработен, документът се поставя в затворен обем (ексикатор или в найлонов чувал) за 3–4 дни.

Дезинфекциращ разтвор 2 (по д-р Елена Малишева, Русия) : В 1 л вода се прибавят 4 с.л. белина или препарат съдържащ хлор. Документите се почистват и обработват с дезинфекциращия разтвор, след което се оставят за 4–5 дни в изолатор.

Фиг. 2. Насоки (основни стъпки) за правилно почистване на библиотечни материали

При невъзможност да се използват някои от посочените дезинфектиращи разтвори, документите може да бъдат обработени и с антибактериални мокри кърпи на спиртна основа.

При извършване на почистване е важно да се спазва посоката, без да се допуска движение в две посоки, както и въртеливи движения, защото съществува опасност вместо да се отстрани замърсяването и да се унищожат бактериите и инфекциите, те да се вкарат в дълбочина в книжното тяло.

При извършването на дезинфекция е задължително да се използват следните лични предпазни средства:

- маски/респиратори (препоръчително е те да бъдат клас 2 или 3 (FFP2 или FFP3);
- очила или лицев шлем;
- престилка с дълги ръкави (при възможност за еднократна употреба);
- ръкавици (при възможност за еднократна употреба);
- след приключване на дезинфекцията ръцете трябва да се мият със сапун и топла вода в продължение на минимум 20 секунди.

Запазване на интереса на потребителите и на потребността им от библиотечни услуги

В екстремната ситуация, в която са поставени библиотеките в условията на пандемия, усилията са насочени към осигуряване на достъп до услуги и колекции от разстояние. Всички библиотеки – в различна степен и според възможностите си – се стремят да популяризират своите онлайн услуги: виртуални изложби, промотиране на дигитално съдържание, образователни програми за различните категории потребители, онлайн четения на книги при спазване на авторските права. Наред с това се полагат усилия за увеличаване на достъпа до електронни книги, включително и чрез преразпределяне на финансови средства за закупуването им. Неразделно от отговорността по опазване на книжовното наследство, смисълът на съществуването на библиотеките е в запазването на интереса и потребността от библиотечни услуги у потребителите.

Вместо заключение

Наблюдаваме внимателно отражението на въздействието на COVID-19. Ситуацията по цял свят налага служителите в библиотеките да преосмислят работата си, като изпълняват всекидневните си задачи по възможно най-ефективния начин, докато работят дистанционно. Като се имат предвид обстоятелствата, за всички е ясно, че най-вероятно предизвикателствата ще продължат. Но по-важното е, че осъзнаването на отговорността в ситуацията обединява и сплотява за постигане на най-доброто, на което поотделно и заедно сме способни.

Дигиталната нотна колекция в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“: мост между минало, настояще и бъдеще

МАРИЯ БРАНКОВА, АЛЕКСАНДЪР КАСАБОВ

The Digital Sheet Music Collection at the St. St. Cyril and Methodius National Library: a Bridge Between Past, Present And Future

Mariya Brankova, Aleksandar Kasabov

Summary

The significance of old sheet music digitization in the new information environment is noted and the role of multimedia technology as prerequisite for modern and balanced library dedicated to cultural heritage preservation is emphasized.

The music collections funds at National Library are briefly described.

The goals and various steps of the sheet music collection digitization project, started in July 2019 at Special Collections Department's Music and Sound Recordings Sector of the National Library, are traced. A special attention is paid to various valuable music sheet titles included, some of the first Bulgarian textbooks on music and collections of children's and school songs from the late 19th and early 20th centuries, as well as to song authors, predominantly school educators and composers.

The importance and bridging opportunities expected from new digital sheet music collection at National Library are discussed.

Key-words: digitization, digital sheet music collection, music score, music textbook, children song, school song, project, library fund, "St. St. Cyril and Methodius" National Library.

Дигитализацията на стари нотни издания се определя от необходимостта за актуалното им представяне в новата информационна среда. Съхраняването на видовото разнообразие библиотечни документи от хартиен и други видове носители (ноти, графични и картографски издания, картини и репродукции, аудиовизуални материали – грамофонни плочи, аудиокасети, CD и DVD) в цифров вариант, предоставя нови възможности за достъп, основани на съвременни информационни и комуникационни технологии.

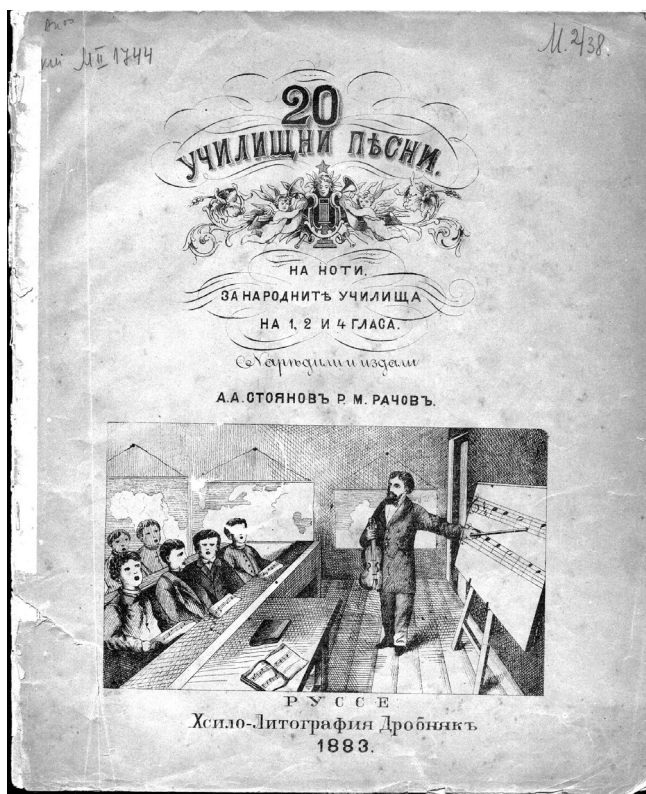
Създават се и се налагат нови библиотечни функции, чрез които се постига многоаспектно разкриване на съдържанието на специалните библиотечни колекции с приложение на мултимедийни технологии. Това е предпоставка за модернизиране и хармонизиране на Библиотеката спрямо изискванията на информацион-

ната среда на ХХІ в. за приобщаване на по-голяма потребителска аудитория и осъществяване на пренос на знание от съхраняваното културно наследство.

Музикалният отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ има почти 70-годишна история. През 1951 г. музикалните издания се отделят от основния фонд и се обособяват в самостоятелна колекция. В основата на това дело е г-жа Лилия Николаева.

Музикалната колекция, състояща се от над 170 000 единици, включва нотни издания, книги от областта на музиката, специализирани енциклопедии, речници и справочници, методики, либрета, музикални периодични издания, езикови курсове, както и широка палитра от аудиовизуални материали – грамофонни плочи, аудиокасети, компактдискове и DVD.

Музикалният отдел съдържа най-богатата и най-добре запазена сбирка на музикалните издания от края на ХІХ в. и следващите десетилетия, включително уникални екземпляри на редки и ценни музикални български издания.

През юли 2019 г. в сектор „Музикални издания и звукозаписи“ на отдел „Специални колекции“ на Националната библиотека започна процес на дигитализация на нотни издания. Този проект представлява новост за страната ни в цифровизирането на библиотечни фондове, реализирайки първата дигитална колекция от нотни издания у нас.

Целите на проекта са:

- съхраняване на част от културно-историческото наследство, намиращо се в музикалната колекция на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“;
- усъвършенстване на достъпа на потребителите до архивния фонд на музикалната колекция;
- създаване на възможности за използването на фонда за научни и изследователски цели под формата на дигитални копия без опасност за оригиналите;
- създаване на траен интерес към музикалните колекции сред по-широк кръг от населението;
- популяризиране на музикалните колекции сред младото поколение.

Подборът на експонатите за цифровизация е извършен от експерти на Националната библиотека и консултанти музиковеди. За изпълнението на проекта е осигурен специализиран скенер с подходящ приложен софтуер, чрез който се създава дигиталния архив на нотните издания и оптимизира визуализацията на експонатите от колекцията.

Първите български композитори много често са и музикални педагози и делото им се свързва пряко с формите на музициране в българското училище. Те съставят и издават първите сборници с песни, автори са и на учебници за различни образователни степени. По тази причина, Музикалната дигитална колекция представя част от фонда с нотни издания на отдел „Специални колекции“ и включва едни от първите български учебници по музика и сборници с детски и училищни песни от края на XIX и началото на XX в.

Тези дигитализирани обекти представляват важно свидетелство за практиката и методите на музикалното възпитание и отразяват знанието и мисленето за музиката, характерни за посочения период. Едновременно с това, колекцията е незаменим източник на информация за развитието на българското професионално композиторско творчество и в частност на жанра на детската и училищна песен.

В Дигиталната музикална колекция са включени ценни заглавия като: „Кратък учебник по музика за долните класове на гимназиите и горен курс на основните училища”, детската музикална библиотека „Славееви гори”, „Ръководство за преподаватели по нотно пеене” и др.

Публикуваните в тези източници църковни, народни и популярни песни представляват интересен материал за изследователя на процесите в българската музикална култура.

Дигитализирането на нотните издания ще улесни достъпа до артефактите от музикалната колекция на НБКМ сред широк кръг заинтересувани потребители. Създава се възможност за ефективен достъп и контакти от други библиотеки, научни институти, изследователски организации в рамките на Европейския съюз и по света. Защото музиката е универсален мост за свързване на хора, нации и поколения, от миналото към бъдещето.

Изложба „150 години Българска екзархия“ в Националната библиотека

БОРЯНА БУЖАШКА

150 years of the Bulgarian Exarchy Exhibition at the National LibraryDay *Boryana Buzhashka*

Summary

The exhibition, presented at the “St. St. Cyril and Methodius” National Library, tells the Bulgarian church movement story and the creation and rise of the Bulgarian Exarchy. The Exarchy is a national socio-political representation of the Bulgarian people in its struggles to resolve the national liberation process. In addition to religious-educational and social goals, the Exarchy also performs purely political tasks. The most important function of the Exarchy is its central role for national unification, for raising the national idea, for the national question at all.

Key-words: national idea, Exarchy, religious-educational and social goals, church and national independence, Catholic union, national consciousness, Exarch Joseph.

На 27 февруари т.г. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ тържествено беше отбелязан денят, в който официално е издаден ферманът на султан Абдул Азис II за създаване на независима българска църква. Събитието бе съпроводено с откриване на изложбата „150 години Българска екзархия“, подготвена от Университета по библиотекознание и информационни технологии. Тя е своеобразен разказ за историята на българското църковно движение, за създаването и възхода на Българската екзархия.

По своя характер, мащаби и последици църковното ни движение е специфично българско явление, което няма паралел във възрожденската история на останалите балкански народи. Характерно за България

е, че в това движение вървят миряни и духовници под светски и национални, а не религиозни лозунги. То е своеобразна българска реформация, а неговия плод е Екзархията – ярък изразител не само на религиозни, а на обществено-политически и национално-освободителни традиции и принципи. Без каквото и да било колебание, можем да наречем Екзархията обществено-политическо представителство на българския народ в борбите за решаване на националноосвободителния процес.

От тези позиции са подбрани снимките и текстовете на изложбата „150 години Българска Екзархия“. Тя започва с Неофит Бозвели и Иларион Макариополски – двамата църковно-народни водачи в борбата за самостоятелна църква. Чрез оглавяваната от тях борба през 1849 г. се получава разрешение за българска църква, построена на дарения от Стефан Богориди имот на Златния рог, в квартала Фенер в Истанбул. Не трябва да забравяме и ролята на д-р Стоян Чомаков, ръководител на светското движение за самостоятелна българска църква.

На 27 февруари 1870 г. излиза ферманът за учредяване на самостоятелна българска църква. По силата на фермана Българската екзархия е призната за официален представител на българите в Османската империя. Тя има устройството и правоспособността на юридическа личност. В диоцеза на новосъздадената Екзархия влизат 15 епархии с чисто българско население. В селищата и районите със смесено население се предвижда чрез допитване да се определи под чия юрисдикция ще останат те в бъдеще. Освен духовна, Екзархията развива и мащабна просветна дейност, като отваря множество църкви и училища в местата с българско население. Тя има основен принос за утвърждаване на българската национална идея в Македония и в Одринска Тракия, които остават извън пределите на новосъздадената българска държава. Тя успешно използва религията за етническа и национална мобилизация. Така освен религиозно-просветни и социални цели, Екзархията изпълнява и чисто политически задачи. Най-важната нейна функция е нейното значение за националното обединение, за подема на националната идея, изобщо за българския национален въпрос.

През 1871 г. се провежда първият църковно-народен събор, който избира за пръв български екзарх Иларион Ловчански, който не е одобрен от турските власти заради неговите връзки с Васил Левски и с Българския революционен централен комитет (БРЦК). На 16 февруари 1872 г. съборът избира за български екзарх Видинския митрополит Антим I. Той играе съществена роля за изграждане на Екзархията и за културно-просветното издигане на българския народ. След Априлското въстание прави всичко възможно, за да бъдат запознати международната общественост и чуждите дипломати в Цариград за извършените от турците произволи и жестокости при потушаването на въстанието. През април 1877 г. по настояване на Високата порта той е освободен от поста екзарх и впоследствие е изпратен на заточение в Анкара. Освободен в резултат на обща амнистия (март 1878), той поема ръководството на Видинската митрополия. След завръщането си в България е председател на Учредителното събрание и на Първото Велико народно събрание (1879).

Така в резултат на движението за църковно-национална независимост с мирни средства, българите постигат признание от страна на султана и на Великите сили за своята национална идентичност. Екзархията се нагърбва с грижа за религиозните и образователните институции, които разширяват и утвърждават националното съзнание, и издигат просветеността и нравствената култура на българския народ. Цариградската патриаршия обаче се обявява против Българската екзархия и на 16 септември 1872 г. ѝ налага схизма, която сваля едва през 1945 г., признавайки автокефалността на Българската православна църква.

През 1877 г. за български Екзарх е избран Йосиф I – уникална историческа личност, духовен строител на националното единство. Единственият български архиепiscop по онова време, който получава своето образование в Западна Европа, т.е. в католическа среда. При различни стечения на обстоятелствата той е могъл да стане един от изтъкнатите политици и държавници на следосвобожденска България. Йосиф I обаче избира духовното поприще и превръща съдбата на българите в Османската империя в своя съдба. Той управлява Българската екзархия 35 години. През този период се сменят 21 велики везири, 8 гръцки патриарси, 5 руски посланици. Той надминава с две години и най-дълго управлявалия турски султан Абдул Азис II.

По негово време Българската екзархия е във възход. Днес, 150 години след подписване на фермана за самостоятелна и независима българска църква, в съседни на България страни се чуват тези, които принизяват или изцяло отричат дейността на Българската екзархия, особено нейната дейност в Македония. Тук трябва да припомним, че ферманът очертава диоцеза на Българската екзархия, в който влизат Нишка, Велешка и Пиротска епархии. През годините Екзархията разширява своя диоцез със Скопие и Охрид (1890), Неврокоп и Велес (1894), Дебър, Битоля, Струмица (1897) и още 8 епархии в Македония и Тракия, управлявани от екзархийски заместници. През 1912 г. Българската екзархия има в Македония 5 владии, 946 свещеници, 577 черкви и 59 манастира. Наред с организирането на църковния живот и поддръжката на българските храмове, Екзархията полага грижи за просветното дело на българите във вилаетите на Османската империя. В своя апогей (1911–1912 учебна година) в образователната сфера тя поддържа 964 основни училища, 58 прогимназии, 9 гимназии, всички те с 55 000 ученика. Главен образователен център в Македония става солунската гимназия „Св. св. Кирил и Методий“, а в Тракия – одринската гимназия „Д-р Петър Берон“. Общо в Европейска Турция са създадени 12 средни български училища, включително реални, педагогически, свещенически и професионални. Екзархийските вестници „Новини“, „Вести“ (1890–1912) и „Глас“ (1912) достигат до всички българи в империята и поддържат техния национален дух.

В изложбата намира място и една по-малко известна дейност на българските католици от източния обред. Това са българи, популярно наричани униати, които са малобройна част сред цариградската общност през втората половина на XIX и началото на XX в. Част от българската интелигенция тогава възприема съединението с католическата църква като най-радикалното и бързо средство за решаване

на църковно-народния въпрос. В първите редици се нареждат известни дейци като Драган Цанков, Тодор Икономов, Никола Сапунов и др. От съвременна гледна точка това е алтернативен геополитически избор, с който българите в Османската империя търсят протекцията на европейските католически държави, без да се отказват от своята културно-национална идентичност. Българската уния е провъзгласена през 1860 г., но след създаването на Българската екзархия голяма част от привържениците на униатското движение се присъединяват към Екзархията. Това е още една победа за Екзархията в името на религиозното и национално единство на българския народ.

Изложбата е плод на усилията на доц. д-р Боряна Бужашка, доц. д-р Диана Стоянова, а художественото и графично оформление е на д-р Христо Христов. Изпълнението на изложбата е по проекта „Булгарика – културологичен профил на българската диаспора“ на Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

Тържественото честване и откриването на изложбата уважиха председателят на Народното събрание Цвета Караянчева, главният секретар на Светия синод на Българската православна църква – епископ Герасим, протоiereй Николай Георгиев, протопресвитер Хадавян от Арменската апостолическа църква „Света Богородица“, главният прокурор Иван Гешев, проф. Ирена Петева, ректор на УниБИТ, проф. д.ик.н. Стоян Денчев, председател на Общото събрание на УниБИТ, доц. д-р Венцислав Велев, съветник на министъра на културата. Присъстваха и Соломон Бали, вицепрезидент на „Бней Брит“ за Европа, много преподаватели от висшите училища, общественици и гости.

Дарител на годината'2019

ЯНИЦА РАДЕВА

Donor of the Year 2019

Yanica Radeva

Summary

Nine donors for 2019 were honored with a diploma and a plaque, formally presented to them by Assoc. Prof. Dr. Krasimira Alexandrova at the annual ceremony held on February 26 this year. They are from different social and professional spheres, but they are united by the patriotic support of the Temple of Books – the “St. St. Cyril and Methodius” National Library.

Key-words: “St. St. Cyril and Methodius” National Library, donors, 2019.

На 26 февруари т.г. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се състоя втората тържествена церемония „Дарител на годината“. Сред официалните гости на събитието бяха посланици и дипломати от Украйна, Ирак, Палестина и Северна Македония, членове на Обществения съвет на Националната библиотека, български интелектуалци, преподаватели, дарители и осиновители на книги.

Доц. д-р Красимира Александрова, директор на Националната библиотека, приветства гостите и отбеляза в словото си:

„Днес повече от всякога вярваме, че дарителството е вътрешно присъща потребност за всеки българин. Дарителството е в основата на учредяването на много културни и просветни институции у нас. Библиотеката пази тези традиции, води регистър на благотворителните жестове на бележити личности, общественици, родолюбци“.

Деветима дарители за 2019 г. бяха отличени с грамота и плакет, връчени им тържествено на годишната церемония от доц. Красимира Александрова. Дарителите са хора от различни обществени и професионални сфери, а общото между тях е родолюбивото спомоществователство за храма на книгите и дом на знанието – Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Наградени бяха **проф. Иван Гаврилов, д-р Стефан Пейков, проф. д-р Таня Тодорова, ЧОУ „Меридиан 22“, Люба Косева, УниКредит Булбанк, Георги Крумов, Кирил Вълчев, Фондация „Българо-американски мостове за общение“**.

Наградата на изтъкнатия професор онколог Иван Гаврилов прие д-р Ваня Митова, която с вълнение отправи към аудиторията думи на благодарност в стихове, от името на професора:

Доц. д-р Красимира Александрова, директор на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

„Добрите хора могат да прощават, не само с думи, но и със сърце. Каквото имат, винаги раздават“...

Наградата за дългогодишния дарител д-р Стефан Пейков прие дъщеря му Мила Пейкова. Следващата грамота получи проф. д-р Таня Тодорова от УниБИТ, която изрази увереността си, че направеното досега е само началото на сътрудничество с Националната библиотека, на полза роду. Грамота и плакет от името на частното училище „Меридиан 22“ прие Камелия Великова.

Люба Косева, проектант, посветила на Библиотеката много часове доброволен труд, прие с голямо вълнение наградата си. Отличието на УниКредит Булбанк получи Екатерина Анчева, старши мениджър „Комуникации и корпоративна култура“, която подчерта важността на книгите в живота на всеки един от нас и бла-

годари, че подкрепата на банката е оценена.

Георги Крумов, почетен консул на Република Чили в България, също беше удостоен с отличие, като дарител и приятел на Националната библиотека. Неговият плакет и грамота прие Андрес Сааведра, секретар на почетното консулство на Република Чили

у нас. Г-н Сааведра изрази надеждите си, че и занапред ще се намерят сили, които да изграждат мостове „между нашите страни, нашите народи, които са макар далечни, но всъщност са много близки“.

Кирил Вълчев, журналист от „Дарик“ радио и член на Обществения съвет на Библиотеката, благодари за плакета и грамотата и заяви, че приема отличието с чувство за дълг, защото „българите сме в дълг на Националната библиотека поне от средата на миналия век, когато сме я оставили недовършена. Библиотеката не е достроена, както знаете, и тя отдавна е тясна за книгите и за националното богатство на България“. Кирил Вълчев шеговито, но убедително каза, че ще закачи грамотата на стената, когато е факт или разширението, или новата модерна сграда на Националната библиотека.

Финалната награда получи Фондация „Българо-американски мостове за общение“. Даниела Беличовска и Радослав Илиев са дарители и осиновители на вестник „Родолубец“ по програмата „Осинови книга“. Господин Илиев с благодарност се обърна към Националната библиотека с думите: „Признанието, което получаваме, показва, че българският дух е жив. Тази признателност, продължи той, е както за основателите на фондацията, обикновени български граждани, така и за целия екип на Библиотеката, за всички, които работят тук за съхраняването на нашето културно и духовно наследство“.

Изпълненията на младия цигулар Георги Райчев, ученик от Музикалното училище, бяха още един жест на благодарност към всички дарители на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и отличените с особен принос по време на втората церемония „Дарител на годината“.

Гостува детската писателка и художничка Нуша Роянова

Състоя се първото онлайн представяне в инициативата
#ВкъщиСъмИЧета

Диляна ДЕНЕВА

Children's writer and artist Nusha Royanova is visiting

The first online presentation in the #HomeAndReading initiative took place

Dilyana Deneva

Summary

The children's writer and artist Nusha Royanova was a special guest at the first online presentation of an author in the #HomeAndReading initiative, organized by the team of the website "I Read" and "Hristo Botev" Regional Library – Vratsa.

Key-words: "Hristo Botev" Regional Library – Vratsa, "I Read", Nusha Royanova.

Нуша Роянова – детска писателка и художничка, беше специалния гост на първото онлайн представяне на автор в инициативата #ВкъщиСъмИЧета, организирана от екипа на най-големия сайт за четене и книги „Аз чета”. Инициативата цели да направи стоенето вкъщи много по-леко и по-приятно, като осигури платформа за авторите, които искат, да представят своите книги онлайн. „Аз чета” в това първо издание на #ВкъщиСъмИЧета обедини усилията си с Регионална библиотека „Христо Ботев” – Враца.

Предаването на живо се осъществи на 24 март т.г. през фейсбук страницата на Библиотеката, а за стриймингът се погрижи екипът на „Аз чета”.

„Днес хората, които излизат от ежедневието си ритъм на работа, имат не по-малко нужда от култура. Затова не спираме да търсим начини, чрез които да предложим на потребителите срещи с автори и представяне на книги, достъп до нашия дигитален архив, богат на любопитна информация, малко известни факти, легенди и

Нуша Роянова

предания от родния край. В момента обединяването на силите с партньорските ни организации са изключително ценни, за да можем да изпълним заедно най-важната ни мисия – насърчаване на четенето сред децата и младежите”, сподели Силвия Враховска, директор на Регионална библиотека „Христо Ботев” – Враца.

Детската писателка и художничка Нуша Роянова е илюстратор, писател, графичен дизайнер, издател, учител по рисуване, създател на издателство „Дъбови листа“, инициатор на конкурс за авторски детски приказки. Живяла е шест години в САЩ, а понастоящем – заедно със семейството си – във Варна. Автор е и на поредицата от 7 книжки за деца „Джак и Ема”, както и на картинната книга „Жабчето Жо”, чийто главен герой търси своето основно призвание. Напоследък издателство „Дъбови листа” нашумя с „Мама” и „Любов” – изящни книги на Елен Делфорж и илюстратора Кантен Гребан, за които също стана дума в разговора.

„Една от продължителните каузи на „Аз чета” е популяризирането на библиотечната дейност и сега съм особено щастлива, че съчетахме тъкмо нея с кампанията #ВкъщиСъмИЧета. Нуша Роянова пък е сред най-активните посланици на книгите за деца (а отскоро и за възрастни), затова онлайн срещата имаше голям успех”, каза Диляна Денева, отговорен редактор на сайта „Аз чета”.

Съвместната инициатива за онлайн представянето на автори доказва, че дори във времето на социална изолация обществените библиотеки могат да бъдат новатори. Те трябва да използват възможностите, които предлага дигиталната среда за достъп на потребителите до литературата и изкуството.

Алфред Фриц Майнхард: Иноверен (Ибн Сина)

АЛЕКСАНДРА КУМАНОВА

Alfred Fritz Mainhard: Infidel (Ibn Sina)

Alexandra Kumanova

Summary

The eminent Rubāī „**When you, overweening, go to the ignorant**”, created between 1000 and 1037 AD by the medieval Persian scholar, philosopher and physician, representative of Eastern Aristotelism Abū ‘Alī Husein ibn ‘Abdallāh ibn Sīnā (*in Farsi*: ابن سینا), known by the Latin name Avicenna (16.VIII.980, Avshana, Bukhara region, the Samanids Emirate, Uzbekistan–18.VI.1037, Hammadan, Abbasid caliphate, Iran) has been translated and referred to as a named (**Infidel**) author's verse.

The quatrain is based on the Russian translation from Farsi, by the poet and translator Semen Izrailevich Lipkin (6.IX.1911, Odessa, Herson province, Russian Empire–31.III.2003, Peredelkino, Moscow region, Russian Federation), and is dedicated to the fifth anniversary of Fred (Alfred) Fritz Mainhard's death (4.VI.1933, Sofia–18.V.2014, Sofia). He graduated in German Philology (part-time) from Sofia University „St. Kliment Ohridski”. He was a humanist, erudite, aesthete, pedagogue and philologist, polyglot, librarian and bibliographer, a long-standing leading expert at the Literary Bibliography section as well as the Library of the Institute of Literature at the Bulgarian Academy of Sciences.

The famous aphorism that sets the morality – creed of the author in ontological opposition to the environment of everyday public morality connected to phenomena of pseudo-creativity has been adduced as an epigraph: „Never connect with negative people. They will find a problem of any solution”.

Key-words: Alfred Fritz Mainhard, author—an environment of everyday public morality connected to phenomena of pseudo-creativity: ontological opposition (morality-creed).

Посвещава се на петата годишнина от преминаването в Небето на Фред Майнхард

...Когато става въпрос за хуманиста, ерудита, естета, педагога и филолога, полигота, библиотекаря и библиографа Алфред (Фред) Фриц Майнхард, с особена сила се наблюдава съотнасянето в и чрез неговия живот на две вечни начала на **противостоене**:

- творецът като **онтология на морала – кредо: БЕЗСМЪРТИЕ** и

- средата на битовистичното: **ОЦЕЛЯВАНЕ** (изрази: Н. А. Бердяев)...¹

Алфред Майнхард

1. Черти от духовната биография

Австриец по народност и с българско гражданство, Алфред (Фред) Фриц Майнхард (*по-нататък*: Фред Майнхард) (4.VI.1933, София – 18.V.2014, София) се появява на белия свят в семейство на интелигенти (по формулировка от 60-те години на миналия век: чиновническо семейство).

Поради ранната смърт на майка си Олга (23.01.1898–?), Майнхард остава отрано сирак и е принуден да завърши средното си образование (1951) в гр. Велинград, където живее в семейството на леля си.

След това той отбива редовната си военна служба в Строителни войски (1951–1953).

Започва да издържа и себе си, и да помага на семейството на леля си, като работи тежък физически труд – първоначално без регистрация (1953–1957), след това – в химическата промишленост (юли 1957–януари 1961) и строителството (март 1961–май 1969).

От най-ранна възраст и постоянно Фред Майнхард полага изключително усърдно системни самостоятелни усилия за своето самообразование.

Завършва немска филология и втора специалност: френски език (задочна форма на обучение) в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1968).

Междувременно през 1964–1965 г. успява да посети Швейцария, където е поканен от живеещите там свои по-големи двама братя и една сестра, с които през целия си живот поддържа активна епистоларна връзка.

В Швейцария Фред Майнхард се прониква от голямата **култура** на:

- **библиотеките** – Швейцарската национална библиотека в Берн (*Schweizerische Nationalbibliothek Bern*), Библиотеката Песталоци в Цюрих (*Pestalozzi-Bibliothek Zürich*), Кантоналната и университетска библиотека на Лозана (*Bibliothèque cantonale et universitaire de Lausanne*), Университетската библиотека на Базел (*Öffentliche Bibliothek der Universität Basel*);

- **архивите** – Швейцарски национален архив в Берн (*Schweizerisches Bundesarchiv Bern*), Държавен архив на Цюрих (*Staatsarchiv Zürich*);

- **театрите** – Театър на Берн (*Stadttheater Bern*), Театър на Женева (*Grand Théâtre de Genève*), Театър Бернхард на Цюрих (*Bernhard-Theater Zürich*);

- **музеите** – Музеят на изкуствата в Берн (*Kunstmuseum Bern*), Музеят на антиките в Базел (*Antikenmuseum Basel*)...

След завършването на висшето си образование Фред Майнхард първоначално работи като кореспондент преводач в областта на външната търговия (май 1969–април 1973).

¹ За създаването на този текст изказвам благодарност за консултациите, получени от доц. д-р Красимира Александрова, доц. д-р Никола Казански, д-р Николай Василев, гл.ас. Диана Ралева, Марияна Максимова, Северина Ангелова. – Бел. А. К.

От 1973 г. той е назначен за специалист филолог и библиограф в Народната (днес: Национална) библиотека „[Св. св.] Кирил и Методий“, където в отдел „Обработка“ въвежда чуждоезиковата научна новопостъпила литература в библиотечно-библиографската каталожната система у нас (април 1973–декември 1980).

След напрегнатия си трудов ден Фред Майнхард ежедневно остава до късно в Библиотеката, където задълбочава и развива обширните си познания в областта на литературата, историята, културата...

Изцяло се отдава на четене в оригинал на творби на Й. Кр. Фр. Хьолдерлин (Hölderlin, J. Chr. Fr.), Й. В. фон Гьоте (Goethe, J. W. von), Х. Хайне (Heine, H.), Х. фон Клайст (Kleist, H. von), В. Юго (Hugo, V.), Стендал (Stendhal), О. дьо Балзак (Balzac, O. de), Г. Флобер (Flaubert, G.), Е. Зола (Zola, E.), Г. дьо Мопасан (Maupassant, G. de), П. Б. Шели (Shelley, P. B.), Д. Н. Г. Байрон (Byron, J. N. G.), У. Скот (Scott, W.), Ч. Дикенс (Dickens, Ch.), Х. Дж. Уелс (Wells, H. G.), Дж. Б. Шоу (Shaw, G. B.), Х. Ибсен (Ibsen, H.), Г. Хауптман (Hauptmann, G.), А. Франс (France, A.), Х. Ман (Mann, H.), Т. Ман (Man, Th.), Е. М. Ремарк (Remarque, E. M. R.), Л. Арагон (Aragon, L.), А. Зегерс (Seghers, A.), Б. Брехт (Brecht, B.), Фр. Дюренмат (Dürrenmatt, Fr.), Х. Бьол (Böll, H.), А. дьо Сент-Екзюпери (Exupéry, A. de Saint-Exupéry), М. Твен (Twain, M.), У. Фокнър (Faulkner, W.), Е. М. Хемингуей (Hemingway, E. M.)...

Фред Майнхард свързва тези автори в единен културен пласт и ги прави достояние на колегите си в Библиотеката с уникални лапидарни и проникателни, запомнящи се за вечни времена в съзнанието на слушателите му, реплики, бликащи от просветления му ум...

Паралелите се установяват от Фред Майнхард по всички посоки:

- от П. Абелар (Abaelardus, P.) към баладите на английската литература, У. Шекспир (Shakespeare, W.), Дж. Суифт (Swift, J.), Ф. Д. С. Честърфийлд (Chesterfield, F. D. S.), Л. Карол (Carroll, L.), Г. К. Честъртън (Chesterton, G. K.);

- от М. де Сервантес Сааведра (Cervantes Saavedra, M. de) и Лопе де Вега (Lope de Vega) към Фр. Рабле (Rabelais, F.), М. дьо Монтен (Montaigne, M. de), Ж. дьо Лафонтен (La Fontaine, J. de), Ж. Расин (Racine, J.), Ж. Ж. Русо (Rousseau, J. J.), П. Шадерло дьо Лакло (Laclos, P. Ch. de), А. М. Шение (Chénier, A. M.), А. В. де Вини (Vigny, A. V. de), П. Мериме (Mérimée, P.), Ш. Бодлер (Baudelaire, Ch.), Г. Аполинер (Apollinaire, G.)...

Огромната и рядка обща и универсална хуманитарна култура на Фред Майнхард – като специалист от най-висока класа по немски и френски език и познавач на документалните потоци, появяващи се на тези езици, както и на английски, италиански, испански, руски, украински ... език, е забелязана и през 1980 г. той е насочен – с конкурс – като библиограф информатор в отдел „Литературна библиография и изворознание“ на Института за литература при Българската академия на науките, където отдавна се търси изследовател и с библиографска, и с универсална хуманитарна, и със специална филологическа – в това число: и чуждоезикова – подготовка.

Фред Майнхард уникално съчетава в себе си **цялата скала на универсалното хуманитарно познание**, отсъстващо от класификационните схеми на намиращи

се във властта на идеологемите официални класификации от втората половина на XX в. в страните от Централна и Източна Европа (в които знанието се диференцира на: обществено-политическо; естественонаучно /и техническо/ и художествено).

В Института за литература при Българската академия на науките Фред Майнхард отдава своя безценен принос към **българската биографика и биобиблиографика** до 1995 г., когато е пенсиониран.

Уникалната персонална картотека на българския литературен печат от 1853 г. до 1998 г. на отдел „Библиография” на Института за литература при Българската академия на науките се поддържа системно от Фред Майнхард в годините 1981–1998 и неговите **колеги – библиографи**:

- *първоначално* – гл.ас. Диана Ралева (род. 30.X.1950; *на работа там* от 1976 до 2010 г.);

- *по-късно* – Нелма Вълчева (род. 23.V.1950; *на работа там* от 1998 до 2010 г.)...

...След 2010 г. традицията на приемственост е поета от библиографа Аделина Германова (род. 3.VI.1967 г.; *на работа там* от 2010 г.)...

...Днес тази картотека (за съжаление) не се поддържа...

Хуманист, ерудит, естет, педагог и филолог, полиглот, библиотекар и библиограф, Фред Майнхард е дългогодишен водещ експерт в отдел „Литературна библиография” и в Библиотеката на Института за литература при БАН.

Във феномена на **биобиблиографията** Фред Майнхард **отстоява моделите на Българския библиографски институт „Елин Пелин”, касаещи максималното уточняващо разширяване на библиографския запис от националната библиография...**

2. Възпоменание

...Някак си *естествено и случайно ли...* – на 27.I.2019 г. – *Неделя 14 след Неделя подир Въздвижение – на Йерихонския слепец. Пренасяне мощите на Св. Йоан Златоуст* – кристализира **идеята**, витаеща в съзнанието на пишещата тези редове, свързана с яркия незаличим спомен: **АВИЦЕНА** е сред най-близките на сърцето на **Фред Майнхард умове на човечеството...**

Във формата на именуван (ИНОВЕРЕН) авторски стих се роди **преводът на знаменитата рубая**² – „*Когато към невежите вървиш, високомерен*” – на средновековния персийски учен, философ и лекар, представител на **източния аристотелизъм** Абу Али ал-Хусайн ибн Абдалах ибн ал-Хасан ибн Али ибн Сина (*фарси*: انیس بن دلادبع بن نیسح یلع وب – Abū ‘Alī Husein ibn ‘Abdallāh ibn Sīnā), известен с латинизираното име **Авицена – Avicenna** (16.VIII.980, Авшана, ок. Бухара, Саманидски емират, Узбекистан–18.VI.1037, Хамадан, Абасидски халифат, Иран), създадена през 1000–1037 г.

Четиристишието е базирано на **превода на руски език от фарси**, осъществен от **поета и преводача Семьон Израилевич Липкин** (6.IX.1911, Одеса, Херсонска

² Рубая – във вид на четиристишие. Създадена в периода 1000–1037 г.

губерния, Руска империя–31.III.2003, Переделкино, Московска област, Руска федерация), и е посветено на *петата годишнина* от кончината на **Фред Майнхард**.

В качеството на епиграф е приведен известният **афоризъм, фиксиращ онтологичното противостояние на морала – кредото на твореца и средата на битовистичните обществени нрави на псевдотворческите феномени**: „Никога не се свързвайте с негативни хора. Те ще намерят проблем на всяко решение”.

Това **възпоменание**, първоначално подадено в редакцията на списание „Библиотека” през януари 2019 г. в лапидарен вид, не е нужно да бъде обвързвано

Авицена. Старинна миниатюра

единствено с конкретиката на хронотопа...

Така то още повече естествено във времето се приближава повече до **вечното** (благодарение и на осъщественото – в **настоящия** вид на текста – разширение, направено от пишещия *тези* редове през м. февруари 2020 г. по желание на редакцията)...

...Този, който е имал щастието да общува с г-н Фред Майнхард, не може, волю или неволю, да не си е задал **крусиалния**³ въпрос на Духа от „*Фауст*” на Й. В. фон Гьоте: „*Du gleichst dem Geist, den du begreifst, nicht mir!*” – „Прониквайки в Него, не сме ли му, поне малко, равни”...

Отговорът на д-р Фауст е както винаги многозначителен: „*Ward eines Menschen Geist, in seinem hohen Streben, Von deinesgleichen je gefaßt?*” – „Способни ли сме да достигнем *Този, Който се е възвисил тъй много?!?*”...

...Сякаш от приказка на братя Грим са и **магическите имена на роднините на Фред – братята му „Верния” Хайнц и „Силния” Ханс, както и сестра му „Умната” Розмари**...

...Но тук се разтваря пред очите ни и една ненаписана от Стефан Цвайг новела за XX в...

...Като от **ПРИКАЗКА – НОВЕЛА ЗА ВЕЧНОСТТА** – звучат *днес* и думите на Фред Майнхард за рецензирания от него „*The English-Russian-Bulgarian Dictionary of Library and Information Terminology = Англо-руско-българският словарь по библиотечной и информационной деятельности = Англо-руско-български речник по библиотечна и информационна дейност*” (Sofia, 2010)⁴

³ Букв.: кръстообразен (от: Св. Кръст на Христос); прен.: възлов, решителен, решаващ, критичен, съдбовен: крусиален.

⁴ [1] The **English-Russian-Bulgarian** dictionary of library and information terminology = Англо-руско-българският словарь по библиотечной и информационной деятельности = Англо-руско-български речник по библиотечна и информационна дейност. Comp. J. V. Richardson ... [и др.]; Managing ed. S. Denchev; Ed.-in-chief A. Kumanova; Ed. board

– СРЕЩА на **БЪЛГАРСКАТА, АМЕРИКАНСКАТА и РУСКАТА** БИБЛИОТЕКОВЕДСКИ ШКОЛИ В УНИВЕРСАЛНОТО ХУМАНИТАРНО ПЛАНЕТАРНО ПОЗНАНИЕ без демаркационни (географски, административни, институционални) линии, благославяйки ни *отново*⁵:

„САКРАЛНОТО ЗНАЧЕНИЕ НА ЕЗИЦИТЕ КАТО СРЕДСТВО ЗА ЧОВЕШКО ОБЩУВАНЕ – ПО ПОВОД ТРИЕЗИЧНИЯ РЕЧНИК НА УНИБИТ

Като езиковед винаги съм се радвал на многоезичните речници и то особено ако са посветени на професионалната терминология в дадена научна област. Самият аз съм израсъл и работил в многоезикова среда и съм лично чувствителен на тази тема.

Няма да се спирам на конкретните характеристики на *„Англо-руско-българския речник по библиотечна и информационна дейност”* – много ценно справочно издание, изпълнено с *благоговение пред библио – инфо – ноосферата и езиките в нея...*

Ще разгледам накратко значението на чуждоезиковото общуване между хората, като съм вдъхновен за това от емблематичната титулна илюстрация на изданието с картината на Албрехт Дюрер *„Христос сред книжниците”*.

...Всичко това – както и **личността на Фред Майнхард** – носи усета за **докосването до вечното...**⁶

R. Burger ... [и др.]; Lang. ed. N. Vasilev ... [и др.]; Techn. ed. N. Vasilev, V. Stefanova; Rev. F. Mainhard ... [и др.]. [2] The **Russian-Bulgarian-English** dictionary of library and information terminology = Русско-болгаро-английский словарь по библиотечной и информационной деятельности = Руско-българо-английски речник по библиотечна и информационна дейност. сост. Э. Р. Сукиасян ... [и др.]; отв. ред. С. Денчев; глав. ред. А. Куманова; редкол. Р. Бургер ... [и др.]; яз. ред. Н. Василев ... [и др.]; техн. ред. Н. Василев, В. Стефанова; рец. Ф. Майнхард ... [и др.]. [3] The **Bulgarian-English-Russian** dictionary of library and information terminology = Болгаро-англо-русский словарь по библиотечной и информационной деятельности = Българо-англо-руски речник по библиотечна и информационна дейност. состав. А. Куманова ... [и др.]; отв. ред. С. Денчев; глав. ред. А. Куманова; ред. кол. Р. Бургер ... [и др.]; граф. ред. Н. Василев ... [и др.]; ез. ред. Н. Василев, В. Стефанова; рец. Ф. Майнхард ... [и др.]. София: За буквите – О писменехъ, 2010. 886 с.: с ил. (Тр. на Студентското науч. о-во при Унив. по библиотекознание и информ. технолог., т. 3). – Юбил. изд., посв. на 60-год. на Държ. библиот. инст.; дн.: Унив. по библиотекознание и информ. технолог. Ново ел. изд. 2017.

⁵ **Майнхард, Ф.** Сакралното значение на езиките като средство за човешко общуване – по повод на уникалния триезичен речник на УниБИТ. (За триезичния речник на УниБИТ по библиосферата. VI) [2010]. – В: *Издател*, 2017, № 2 (3–4), с. 126. – *Рез. на англ. ез.*

⁶ *Съв. изд.: 60 години* Институт за литература : юбилеен сб. 1948–2008. София: Изд. център Боян Пенев; Изток-Запад, 2009. XIV, 666 с.: с табл., сх.

Вж за Ф. Майнхард на с. 54 и 496.

Но то е и страница от библиотечно-библиографската универсална хуманитаристика на България, която прави уникална мисията на нашата професия – да е светлината на света...

Албрехт Дюрер –
„Христос сред книжниците”

3. Превод на А. К.

Иноверен⁷
(Ибн Сина)

*„Никога не се свързвайте с негативни хора.
Те ще намерят проблем на всяко решение.”*

Неизвестен автор

*Когато към невежите вървиш, високомерен,
сред мъдреци лъжливи – осел бъди примѐрен.
Магарешки черти те имат в брой безмерен,
и щом магаре ти не си, клеймят те: „иноверен”.*

⁷ Иноверец – човек, който принадлежи към една или друга религия, която не е християнска; друговерец. Вж Православен речник. [онлайн]. [прегледан 5.03.2020]. <http://www.pravoslavieto.com/rechnik/index.htm> – Бел. П. В.

Конкретно в случая се има предвид съвсем не и в никакъв случай верското – Ф. М. е християнин, – а феноменалното: над всичко друго той е НЕКОНФОРМИСТ, защото е ВЕРЕН не на „мен”/„теб”/„нас”, а на Друг – Всевинния... – Бел. А. К.

Архивът на Цанко Церковски – възможности за интерпретации

РАДКА ПЕНЧЕВА

Tsanko Tserkovski's Archive – Potentials for Interpretations

Radka Pencheva

Summary

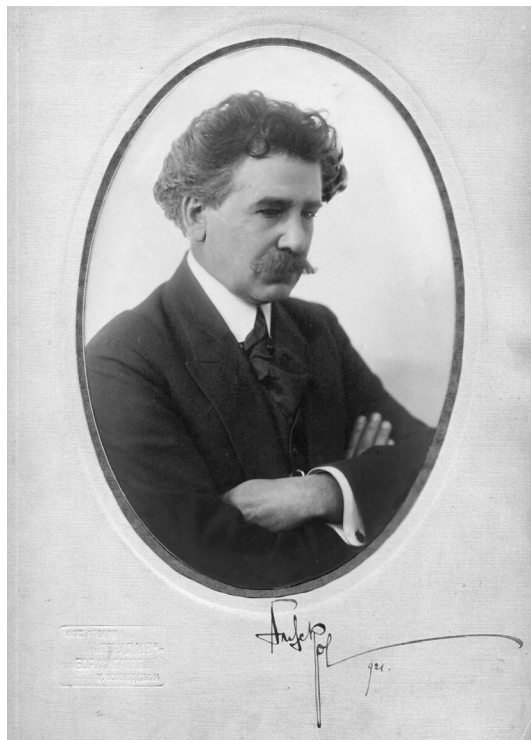
Dr. Radka Pencheva has read documents from the archive of the writer Tsanko Tserkovski, kept in the State Archives – Veliko Turnovo. In the text she gives biographical information about Tserkovski and some of his correspondence with famous Bulgarians.

Key-words: Tsanko Tserkovski, archive, correspondence.

Архивът на писателя и общественика Цанко Церковски се съхранява в ДА Архиви – гр. Велико Търново. Той е невероятно богат – съдържа 311 архивни единици. В тях влизат документи от различен характер.

Описът на архива започва с обичайната историческа справка за Цанко Церковски. В нея се отбелязва, че е роден на 16 октомври 1869 г. в с. Бяла черква, Великотърновско, в семейството на заможен селски стопанин. От майка си наследява любовта към народното творчество. Тя знаела много приказки и народни песни. От най-ранна детска възраст се увлича в четенето. В справката е указано и кои книги му оказват влияние: „Приказки или нравоучителни примери...“ (1872) от Матей Преображенски – Миткалото, „Българский народен сборник“ (1872) на В. Чолаков, „Поля и гори“ от Иван Вазов и др. Учи в Бяла черква, Търново, Пловдив, Казанлък (в Педагогическото училище на д-р Кръстю Кръстев), Силистра (до 1892 г.). Учителства в с. Бей Бунар (дн. Средище), Силистренски окръг (1892), Полски Тръмбеш (1892–1894), с. Мусина (1894–1896) и с. Батак (1896–1897), Великотърновски окръг.

Цанко Церковски се увлича от народнически идеи и социализъм. Активна народополезна дейност развива в с. Мусина, където с Г. Недялков издават „Евтина библиотека“, библиотека „Младеж“, „Селски светлик“. През 1897–1900 г. е в родното си село. Занимава се със селскостопански труд, развива активна просветителска, редакторска и журналистическа дейност. По негова инициатива на 27 май 1899 г. в Мусина се организира събор. Това е първото събрание на селяните, на което се решава да се свика конгрес на земеделците. Във в. „Селски вестник“ на 20 септември 1899 г. обнародва „Възвание към българските земеделци“ и така става инициатор и основоположник на БЗНС. Редактира сп. „Селска пробуда“ (1903–1905), в. „Земеделско знаме“ (1907), редактира „Земеделска мисъл“. Ц. Церковски е народен представител през 1905–1925 и министър от 1918 до 1923 г.

Цанко Церковски, 1921 г.

Под силното влияние на фолклора през 1891 г. печата първото си стихотворение „Молепсаний“ в сп. „Ден“, което се превръща в манифест на социалистическата му младост.

Извор на неговото вдъхновение е селската действителност. Значителна част от творчеството му заемат неговите лирически творби. В тях присъстват социалните и борчески мотиви, характерни за идейните му увлечения. Някои от творбите му са написани в духа на народната песен. Лирическият му герой изразява изживяванията на селския човек. Церковски воюва срещу царската династия, бирниците, държавната машина. Автор е и на разкази, на 3 романа, най-известен от които е „Из гънките на сърцето“, писан в затвора и издаден посмъртно, на двете пиеси „Луди млади“ и „Под старото небе“ (филмирана).

След преврата на 9 юни 1923 г. е арестуван и затворен в затвора. Освободен е на 5 януари 1925 г. Отново е арестуван след април 1925 г. На 21 март 1926 г. съдът го оправдава като невинен. Излиза от затвора с разстроено здраве, полусляп. Умира на 2 май 1926 г. в София. По негово желание е погребан в с. Бяла черква.

Това в основни линии е историческата справка за Ц. Церковски, съставена от А. Атанасов от ДА Архиви – гр. В. Търново. Посочва се още, че архивните документи за Ц. Церковски постъпват в ДА Архиви през 1986 г. Предадени са от Тодорка Драганова. Към фонда са включени снимки от юбилея на Церковски, издирени от читалището в с. Бяла черква.

Описът на архива следва традиционната схема за описание на архив на отделна личност. Ще го припомним:

I. Документи от биографичен характер:

- автобиографични;
- биографични.
- имуществено-стопански;
- документи за фондообразувателя.

II. Документи от творческата му дейност:

- песни и стихотворения;

- романи и повести;
- пиеси и сценки;
- разкази;
- творчески планове и бележки на литературни въпроси;
- политически статии.

III. Документи от служебна и обществена дейност:

- от служебна дейност;
- от обществено-политическа дейност.

IV. Кореспонденция:

- от него;
- до него.

V. Изобразителни и печатни материали:

- снимки – лични, с видни дейци на БЗНС, от юбилеи и от смъртта;
- снимки, подарени на поета;
- неанотирани снимки.

VI. Документи на близки и роднини:

- на съпругата му;
- на децата му;
- на брат му.

VII. Чужди документи.

Архивът на Ц. Церковски е заведен в ДА Архиви в гр. В. Търново под № 1041к. Инвентарния опис № 1 е 35 страници и включва документи от 1885 до 1966 г. Какви документи съдържа? Ще изброя някои по-интересни от тях:

- тефтерче на Ц. Церковски с чужди думи в българския език;
- тефтерче на Ц. Церковски с впечатления от прочетени книги, лични сметки, нотирани народни песни;
- тефтерче на Ц. Церковски с автобиографични бележки, мисли на видни личности, народни песни;
- тефтерче на Ц. Церковски „Моите умозрения“ (1893–1895) с впечатления от прочетени книги, мисли за протичане на учебния процес, мечти;
- девет тефтерчета с дневника на Ц. Церковски;
- автобиографични бележки на Ц. Церковски;
- нравствени наставления на Ц. Церковски към децата му;
- документи, свързани със земеделски въпроси на Ц. Церковски – лични сметки, застраховки, отдаване на земи под наем, за пипиниерството, за отглеждането на лозови пръчки и др.;
- поздравителни телеграми до Ц. Церковски от различни лица по случай назначаването му за министър;
- програма за отпразнуване на 30-годишната му литературна и обществена дейност в с. Бяла черква на 16 октомври 1921 г.;
- програма за погребението му в с. Бяла черква на 6 май 1926 г.;
- слово, произнесено от свещеник Франгов на погребението.

II. От материалите с творчески характер:

- бележник на Ц. Церковски с първи поетични опити (1885–1887);
- бележник „Български юнак срещу Сърбия“, стихотворения, 1886 г.;
- тефтерче с чужди думи на Ц. Церковски от курса на д-р Кр. Кръстев в Казанлък, стихотворения и част от дневник;
- дванадесет тефтера и пет тетрадки със стихове на Ц. Церковски;
- проект на заглавна страница на сп. „Селска пробуда“;
- молби на жители от Бяла черква до различни институции.

III. Документи, свързани със земеделските му занимания:

- като народен представител;
- като министър на обществените сгради.

IV. Писма от и до него.

В този дял влизат много писма от български писатели до Ц. Церковски във връзка с издаването на неговите съчинения и по други литературни въпроси:

- писма от него, до дъщеря му Севдалина, до синовете му Розен и Веселин по лични въпроси

- писмо до Хр. Цанков-Дерижан да сътрудничи на сп. „Земеделска мисъл“;
- писма от затвора – от арестантското отделение на Александровска болница;
- писмо до Константин Величков с благодарност за изпратения му превод на поемата „Ад“ от Данте Алигиери;

- писмо до Ст. Омарчевски във връзка с издаване на книга на Ц. Церковски;
- писма до него: на П. К. Яворов до Ц. Церковски с мнение за литературните му произведения; писмо от Я. Сакъзов по същия повод; писма на П. Ю. Тодоров от Елена по литературни въпроси; писма на С. С. Бобчев от Пловдив до Ц. Церковски във връзка с отпечатване на негови творби в списание „Българска сбирка“; писма от А. Страшимиров за политическите му възгледи до Ц. Церковски; писмо от П. П. Славейков с уверение за отпечатване на стихове на Ц. Церковски; писма от Иван Кирилов от Свищов по литературни въпроси; писма от Т. Г. Влайков във връзка със сп. „Демократически преглед“; писма от Елин Пелин във връзка с издаване на сборника „Българан“; писма от К. Величков във връзка с набиране на абонати за книгите му; писмо от Ал. Стамболийски, писма от Г. Бакалов във връзка с отпечатването на съчиненията на Ц. Церковски; писмо от Теодор Траянов от Виена с молба до Ц. Церковски – да му прати пиесата си „Под старото небе“; писмо от Кирил Христов по лични въпроси; писмо от Стоян Заимов от Плевен с молба за отпускане на средства за ремонт на къщите музеи.

Има много снимки на Ц. Церковски с Ал. Стамболийски, Райко Даскалов и др., с близки и приятели, като министър и т.н.

Описът съдържа 311 архивни единици. Архивът е ползван, но все още има какво да се научи от него. Дигитализирани са дневниците на Ц. Церковски. Богатството на този писателски архив може да провокира нови изследвания върху творчеството и личността му.

Из кореспонденцията

Писмо от П. Ю. Тодоров до Ц. Церковски, учител в с. Мусина, по литературни въпроси, 12 ян. 1896 г.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 178, л. 2

Драгий ми Цанко,

Зная, че си ме забравил, може би, но аз те помня и обичам, едно, защото си от еснафа и, друго, защото си харен човек! Ако искаш да ме знаш кой съм, прочети разказите: „Разбойник“ и „Срецу Нова година“ в „Литературни записки“ и ще се сетиш. Драскал съм, драця и ще – занаят! Сега те моля да ми пишеш (много ама) и ми изпратиш новата си сбирка: „Печални часове“, ама да не оставиш от днес за утре, та пак да си отиде! Аз втори път желая да ти пиша по-обширно, ако искаш даже да заведем кореспонденция.

Чок селям от Иван Кирев¹, с него тук сме другари. Здравей Цанко!... пари за сбирката няма да ти пращам, защото не ѝ зная цената.

С поздрав.

Твой П. Ю. Тодоров

Писмо от П. Ю. Тодоров до Ц. Церковски по литературни въпроси, до с. Бяла черква.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 178, л. 4–5

Русе, 3 ноем. 1897 г.

Драгий ми Цанко,

Не мога да разбера Гена. Дали неговите убеждения се менят, както дрехите му? Тук ние надълго и широко размисляхме за списанието; чертахме планове и пр. и пр. Вече се откри подписка за абонати и съм получил сума ти писма; много ръкописи вече постъпват; а вдруг² ти ми пишеш да зарежа списанието, защото сте дошли „и двама на едно мнение, че нема да го бъде“. Не зная и йощ какво да кажа! – обръщам се към тебе: ти, като по-млад и енергичен, дано направиш нещо и ако искаш тая работа да се почне не след една година, а най-късно сега, от 1 януарий. Впрочем размисли добре. Аз за своите разкази имам много място, целта на това списание не е да си помещаваме ний произведенията, а да дадем една свещ в ръцете на селянията.

Мисли прочее.

Засега аз живея в Русе в редак. на в. „Законност“ и разчитам до края на този месец, когато ще бъде готова и книгата на баща ми, да се завърна в Елена и се предам изключително на занятие. Тука повече пиша, отколкото чета, Впрочем не пиша и много... Повечето преписвам или пращам стари работи из списанията.

¹ Иван Кирев – Иван Кирилов, писател, близък приятел на П. Ю. Тодоров.

² Вдруг (рус.) – изведнъж.

Напоследък съм получил сума ти покани да сътруднича, но още не съм пращал на всички...

Ето що ще ти кажа. Един мой приятел ще издава литературен алманах и ме кани да му пратя някои работи от моите. В алманаха ще вземат участие всички наши писатели, начиная от Вазова. Той ме моли да ти пиша и покания да пратиш и ти 1–2 стихотворения. Но стихотворения, които да хармонират с някой ден или епоха от годината. Ти такива имаши и изпрати ми ги на мен по-скоро, за да му ги препратя, заедно с нещо мое – дотогава аз все ще успея да надраця нещо. Не е зле, ако ми напишеш кога се е родил Бачо Киро и някои биографически чертици за него.

Из живота ми нищо особено тука няма. Чета Тургениева, Плещеева, Некрасова, Белински, Успенски, държа от време на време сказки и пописвам някога-никога в „Законност“ – впрочем всеки брой все пиша.

Кирев всеки път ме пита за списанието. Той вече свърши по правото и тая година слуша литературата.

Напиши ми и ти по-общирно. За плановете и въобще за всичкия си живот. Как е Генова – вашата даскалица. Поздрави от мен.

Бъди здрав, решителен и не гледай назад.

С дружески поздрави.

Твой: П. Ю. Тодоров

Писмо от П. Ю. Тодоров до Ц. Церковски по литературни въпроси, до с. Бяла черква.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 178, л. 7

Елена, 24 януар. 1898 г.

Цанко,

През идущата неделя ще бъда в Търново да дам I книжка под печат. Ще ти телеграфирам и ти да дойдеш. Прочее недей поне сега закъснява. Мога да ти се похваля, че абонатите на списанието всеки ден се увеличават с по десетки... но ще говорим, като се видим. Сега, като тръгнеш, мини през Мусина и вземи от Гена ръкописите, оставени там. Па посъбери и абонаментите и донес стотина лева от тях. Много добри отзиви има. Един другар от Градец ми казва, ако не искам, аз да го карам, т.е. издавам, той се нагърбва... Но после. Сега аз ще те чакам и силно ще ме е яд, ако не дойдеш. Пригледай наоколо приятелите.

Довиждане.

Сърд. поздрав: П. Ю. Тодоров

Писмо от П. Ю. Тодоров от Берн до Ц. Церковски, до Бяла черква, по литературни въпроси.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 178, л. 8–9

Bern, 30 юни 1899

Любезний ми Цанко,

Особено се радвам, че в отговор на писмото ти ми се представя случай да се поразправа и то по-надълго с теб върху много работи, които отдавна се набират в мен.

Аз следя с живо участие както българската литература изобищо, тъй и твоите стихотворения, що печаташ из списанията – в частност. А преди да взема да ти пиша настоящето, прочетох още веднъж и „Предсмъртните сонети“, и тия стихове, що печата в „Мисъл“. Право да ти кажа, ти трябва да престанеш да кривиш душата си. Твоите „Предсмъртни сонети“ не ми се харесаха именно, защото са написани от теб. Направлението, на което може би само ти се явяваш представител от българските поети – в стихотворна форма да възпроизвеждаш нашия селски живот, неговата идилична простота, неговата задушевна любов, неговите желания, тегиби и стремления, това направление, повтарям, с което си се сродил и заживял, не разбирам свършено защо го изкривяваш в надутото и дялано стихотворство, което се среща на всеки ъгъл в България. Ти си чуден и неподражаем, наистина, в „Полските звукове“, в стиховете, печатани в „Мисъл“, и може би един ден в лицето ти да видим българ. Кольцов, но желателно е веднъж завинаги да стъпиш здраво на краката си и да тръгнеш по своя път. Писател, който потъпче своята индивидуалност, който се подаде на минутните влечения на тълпата, няма право на никаква литературна стойност – затъмнява го времето, както едно зад друго се затъмняват събитията. Искаш ли да оставиш ти нещо художествено, нещо литературно, представи същинския си поетически образ, без да го забулваш под разни тесногърди партизански пердета. Пиши своите селски идили, Цанко, защото само там ти стоиш на висотата на своето положение. Колко бих бил благодарен, ако настоящето ти те доведе наистина в себе си! Познай себе си, Цанко!... Ще ми бъде също много приятно да срещна появяването в отделна книга както на poemите ти, тъй и на „Полски звукове“.

Относително очакванието ти да се срещнем тая ваканция в България, ще ти кажа – решил съм да си не идвам, тъй като ще се увлека в политика и дреболиите, на които е изобилна нашата България, и които лепнат като крастата по душата, ще ме схванат свършено и аз не ще мога да поработя, както съм начертал.

Ще отида в някое село тъдява, ще седна да се занимавам, а през март идущата пролет ще да си дойда.

Засега се занимавам с немска литература, взех горе-долу да разбирам по немски език. Чета, разбира се, пак доволно много френски, италиански, руски, български и сега взех да чета по малко сръбски. Ходя и по лекции.

Също тъй доволно добре вървят моите литературни занятия. Аз доволно често пиша „Очерки и картинки“, които ще четеш из списанията. Лятос мисля да се заема с един по-голям труд – ще почна да пиша роман „Слабия човек“. А понастоящем търся издател за повестта си „Щастие“, която искам да издам, преди да се явят на бял свят двата тома от „Очерки и картинки“. Първата

книга от „Очерки и картинки“ е почти половината от втората, всяка една от тях ще бъде от 20 печ. коли – из вече изпечатаните из списанията, но всички ми се ще да са заедно.

За средата, която ме обгражда, мога отчасти да ти се похваля. Имам много добри другари руси и поляци. Българи не виждам, защото всички са хлапетии. Срецам се с някои поети и писатели, въобще имам доволно интересен кръг от хора, с които да можеш да размениш и мисли, и чувства. Но все пак, понякога, чувствам отсъствието на българска душа, с която да поприказвам за България. И било би ми още по-тежко, ако ли не поддържах една голяма кореспонденция с български другари. За догодина, т.е. през септемврий, се каня да замина за Berlin, дето е сърдцето на немския дух.

Ти що кроиш? – Какво мислиш да правиш? – напиши ми по-обишно за себе си.

Сега аз се преписвам често със Страшимирова. Писах му да го питам що мисли върху обновяването на „Народообразователното дружество“. Писах също и на Влайкова върху тоя въпрос. Много добре ще бъде, ако се централизират както писателите, тъй и всичко по-будно в България и се захване една илюстрирана библиотека, както бе с руския Комитет грамотности.

А вие там, по Бяла черква, защо се не заемете с пръскането на малки книжки из народа? Една селска библиотека, ми се струва, можете там успешно да карате? – Ние наченахме миналата година такова нещо в Елена, но аз заминах и всички там заспаха.

Ну, засега толкова. Ще чакам от теб обишно писмо, ама много ме е страх – не ще го дочакам. Пиши ми на тоя адрес, защото след 20 дена напуцам Берн.

Стискам ти ръката.

Твой: П. Ю. Тодоров

P.S. Питаш ме за Кирева. Тези са негови стихове и той скоро ще снеем псевдонимната си маска Jan Castel, щом като ги издава на отделно.

Същия

Писмо от П. Ю. Тодоров от гр. Елена до Ц. Церковски в с. Бяла черква, с молба за среща.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 178, л. 10.

Цанко,

Аз съм от 20 дена в Елена. Ще замина към 20 септ. за Берлин. Искане ми се да се срещна с теб, затова сторих ми добрината: или ела в Елена, или пък определи един ден, та аз да дойда в Търново – ела и ти. Ще се срещнем и не без полза ще се срещнем. Имам да ти казвам много нещо, но и ти вярвам, ще ти бъде нужно да се освесиш с един по човешки разговор – нали сме еснафи.

Ну, чакам писмо.

Елена, септ. 1899.

Стискам ти ръката.

Твой: П. Ю. Тодоров

Писмо от П. Ю. Тодоров до Ц. Церковски в Бяла черква, с молба за среща.
ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 178, л. 13

Елена, 14 авг. 1904 г.

Цанко! В събота вечер, на 21 т.м., с бързия трен ще мина край вашия мемлекет³ и ще замина през София пак по непознати краища, земи! – Ако имаш време, слез на павликенската гара, да си стиснем ръцете и да те погледам в черните очи.

Хай, прощавай и довиждане!

Твой: Петко

Писмо от П. К. Яворов до Ц. Церковски.
ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 176, л. 7

Здрасти Цанко!

Едва тая вечер получих записката ти, защото на обяд не ходих на гостилницата!

Търсих те и под кревата, но не можех да те намеря.

Да живееш Македония!

19.XII.901 г., 8 ч. вечер, П. Яворов

Писмо от П. К. Яворов до Ц. Церковски в с. Бяла черква. ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 176, л. 2

8.I.902 г., София

Здрасти Цанко!

Прощавай, че не ти се обадох с време, защото бях, както и съм, много зает. Ходих още лани при Олчева⁴; той каза, че по разни причини отлагал печатането – и цял да ти пише за това. При хазайката ти не съм ходил още, ама утре мисля вече да ида; благодарствую! Пратиha ми списък на абонати, между които фигурираш и ти! Хем не ставай луд да плащаш, на тебе го изпращам безплатно.

Много здраве от Ануша.

Стискам ти ръката и те целувам.

Твоя Пейо

Обаждай се!

Същи

³ Мемлекет (тур.) – край.

⁴ Христо Олчев (1867–1926) – бълг. издател. Вероятно Яворов е ходатайствал за издаването на книга на Церковски.

Писмо на П. К. Яворов до Ц. Церковски в с. Бяла черква.
ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 176

София, 2 ноември 1903 г.

Цанко,

Каза, че не щял. – Сбирката ще излезе към 10 того⁵. Ще ти я пратя телеграфически! Биографията⁶ ще излезе към Нова година. Ами ти няма ли да заобиколиш насам?

Много ти здраве.

Пейо

Писмо на П. К. Яворов до Ц. Церковски в с. Бяла черква.
ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 176

1.I.904 г. Габрово

Цанко,

Велчев е в Белоградчик учител. На Ив. Г. Петков работата ненаписана добре. Нели до Нова година щеше да ни опаричиш? Няма още буквите и хартията. Надяваме се.

Твой Яворов

Писмо от П. К. Яворов до Ц. Церковски в с. Бяла черква.
ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 176, л. 4

София, 25.XII.904 г.

Това е то Търново, познаваш ли го? Да те вземе дявол, щом не ми се обади! Честита ти Коледа.

Яворов

Писмо от П. К. Яворов до Ц. Церковски в с. Бяла черква.
ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 176

21 март – [1]905 г. София

Цанко, в тая кн. на „Мисъл“ ще има критика за твоите стихове. За осветление върху това, което ще се говори в критиката, нужно ще е да се препечатат

⁵ Става дума за второто издание на „Стихотворения“ на П. К. Яворов, осъществено от Христо Олчев, което по тогавашния обичай на титула вместо 1903 г. е отбелязана 1904 г.

⁶ **Яворов**, П. К. Гоце Делчев. София: Книж. Олчев, 1904. 105 с. с факс., 4 л. ил., портр.

3–4 песнички от сбирката. Отговори веднага, разрешаваши ли, или ако това зависи от издателя, питай го и отговори по възможност тая неделя.

С поздр.

Твоя Пейо

Писмо на П. К. Яворов до Ц. Церковски в с. Бяла черква.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 176, л. 6

София, 20.XII.905 г.

Цанко, получих и четох. Първото ми направи удоволствие с искреността на настроението. Второто (голямото) не ми хареса.

Пиши, но пиши все като първото.

Сърдечен поздрав.

Твоя Яворов

Благодаря за сбирчицата. Пратих я на братчето си.

Същия

Писмо на П. К. Яворов до Ц. Церковски в с. Бяла черква.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 176, л. 5

София, 26 ян. [19]06.

Драги Цанко,

Стихотворенията, с изключение на по-големите („Сънувам ли?“) ми харесаха. Те са нещо нова и решителна крачка напред.

Обаче церберите около „Мисъл“ тая година са особено строги и не искат да ги допуснат. Аз те бих посъветвал да ги изпратиш, без голямото, било на „Дем. преглед“, било на „Ново общество“. А същевременно не оставай без работа и гледай да се покачиш по-високо от там, дето си достигнал с тия стихотворения.

Много здраве от Петка.

Стискам ти ръката.

Твоя Яворов

Писмо на П. К. Яворов до Ц. Церковски в с. Бяла черква.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 176, л. 8

22 януари 1909, София

Бре Цанко, в името на всички ключеци, какво е това? Ето на, утре всичко е свършено! Ела да те видя, че иначе, като те срецна, ще те отъркалям в снега!

Твой Пейо

Писмо на П. К. Яворов до Ц. Церковски в с. Бяла черква.

ДА – В. Търново, ф. 1041к., оп. 1, а.е. 176, л. 11.

София, 24 авг. 913 г.

Драги Цанко, рецензентите вече са почти всички в София и ти можеш да представиш официално пиесата, като изпратиш едно обгерб[вано] заявление и по 10 лв. на действие, т.е. всичко 50 лева.

Сърдечни поздрав.

Твой Яворов

Писмо от Кирил Христов до Ц. Церковски, относно народната пенсия на Христов.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 210

14 окт. 1921 г.

Драги Цанко,

Вчера канцеларията на Народното събрание ми съобщава официално, че заявлението ми за народна пенсия е оставено без последствие. Много добре е, че тая лишна жестокост спрямо мене се прави тъкмо срещу твоя юбилей. Да не бях узнал това, всеки от ония ваши хора, който е помогнал да бъда тъй бездушно унижен, би имал право да си помисли, като ме види на твоя юбилей: „Ние го ритаме, а той се навира“. Впрочем сега, дори ако бих искал да дойда от приятелство към тебе – не бих могъл, защото това известие от Камарата ме тъй потресе и още повече влоши и без туй разклашеното ми здраве. Утре сутринта постъпвам на лечение в болницата на „Червен кръст“.

Прочее, пожелавайки ти всичко най-добро, аз се считам длъжен да ти обърна вниманието, че никой по-проницателен човек и днес не би повярвал, какво ако ти би вложил амбиция пред Стамболийски, не би могъл в половин минута – особено в деня на твоя юбилей – да уредиш моята работа с пенсията. Този човек никого от своите колеги не обича и не уважава наравно с тебе и тъкмо днес не би се противопоставил на едно твое енергично желание. При тия тъй благоприятни условия ти не би сторил нищо само в един случай: ако всъщност имаш към мене тия чувства, които имаше С. С. Бобчев към Пенча Славейков. А то, особно, след като знаеш в какво съм състояние, би било равносилно на предумишлено убийство. Не бих желал нито аз, нито хората от близкото бъдеще да имат основание да разбират тая работа така.

Працам ти Наздравницата, която исках да прочета при гощавката. По-добре е тя да остане непрочетена. Ако пък се намери за нужно, да се прочете, нека това стори Хр. Цанков.

С поздрав: Кирил Христов

P.S. И Наздравницата, и това си писмо помествам в своя дневник покрай пълния текст на заявлението си до Камарата и въобще при описанието на всичко, което съм направил, за да омилиствя нашите жестоки хора.

К. Х.

Писмо от Елин Пелин до Ц. Церковски, по повод сборника „Българан“, б.д.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 195, л. 2.

Цанко,

Ние скоро ще турим под печат „Сборник Българан“, дето ще съберем по-хубавите работи от вестника. Влизат и твоите. Приехме също по азбучен ред да се определи мястото и да се напише по една къса, от по 20 реда, автобиография, каквато имат К. Христов, Пенчо Славейков. Може хумористична, малко подигравателна и по-духовита. Стори и ти труд за себе си и ми я изпрати най-скоро. Адреса ми е: Ел. Пелин – училищния музей – Сф. Чакам с нетърпение. Изпрати и нещо ново за сборника. Приеми сърдечен поздрав от комитета и от мене.

Елин Пелин

Писмо от Елин Пелин до Ц. Церковски в с. Бяла черква, по литературни въпроси.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 195, л. 3
София, 2.XI.1903 г.

Драги Цанко,

Получих писмото ти, размислих добре и заключих: ти да редактираш и издаваш „Селска пробуда“ от каквото щеш име, макар че името „Селска разговорка“ е по-хубаво, по тая проста причина, че не е даскалско. Аз „С. Р.“ няма да издавам и с най-голяма готовност бих помагал на тебе, с условие, че ти ще ми плащаш месечно една сума, за която ще се съгласим, която ще хармонира с разпространението на списанието. Ти ще го отпечаташ и издаваш там. Адреса ми е: Д. И. (в библиотеката на Висшето училище). Ще чакам отговор, в който ще ми кажеш колко можеш да ми даваш месечно.

С поздрав.

Твой Елин Пелин

Поздравлява те Д. Бояджиев⁷.

Писмо от Теодор Траянов до Ц. Церковски в Бяла черква, по литературни въпроси.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 206, л. 1

Виена 17 май 1920

Драги Цанко,

Какво имам и очаквам от тебе – ще ти разправи Караджов подробно.

Сега друго:

⁷ Димитър Бояджиев (1880–1911) – бълг. поет, част от кръга „Българан“, близък приятел на Елин Пелин. Самоубива се заради нещастна любов. Посмъртно излиза стихосбирката му „Стихотворения“ с предг. на Елин Пелин (1927).

„Под старото небе“ – ще преработя окончателно в оперно либрето до есента. Трябва ми още един екземпляр (предай го във Външното министерство, да ми го изпратят). Какво ще изкалъпя аз – не знам, но музиката на Караджова е наистина гениална работа.

За сътрудник по печата тук ще изпратиш Людмил Стоянов.

Здравей.

Стиска ти ръката: Т. Траянов

Писмо от С. С. Бобчев до Ц. Церковски в Бяла черква, по повод сътрудничеството му в сп. „Българска сбирка“ и по литературни въпроси.

ДА – В. Търново, ф. 1041к., оп. 1, а.е. 184, л. 3–4

Пловдив, 2 януари 1899

Любезни бае Церковски,

Едва ли трябваше да ме питате, ако и занаят пред желая да сътрудничете в „Б. сб.“. Наистина някои Ваши произведения още не са печатани, последните, които приех в София, са тоже в очакване реда си, но туй не значи, че те не ще бъдат напечатани. „Б. сбирка“ ви е давала и ще ви дава и занаят широко гостоприемство, като оценява прилично вашите трудове. Аз бих желал занаят да продължавате и ви моля за това. Считаю за свой дълг към вас, като към свой сътрудник, да ви напомня, че вашият стил ще стане по-звучен и произведенията ви още по-съдържателни, ако обърнете внимание върху следното:

1) След свършването на стихотворението си, да го прегледате особено в ударенията и стъпките; не вреди, ако римата не е толкова богата, стига ударението да е запазено и стихът гладък.

2) В последно време забележих, че внасяте идея обществена или друга в стиховете си. Разработете повече тая страна на вашия талант, за образец земете руския поет на мъката и скръбта Некрасова. При това обаче аз ви моля да избягвате каквато и да била модна политическа или друга партизанска тенденция. Партизанство и поезия са две несъвместими неща. Нещо повече – партизанството убива поезията и изобщо художническото творчество.

„Дърводелецът“ ви в „Свър. преглед“ четох. Той е хубавичек и струваше да се напечата в „Б. сбирка“. Също тъй четох и „Румане“. И то е доста добро.

С поздрав и благопожелания за новата година.

С. С. Бобчев

Писмо на Ц. Церковски от арестантското отделение на Александровската болница до А. Буров.

ДА – В. Търново, ф. 1041к., оп. 1, а.е. 160, л. 1–2

20 май 1924 г.

Г-н Буров,

От писмо из Търново научих, че вие никъде из своите изборни агитации из Търновско не сте пропуснали да ме числите към най-големите „грабители“ на България и да ме рисувате с най-черни краски пред слушателите си.

Нещо повече: аз, който в коалиционния кабинет на Тодорова, бях за Вас „съвестта“ на Земеделския съюз, сега съм станал „злия гений“ на същия тоя съюз, и, ако съм бил отстранен на времето от кабинета на Стамболийски, нямало да има търновски и ноемврийски събития, нито пък преврат, който последвал от издевателства, внушавани от мен на Стамболийски, като негов най-близък приятел и съветник.

И... още много други...

Трябва още сега да ви кажа, г-н Буров, че аз твърде неприятно съм изненадан от тия ваши атестации, давани на публично място за мен, толкова повече, че в моите очи вие минавахте за един умен човек и политик, който цени добрите качества в своите противници и дели личния от политическия неприятел.

И изхождайки именно от тия мои възгледи за вас, аз миналата година, болен и застрашен за живота си в мрачния V-й участък, се отнесох с писмо към вас за защита, като към познат благороден човек, който смятах, и в бушующето ожесточение на един преврат, нещо забрави благородните си човешки задължения към ближния.

Тогава макар и да спомнях статиите си за вас и партията ви – плод не на лична омраза, а на смело защитавана от мен права кауза – аз, ценейки високо благородството и възпитанието ви, не допуках ни за минута мъст и злопамятство у вас – качества, тъй далек не отговарящи на една културна и просветена душа.

Не допуках още, че един Буров не ще съумее през барутния дим на един преврат да даде истинската цена на една организация, каквато е Земеделския съюз, и ще се подаде на лековерни проповеди за унищожението чрез огън и меч на тая организация и на нейните първи хора, смятайки, че тя, а не животът, е основата на едно народно движение.

Сега вече всичко ми е ясно.

Жестоката българска политическа закърма, пред която винаги е падала всяка наука и възпитание, като несполучливо лустро, е пред мен.

Моите статии – защото друго няма – може би отдавна са решили моето дълговременно измъчване тук в затвора, без обвинителен акт и присъда, както това е до днешен ден.

Моля, г-н Буров, да извините наивността ми и простите неприятността, която миналата година съм ви създал.

С поздрав: Ц. Бакалов – Церковски

Писмо от Ц. Церковски, писано в Александровската болница, арестантско отделение, до Борис Вазов.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 155, л. 67–68

25 авг. 1924 г.

Драгий Борис Вазов,

Полъган от прежни наши връзки, от връзки с покойния ви брат Иван Вазов, а най-вече от една хубава ваша телеграма по случай тридесетгодишния ми литературен юбилей, аз за трети път ви пиша от затвора и... за трети път, може би, правя грешка, съдейки по резултатите на другите две писма.

При все това ви пиша.

Една молба и напред, и сега имам към вас: да се облекчи моята тежка и с нищо незаслужена затворническа участ.

Не мога да разбера кому са нужни тия мои страдания, които поради стеснения режим след избягването на Неделко Атанасов и Христо Стоянов надминаха всяка граница..

Няма да преувелича, ако кажа, че остава само печка да ми палят в килията – както на Търновския митрополит Климента, за да не изстина посред лято...

И живея.

Да се оплаквам – кому, когато на оня, на когото най-вече се надяхах – на Борис Вазов, брата на човека с великата душа и великото сърдце – не е останало вече състрадание?...

Разбирах, обяснявах си всичко преди изборите: законодателни, общински и пр., но след тях?

Нима мога да бъда съден аз по чл. 324 от Н. З. – за грабеж?

Аз грабител, аз, който четири и половина години като министър живях в две стаи, без две собствени вещи в тях, и който трябваше само да сляза от министърския стол, за да заживея с дългове?

Или ако мога да бъда съден и държан в затвора, тогава защо Томов, Турлаков и Манолов, които също по тоя член са подведени, са пуснати на свобода, а аз съм в затвора?

Или аз съм най-страшния и най-опасния враг на България, на която всичко дадох и нищо освен страдания не взех.

Не, аз изтлявам вече тук: ужасният затворнически режим, болестта, личната и семейна мизерия – като награда на толкова годишен честен труд – систематически убиха всичко в мене и ред вече не мога да прочета или напиша.

Една надежда за подкрепяне здравето си – баните, които лекарите тъй много ми препоръчват – и тя вече остава мечта.

Няма ли, драгий Вазов, човек вече с душа и сърдце в тая София; няма ли правда в тая земя?

И ако няма, не е ли по-добре да ми се прати тук един джеслат, за да престана да питам вече за тая клета и горка българска правда.

С искрен поздрав.

Ц. Церковски

Писмо от Ц. Церковски, писано от Централния затвор, до дъщеря му Севдалина.

ДА – В. Търново, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 149, с. 36–39.

22 юли 1925 г.

Севдалина,

Моето положение от вчера, с докарването ми в Централния затвор, се вече определя и онова, което тъй старателно се дели, и онова, което тъй старателно се криеше от мене и света, е вече известно.

Аз ще бъда съден и то не защото съм виновен нещо пред законите и интересите на родината си, но защото съм Цанко Бакалов, известен с доброто си име тук и вън в света, пред когото правителството чрез осъждането ми ще иска да осъди Земеделския съюз.

Това, без да влизам в подробности, е всичко.

Да се боря аз, или ти, или друг някой против тия намерения на моите политически противници е невъзможно, затуй и ти, и всеки друг мой доброжелател ще трябва да спре да хлопа за мен по чужди врати и да преклони глава пред настъпния обрат в работите.

Ти, която две години вече бягаиш за мене и почерни младия си живот, да внесеш капка щастие в моите тежки дни, ще трябва най-вече от всички да разбереш това и със смирение да преклониш глава пред настъпилата промяна.

Какво ще правиш по-нататък: ще продължиш ли тежката си служба при баща си, като черна калугерица пред образа на Бога – не знам, но аз чувствам, че от теб няма какво повече да искам.

Ако решиш пак със същата ревност и себеотрицание да носиш кръста на страданията и споделиш и сега горката участ на баща си, аз друго освен благодарност и горещи пожелания с гордост да носиш тоя кръст, не мога да ти дам.

Знай, че в такъв случай ти ще служиш на правдата, която ти единичка най-добре знаеш.

Ти, защото в продължение на тримесечния ми свободен живот, ти беше неразделна от мен и най-добре знаеш, какво аз навсякъде говорях против единния фронт на Грънчаров, против емигрантското зло, против четничеството и как само мир, общопартийна и общогражданска търпимост съм проповядвал.

Нима може да се помисли, че правителството не знае тия ми проповеди, не е чуло нищо за тях – толкова повече, че в две изявления аз публично казах същото, а в едно последно от тях до там да заявя, че ние трябва да спомогнем Сговора – даже да идем при него, щом е въпрос за доброто на България и пълното омиротворение на страната.

Това е било ясно, това се знае от всички и знае се още, че Цанко Бакалов, който е дал всичко за България, няма да се подаде на луди хора против интересите на родината си, ни да се продаде за чуждо злато, но при всичко туй него ще го съдят и осъдят тъкмо може би за туй.

Господи!

Ти не унивай, не се отчайвай, че пак се делиш от баща си, който мислеше да ти се отплаща; но гордо понеси всичко и мъжествено посрецини изпитанията, които съдбата ни готви.

Знай, че и в страданието има наслади, които силният и оholen човек не може да изпита, особено в страдания, дошли след добросъвестно изпълнен съзнателен и човешки дълг – страдания за правда.

Аз повече от всякой друг път сеицам себе си готов, с твърдост да посрещам тия страдания и стоически да устоя ударите на съдбата.

Какво от туй? – доживях лавровия венец на поета, придружен с ордени за гражданска заслуга и един – златен – за наука и изкуство, покачени на гърдите ми всред едно всенародно тържество на тридесетгодишен мой юбилей – какво от това, че същият тоя народ, който ме славеше, и същите тия хора, които най-горещо ме поздравяваха, са намислили да ми качат на бялата вече глава трънния венец на Христа?

Така е било открай време...

Пак казвам: бъди горда, бъди твърда, каквато се показва напреже в близо двегодишния ми затворнически живот; и ако жестоките ми затворнишки удари на съдбата не са сломили още предаността ти към мен, не са разколебали в тебе вярата в правдата и истината, на която ти чрез мене служиш – следвай същия път на себеотрицания; ако ли пък горчивините са те вече отровили и тежестите те сломили... но да спра, за да не те обиждам.

Жалкото е, че няма средства и няма какво повече да продаваш и залагааш.

Моите приятели депутати.

Ако съдя по онова, което беше напред, надали може да се предполага, че в тях съзнанието е порасло и дългът към един човек, който ги е създал и чрез когото днес искат да съдят Земед. съюз, се е събудил и заговорил.

Ружа щяла да се нагласи вече на работа.

Бедната ми, бедната Ружа.

Бог дано ни пази.

Правдата дано победи.

Аз тъй много вярвам в тая правда, която сега в съда ще видим има ли я, съществува ли още в света?

Поздрав най-сърдечен на всички, които питат за мене, поздрав и на теб.

Баща ти

Развойни тенденции в българското книгоиздаване, отразени в изданията на „Под игото“

МАЛИНА ДИМИТРОВА

Development trends in Bulgarian book publishing reflected in the editions of “Under the Yoke” *Malina Dimitrova*

Summary

The various editions, reissues and reprints of Ivan Vazov's novel “Under the Yoke” over a period of 125 years, albeit mosaically, make it possible to trace the changes in publishing practices that have taken place under the influence of the market. The analysis is based on the most interesting transformations in the various editions, which provoked lively discussions and waves of indignation. Emphasis is placed on them as a publishing fact: at one end of the value scale is the canonization of the novel and its enduring significance for Bulgarian literature, and at the other – disturbing editions that replace Vazov's text. The novel also has different symbolic value in different types of editions, which raises questions about the professionalism of the publishers, their priorities and their position as to what publishing is – a business or business with a cultural mission.

Key-words: Ivan Vazov, book publishing, literary classics, book history, business.

Изложбата „Дългият път на първия български роман – 125 години от първото самостоятелно издание на „Под игото“, която Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ подготви и представи в края на миналата година, разкри пътя на романа в цялото му многообразие и се опита да даде отговор на въпроса защо 125 години след първото си самостоятелно издание „Под игото“ е определян като най-българския роман.

Още в началото трябва да направим уговорка. В хода на анализа са обособени няколко тематични линии, като в някои от тях проблемите се разглеждат компактно и обобщено, а върху други е поставен акцент. Изхождаме от постановката на Робърт Дарнтън¹, че „книгите не признават нито езикови, нито национални граници и [...] отказват да се побират в границите на една дисциплина, когато са

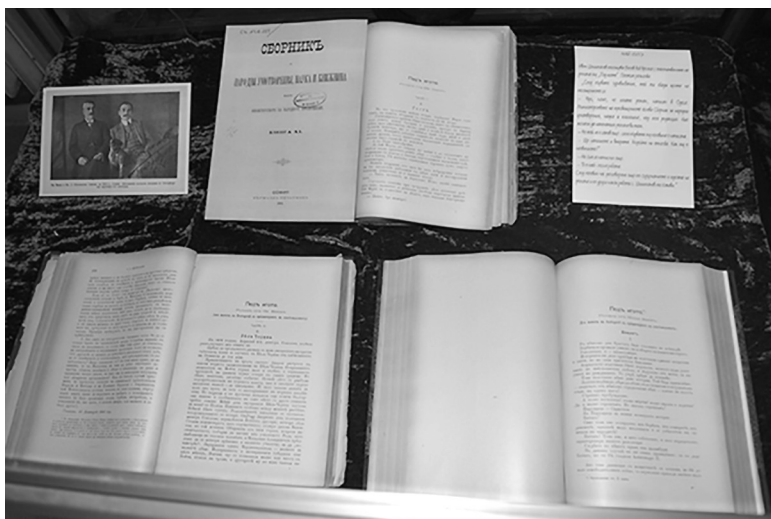
¹ Дарнтън, Робърт. Какво е историята на книгите? – В: *История на книгата: Книгата в историята*. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2001, с. 63.

третиран като обект на изследване. Нито история, нито литература, нито икономика, нито социология, нито библиография могат да оценят правилно всички аспекти от живота на книгата⁴. Основният акцент е поставен върху книговедския анализ на пътя на „Под игото“ както в контекста на различни културно-исторически периоди, така и в контекста на различни издателски стратегии.

Ще започнем с кратка литературноисторическа фактология.

Обнародването на „Под игото“ в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“

Широко известен е фактът, че скоро след завръщането на Иван Вазов в България (през пролетта на 1889 г.) Иван Шишманов неочаквано го посещава и му предлага романът да бъде отпечатан в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ – ново издание, основано от Министерството на народното просвещение.

Първата част излиза в първия том на „Сборника“. В „Книжовния отдел“ е поместено началото на „Под игото. Роман от Ив. Вазов, част I“. По молба на Вазов част от тиража (около сто екземпляра) била оформена като отделни отпечатыци.

Ласкавите отзиви за публикуваната първа част насърчават автора и той се заема в кратък срок да завърши произведението. Добри Ганчев във в. „Свобода“ настоява да се подготви самостоятелно издание на романа: „Получаваме от много приятели заявления относно туй защо Министерството на просвещението не се погрижи за отделна книжка да напечата романа на г. Вазова „Под игото“, а лишава публиката от възможността да го прочете, като го е поместило в Сборника, който може да бъде интересен за ограничено число читатели. Ний намираме тези заявления твърде справедливи. Прекрасният роман на г. Вазова трябва да бъде достъпен за цялата четяща публика, а не само за тези, които имат възможността

да платят пет лева за целия сборник. [...] Ако се съди по първата част, романът е толкова прекрасен, художествен, щото може да се нарече перла на българската белетристика. Следователно Министерството не трябва да се скъпи, а да удовлетвори автора, както той пожелае. [...] А на подобно произведение трябва да се даде най-голяма разпространеност, за да има възможност всякой да го чете и да се наслаждава“.²

Романът излиза на части в периода 1889–1890 г. в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“.

Тук следва да се позовем на въведените от Владимир Трендафилов понятия, които са важни за анализа – „политика“ и „култура“. „Политика“ той нарича настоящето на литературната творба като комуникативна единица. От момента, в който авторът завърши текста ѝ, още преди първата ѝ публикация, творбата встъпва в отношения, във връзки, в среда на мнения и позовавания. Четат я читатели, коментират я критици, взаимодействат си с нея други творби, още по-други творби пък я конкурират за по-голям дял от публичността. Тя заживява социален живот, който нерядко е твърде слабо свързан с текста ѝ или с естетическите му достойнства. Целият този контекст е естественото състояние на творбата, матрицата на битието ѝ. Другото понятие – „култура“ – Вл. Трендафилов определя като бившата „политика“ на литературата пак в качеството ѝ на комуникативна система. Тя е „политиката“, извадена от настоящето и превърната в минало. Културата е системата от стойности, интерпретации и употреби на творбата, които са се оттекли назад във времето, уталожили са се и са окаменели във фонд от знания. Докато политиката е „кухнята“ на творбата, цехът, където се генерират фактите, сюжетите и стойностите ѝ, културата е нейният музей, същите тези факти, сюжети и стойности, но без движението и взаимоблъскането им, без суетнята, която им е отредена от тяхното настояще.³ Тръгвайки от „политиката“, логично е анализът да продължи с културните измерения на романа.

Романът, който „профърча из Европа“

Около европейското пътуване на „Под игото“ има изключително любопитни факти, на които тук няма да се спираме. Знаем, че близо година преди българското самостоятелно издание излиза английският превод на романа през декември 1893 г. (на титулната страница е посочена 1894 г.) в поредицата „Международна библиотека“ на издателство „Хайнеман“.

Поредицата се води от известния литературен критик и историк Едмънд Гос. Тук Вазов се нарежда до автори като: Лев Толстой, Бьорнстерне Бьорнсон, Йозеф Крашевски, Ги дьо Мопасан, Хуан Валера. Около самия превод все още има неясноти (името на преводача не е отбелязано в самото издание). Предполага се, че преводач е професорът по славянски езици в Оксфордския университет У. Р.

² Ганчев, Добри. – В: *Свобода*, 13 ян. 1890, № 331.

³ Трендафилов, Владимир. Употребите на британския ментор: Рецепцията на Чарлс Дикенс в България. София: Колибри, 2015, с. 23.

Морфил. Преводът е придружен с предговор от Едмънд Гос, който определя „Под игото“, като „образцово произведение“, „шедьовър“, „един от най-хубавите романи, които Източна Европа е изпращала на Запад“. В статията си „Английският Вазов: преводачът на „Под игото“ Владимир Трендафилов отбелязва, че издателство „Хайнеман“ се ползва с вниманието на елитната английска преса, която превръща всеки пореден номер от „Международна библиотека“ в литературно събитие.⁴ „Под игото“ получава добри отзиви в престижните списания: *The Review of Reviews*, *The Academy* и *Athenaeum*. „Успехът му е автентичен, обърнато му е внимание на ниво и в мащаб, каквито друг превод на българско художествено произведение дори не е доближавал“ – пише⁵ още Вл. Трендафилов.

През лятото или есента на 1894 г. се появява друг превод на „Под игото“ – на шведски език. В статията си „Скандинавският триумф на „Под игото“ Живка Дамянова установява, че този превод е направен въз основа на английския (заедно с предговора на Е. Гос). Шведският писател и литературовед Алфред Йенсен пише положителна рецензия, в която нарича романа „най-доброто прозаично произведение на съвременната южнославянска художествена книжнина“.⁷

Европейското пътуване на „Под игото“ продължава с изключително любопитни истории и личности (известни предимно на изследователите), които дават възможност да добием представа за пътя му. Те помагат при реконструиране спецификата на отношенията между автора и преводачи, издатели, литературни критици. Тук няма да се спираме на тях, само ще маркираме проучванията на Е. Велинова, публикувани през 1960 г. в сп. „Библиотекар“, според която до 1899 г. романът е преведен на 12 езика. В годините след Втората световна война се появяват няколко нови превода: на италиански (1946), испански (1949) и унгарски (1950), продължава интересът към него и в славянските страни. През 1952 г. се появява първото му издание на китайски език, през 1958 г. – на албански и на латвийски.

През 60-те години на миналия век разпространението на „Под игото“ в чужбина се разраства още. Появяват се много нови издания, а в България започва превеждането и издаването му от Издателството за литература на чужди езици, преименувано по-късно на „София-прес“. Тези издания, макар и излезли у нас, също допринасят много за популяризирането на романа в чужбина.

За съжаление, за следващите периоди няма библиография за последващите преводи на „Под игото“. Библиографският анализ и директната работа с изданията показва, че хронологията на изданията и тиражите след 1989 г. не може да се установи с точност. По неофициални данни до 2019 г. романът е преведен на пове-

⁴ Трендафилов, Владимир. Английският Вазов: преводачът на „Под игото“. [онлайн]. [прегледан 27.12.2019]. <https://balkansbg.eu/bg/content/privileged-voices/534-vazov-anglicized-who-translated.html>

⁵ Пак там.

⁶ Дамянова, Живка. Скандинавският триумф на „Под игото“. – В: АБВ, 8 ян. 1985, № 1.

⁷ Йенсен, Алфред. Под игото от Иван Вазов: Рецензия от Алфред Йенсен в *Göteborgs Handelsoch Sjöfartsdidning*, 1894. – В: *Българска сбирка*, год. 3 (1896), № 6, с. 614–617.

че от 65 езика, включително японски, което го прави най-превежданата българска книга за всички времена.

За „Под игото“ не може да се пише стандартно. Всеки прочит е само една от възможните интерпретации на романа. Те могат да бъдат свързани в обща концептуална схема, която подчертава социалната му значимост. Литературната ни история е посветила много изследвания върху романа, но не отделя специално внимание на издателите и някак встрани остава тяхната роля за формирането на част от културната ни история. Затова изследването и книговедският аспект от пътя на романа се оказват интересен подстъп към различните историко-културологични и социално-икономически условия.

Съвсем закономерно ще започнем с първото самостоятелно българско издание на „Под игото“ – издателски проект, който дава отговор на въпроси относно: концепция, използвани стратегии, търговска политика, разпространение и пазарно позициониране, чрез които можем да постигнем комплексни обобщения за началния период на издаване на българска художествена литература.

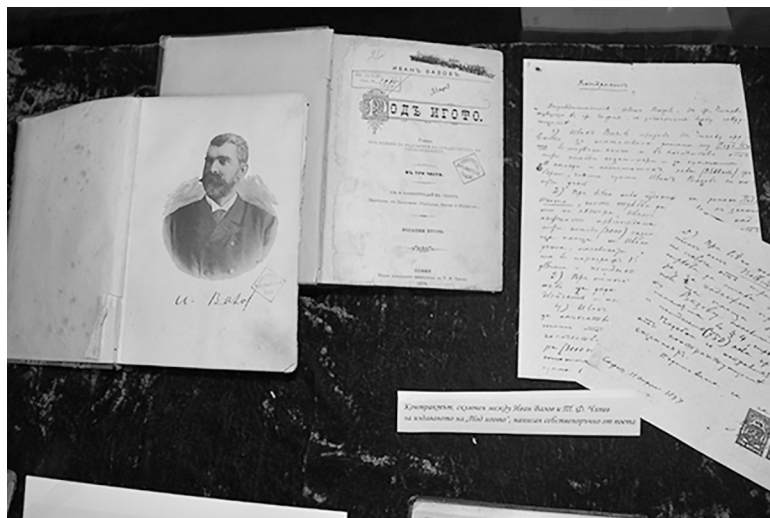
Първото българско самостоятелно издание на „Под игото“ – една модерна издателска визия за литературно художествено книгоиздаване

Чипевото издание от 1894 г. е важен епизод от историята на българското книгоиздаване, към което можем да се отнесем като към извор. Преди да се насочим към анализа, ще отбележим, че в него се отразяват формиращите се нови критерии за книгата, която вече се разглежда като цялостен продукт, в който всички структурни елементи – художествен дизайн, текст, снимки, си взаимодействат и взаимно се подсилват. Неслучайно Алберт Бенбасат набляга, че „първото самостоятелно издание на „Под игото“ няма аналог у нас“.⁸ В изследването си „Епопея на българския живот“⁹ Илия Бояджиев пише, че самият Вазов установява връзка отново с Ив. Д. Шишманов и министерството най-сетне решава, че е в състояние да кредитира самостоятелно издание на романа. Но липсват документирани свидетелства в подкрепа на това негово твърдение. Инициативата, която Т. Ф. Чипев подема, може да се разглежда като своеобразна стратегия, заложена и следвана от него, и разбира се, дала своите резултати. Основаваме се на разговора между Т. Ф. Чипев и Хр. Бръзицов: „Сефтосах се с него: издадох му два тома „Повести и разкази“. После го попитах защо си играе и печата романа си „Под игото“ на части в „Сборника за народни умотворения“ – да вземем, че да го издадем в отделна книга. Той възприе това, но изказа съмнение... Скъпо щяло да излезе, още повече ако ще плащам и на художниците, все големи: Антон Митов, чеха Мърквичка и другия чужденец – Обербауер. Аз се съгласих на всичко и наистина хонорарът и

⁸ Бенбасат, Алберт. Иван Вазов, издателство „Т. Ф. Чипев“ и началото на българската книжна илюстрация. – В: *Книгата* – нашето по-смислено настояще: Сб. с докл. от форума Дни на книгата и авторското право в Унибит. София: За буквите – О писменехъ, 2015, с. 34–43.

⁹ Бояджиев, Илия Б. Епопея на българския живот: Към биографията на романа „Под игото“. София: Народна просвета, 1989, с. 13–18.

изобщо харчът беше тлъстичък. Поиска ми по двеста лева на кола при 33 коли. Правете му сметката. Дадох ги от все сърце, без пазарлък“.¹⁰

Отнесени към предмета на настоящото изследване, тези думи доказват модерно съзнание и ангажимент както към художествената литература, така и към формиране на естетически вкус у читателската аудитория и запълване на културни празници. Разбира се, тук имат влияние социалните, икономическите и интелектуалните условия, които допринасят за развитието на вкуса към хубавата книга и към създаването на лични библиотеки. Благоприятни обстоятелства, които обозначават периода на „преход от ограничена към всеобща грамотност“¹¹. Ето защо си позволявам предположението, че в документирания спомен – разгърнат, с конкретни акценти и уговорки, се възплъщават както предварителен замисъл, така и цялостна концепция за отпечатването на луксозно, оригинално издание. Със самата си поява в края на XIX в. самостоятелното издание на „Под игото“ се превръща в знаково явление, в културен факт в историята на българската печатна книга. Съсредоточавайки вниманието си върху Чипевото издание, откриваме няколко иновационни момента. Проблемът обаче заслужава специално внимание и по-разгърната интерпретация.

На първо място за издаването на нова по съдържание и предназначение литература е важна ролята на издателя, който да формира нови тенденции в книгоиздаването и модерни критерии за книгата. Обективно погледнато, Т. Ф. Чипев – личност с изявени културни интереси и ерудиция, изпреварва времето си. Следва да

¹⁰ Бръзицов, Христо. Български книгоиздатели: [Очерци]. София: Бълг. писател, 1976, с. 26.

¹¹ Дарнтън, Робърт. Историята на книгата: Нови въпроси? Нови отговори? – В: История на книгата: Книгата в историята. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 2001, с. 111.

направим историческо уточнение – едва в началото на XX в. у нас започва да се утвърждава фигурата на издателя. Неслучайно Иван Д. Шишманов в спомените си говори с уважение за тоя „български издател по парижки тип“, а Иван Вазов го наричал пак по името на един виден парижки издател: „Моят Калми“¹².¹³ В този смисъл той се превръща в един от примерите сред поколението си, които онагледяват статуса на следосвобожденския издател професионалист, с отвореност към модерните тенденции на културния живот, който познава пазарната ситуация и осъзнава особеностите и потребностите на читателите. Стигналата до нас оскъдна фактология обективно и категорично извисява величието на самотната му фигура, защото издателите с „техния професионализъм и отговорност при подхода към наследството, съчетани с некомерсиалност, [...] допринасят за комплектуването на основния ни класически фонд“.¹⁴

На второ място и разположено в съответната социокултурна среда, използвайки за отправна точка цитирания спомен, възниква логичното предположение, че чрез самостоятелни наблюдения издателят може да реагира бързо със своя идея за появата на оригинален продукт, който да бъде успешно реализиран. „Типичен пример в това отношение, както пише Ани Гергова, дава столичният книжар Т. Ф. Чипев. Твърди се, че той решава да издаде Вазовия роман „Под игото“ в самостоятелна луксозно оформена книга, след като е проследил разпродажбите на двутомника с повести и разкази, на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, публикувал части от новата белетристична творба.“¹⁵ Тук говорим за налагането у нас на нова издателска практика, чрез която се компенсират липсите и прозира желанието да се предложи нов модел издание. Амбициозна задача в областта на литературнохудожественото книгоиздаване! Освен стратегическата перспектива, която носи в себе си, се виждат издателският усет и позиция по отношение на книжовността. Вижда се ясната концепция, модерната и обмислена идея относно визията на романа, която гарантира качествен продукт.

От гледна точка на развитието на българската художествена литература особени заслуги имат издатели като Т. Ф. Чипев и синът му Филип Чипев, които са публикували и са подпомагали български автори без особена печалба.¹⁶ В статията¹⁷ „Борба за първенство“ Георги Караславов твърди, че от старите книгоиздатели Чипев е първият, който започва с български писатели и [...] благодарение, напри-

¹² Става дума за Калман Леви (1819–1891) – френски издател, един от двамата основатели на изд. Calmann-Lévy (от 1993 г. то е към изд. Hachette).

¹³ **Бенбасат**, Алберт. Иван Вазов, издателство „Т. Ф. Чипев“..., с. 34–43.

¹⁴ **Бенбасат**, Алберт. Класика и книгоиздаване. – В: *Beati Possidentes*. София: Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2012, с. 321–326.

¹⁵ **Гергова**, Ани. Книгознание: Лекции. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 1995, с. 165.

¹⁶ **Даскалов**, Румен. Българското общество 1878–1939: Т. 2. София: Гутенберг, 2005, с. 478; **Величков**, Петър. За библиофилските издания на забравения Филип Чипев. – В: *Библиотека*, год. 65 (2019), кн. 4, с. 78–87.

¹⁷ **Караславов**, Г. Борба за първенство. – В: *Сердика*, 1941, № 2–3, с. 15–34.

мер, на хонорара, който Чипев е дал за „Под игото“, Вазов е имал възможност да си остане професионален писател, което безспорно пък е помогнало за обогатяването на българската книжнина с нови произведения.

На трето място – луксозното издание на „Под игото“ се отличава на фона на останалата българска книжнина. Отново ще цитирам Алберт Бенбасат, който заявява, че „Под игото“ (1894) на Иван Вазов е първата издадена у нас литературно-художествена книга, която съдържа оригинални илюстрации¹⁸. Не би било пресилено, ако разгледаме изданието като типографска система от знаци, в която българската книга се разглежда като цялостен продукт. Изданието е богато илюстрирано, като илюстрациите са разположени на отделни страници и са интегрална част и от текста, и от общото графично оформление на книгата. Всички структурни елементи си взаимодействат и взаимно се подсилват. Започват да се очертават контурите на типографията, книжната илюстрация, редакторската дейност, издателските стратегии – модели, които бележат прехода към институционализирането на книгоиздаването. Чипевото издание дава важна информация за издателски решения и е доказателство за стремежа на българските издатели да създават отличаващи се и с външен вид издания.

Четвъртият иновационен момент, който се появява около подготовката на романа и в който Чипев демонстрира модерно и отговорно отношение към книгоиздаването, към книжния пазар, е договорот¹⁹, който той подписва с Иван Вазов. Той е с дата 11 април 1894 г. и е написан собственоръчно от поета:

„Долуподписаните Иван Вазов и Т. Ф. Чипев, живущи в гр. София, се задължихме върху следующите:

1) Иван Вазов продава Т. Чипеву правото за напечатване романа му „Под игото“ в отделна книга и в количество от три хиляди екземпляри – за сумата: две хиляди и петстотин лева (2500 лева) сребърни, която сума Иван Вазов си получи днес.

2) При всяко ново издание на „Под игото“, което трябва да става със знанието на автора, Иван Вазов, за надлежното преглеждане, и не повече от три хиляди (3000) екземпляра, Т. Чипев ще плаща на Иван Вазов за възнаграждение, половината от горната, упомената в параграф 1 сума именно: хиляда двеста и петдесет (1250) лева сребърни.

3) При отпечатването романа Т. Чипев ще даде даром Ивану Вазову двайсет и пет (25) екземпляра от него.

4) Иван Вазов продава на Т. Чипеву за напечатване в отделна книга, третия том от повестите и разказите си, в количество от три хиляди екземпляра (3000 екз.) за сумата хиляда и петстотин лева (1500 лева) сребърни, която сума Иван Вазов си получи днес”.

¹⁸ Бенбасат, Алберт. Иван Вазов, издателство „Т. Ф. Чипев“..., с. 34–43.

¹⁹ Марковска, Милка. Летопис за живота и творчеството на Иван Вазов: Ч. 1. София: Наука и изкуство, 1981.

Следва още едно историческо уточнение. Държавната власт се отнася незаинтересовано към съдбата на малкото на брой в първите десетилетия след Освобождението литературни творци. Законотворците дълго време пренебрегват въпросите на литературната собственост. Някои правила за издателските договори за първи път въвежда Търговският закон от 1897 г. В една анкета на в. „Вечерна поща“ от юни 1907 г., посветена на въпросите, свързани със съдбата на нашите писатели, П. Ю. Тодоров изразява недоумение как „този жизнен за литературното ни творчество въпрос е толкова занемарен от държавата, от законодателите за интелектуалните среди, пък и от самия писателски свят“. Няколко години по-късно група писатели в писмо до министъра на финансите още по-енергично изразяват негодувание от отношението на властта към литературния труд. До утвърждаване на Закон за авторското право у нас се стига едва през 1921 г. През 1931 г. България ратифицира римската редакция на Бернската конвенция от 1886 г., с което прави стъпка към гарантирана международна закрила на художествените произведения на българската литература. И в следващите десетилетия обаче авторите не разчитат на издръжка, получена от книгите им. Според Т. Боров (в студията „Българската книга“, 1935 г.) хонорарите, доколкото са изплащани, са твърде мизерни.²⁰ В този смисъл Чипев стои самотно в своя ангажимент и отговорно отношение към автора. Историческият факт идва да ни докаже, че Чипев е себеотдаен издател, който поема голям риск, защото изданието изисква сериозни капиталовложения. Въпреки това, той пристъпва решително. Подготовката, завършването и разпространението на романа е не само авантюра, самоволно поета от Чипев, но и социално значима цел в културната сфера. В статията си „Тодор Ф. Чипев и книжовна София“²¹ Ани Гергова твърди, че „единствено скромността на Чипев не му позволила да каже, че на тези негови първи книги се дължи в значителна степен известността на Вазов, че е първият, който се решава да изплаща у нас авторски хонорари – и на него, и на художници; че е поемал големи парични рискове“. Именно на този фон се осъзнават новаторските идеи на Т. Ф. Чипев, който е явление в културната ни история и е водещ издател в българската култура.

Акът на публикуване на романа го извежда до равнището на литературен факт, популяризира го и дава възможност да бъде непрекъснато преиздаван и интерпретиран от различни гледни точки.

Последващи издания на романа

Само ще маркираме, че нито едно произведение на българската литература дотогава не е било преиздавано приживе на автора толкова пъти. Второто издание на „Под игото“ излиза още през 1896 г., дело пак на Т. Ф. Чипев. То вече е с 30 илюстрации – към по-горе споменатите художници е привлечен и Георги Канела. В третото поред издание Вазов нанася доста нови редакции, главно стилно-ези-

²⁰ Гергова, Ани. Книгознание..., с. 202–203.

²¹ Гергова, Ани. Книжовни пристрастия. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2000, с. 139.

кови и правописни. През 1910 г. „Под игото“ е издадено за четвърти път (Т. Ф. Чипев), като авторът отново внася езиково-стилови поправки. Някои изследователи смятат, че дори би могло да се говори за цялостна езиково-стилова редакция. Приблизително по същото време Вазов започва и драматизацията на романа, а през 1918 г. в поредицата „Походна войнишка библиотека“ излиза съкратено издание. Смята се, че съкращенията по всяка вероятност са направени от Вазов или поне са съгласувани с него.²²

По повод на Вазовия юбилей през 1920 г. Т. Ф. Чипев възлага на първородния си син Филип да направи ново, пето (последно приживе на автора) издание на романа „Под игото“. Тук Вазов пак редактира текста, а в предговора²³ си казва:

„Стоя пред петото издание на „Под игото“. Искам да кажа две думи, отдавна жадувани да бъдат казани.

Прокуден от България в 1887 година, аз прекарах около една година в Одеса. Много скръб, много мъки изпитах там по изгубеното отечество. Умът ми, сърцето ми, душата ми постоянно летяха към него. Но ето, дойде ми вдъхновението да напиша тоя роман и аз задишах пак въздуха на България. Хиляди спомени оживяха, хиляди картини ярки и хубави плениха моя умствен поглед, картини от бурния живот на отечеството през Априлското въстание.

О, видения, как услаждахте душата ми! О, съдбоносни дни, какви трепети пробуждахте в нея! Аз забравих мъките на изгнанието. Аз бях честит, къпейки се във вълните на скъпите и незабравими спомени; те ме въодушевяваха, те ми дадоха нов полет и нова младост на Музата ми – и от бедната стаичка в отстранената одеска улица книгата ми обиколи цяла България, мина границите ѝ и профърча из Европа.

И аз благославям сега това изгнание.

И. Вазов
София, 19 окт. 1920”.

По повод това пето, юбилейно издание във в. „Развигор“ излиза отзив, в който се казва:

„Вече минаха повече от 30 години от първото напечатване на романа (Мин. сб., кн. 1, 2, 3, 1889–1890). Оттогава досега той е преведен почти на всички европейски езици и навсякъде е имал успех. А у нас „Под игото“ и досега остава една от любимите книги на българския читател”.²⁴

²² Вазов, Иван. Събрани съчинения в 22 т. т. 22. София, 1979, с. 155.

²³ Вазов, Иван. Под игото. 5. изд. София: Т. Ф. Чипев, 1920, с. 7.

²⁴ Тодоров, Илия. Из биографията на романа „Под игото“. (По повод на неговата стогодишнина). – В: *Литературна мисъл*, 1990, № 1, с. 58–59.

В статията си, посветена на 100-годишнината на романа, Илия Тодоров²⁵ прави подробно библиографско проследяване на последващите издания и тиражи на романа. В периода между двете световни войни „Под игото“ продължава да се преиздава, като темповете постепенно нарастват. През 1922 г. романът е преиздаден от Александър Паскалев (като том 22–23 от пълно събрание на Вазовите съчинения), през същата година – съкратено издание на Министерството на народната просвета под редакцията на Михаил Арнаудов. „Под игото“ е преиздавано неколkokратно от Борис Вазов, брат на писателя и негов универсален наследник в поредицата „Библиотека Иван Вазов“ на книгоиздателство „Факел“ (1927, 1935, 1943 г.). Няколко издания са осъществени и от книгоиздателство „Хемус“. До 1950 г., когато тържествено е чествана 100-годишнината от рождението на Иван Вазов, у нас излизат нови 8 издания: 3 на издателство „Хемус“; 1 на издателство „Народна просвета“ (1948), 3 на издателство „Български писател“ (1948, 1949, 1950) и 1 на издателство „Наука и изкуство“ (като т. 3 от 4-томното издание на Вазовите избрани произведения от 1950 г., редактирани от Т. Павлов, П. Зарев и Е. Стефанов). Илия Тодоров отбелязва, че тиражите на „Под игото“ неколkokратно се увеличават – ако от периода преди 9.IX.1944 г. са средно 3–4000 екземпляра, то осемте издания от периода 1945–1950 г. излизат в тираж 90 000 екз. До края на 50-те години излизат шест нови издания (всичките на издателство „Български писател“ с общ тираж над 100 000 екз. През 60-те години „Български писател“ издава „Под игото“ още пет пъти: три отделни издания (през 1962 г. с илюстрации на Б. Ангелушев в 10 000 екз.; през 1965 г. в 20 000 екз., като половината от тиража е с илюстрации на Христо Нейков, а през 1967 г. в 25 000 екз. в поредицата „Български писатели“) и две издания в състава на четиритомника с избрани произведения на Иван Вазов (през 1964 г. в 20 000 екз., а през 1967 г. в 17 000 екз.). Освен това през 1968 г. романът „Под игото“ е издаден в поредицата „Любими книги и герои“ на издателство „Народна младеж“ в 20 000 екз. Общо през 60-те години тиражът му достига рекордния брой 487 000 екз., т.е. два пъти повече в сравнение с всички издания на български език преди това.

През тоталитарния период българското книгоиздаване – изпълнява държавния приоритет по попълването на златния фонд на българската литературна класика. В съответствие с профила му тази мисия е възложена на издателство „Български писател“. Сформирана е специална редакция (отдел) – „Литературно наследство“, в която през годините работят изключителни професионалисти – литературове-ди, редактори, текстолози, а като сътрудници (съставители, автори на предговори и бележки, редактори) са привлечени водещи специалисти по българска литература от Софийския университет и от други университети, както и от Института за литература при БАН. Така за няколко десетилетия на бял свят излизат редица многотомници, пълни събрания и избрани съчинения на класици, като Христо Ботев, Иван Вазов [...]“.²⁶ През този период първоначално специализираното за учебна литература ДИ „Народна просвета“, а по-късно издателство „Българ-

²⁵ Тодоров, Илия. Из биографията на романа...

²⁶ Бенбасат, Алберт. Класика..., с. 321–326.

ски писател“ публикуват творби на българската класика за ученици в известната „Библиотека за ученика“. В нея романът е преиздаден девет пъти в общ тираж над 360 000 екземпляра. След 1989 г. има няколко преиздания на романа, включително и като приложение на в. „Телеграф“. През 2015 г. издателство „Захари Стоянов“ пуска на пазара луксозно издание на романа с предговор от проф. Ал. Шурбанов. Първенството в преиздаването на „Под игото“ обаче държат учебно-помощните издания на литературната класика. В периода 1989–2019 г. в обръщение на пазара са 19 поредици и във всяка от тях фигурира романа „Под игото“. Това се обяснява с факта, че романът е включен в учебните програми на средното образование. По-цялостно е застъпен и в университетските курсове на филологическите и други хуманитарни специалности.

Тенденции в развитието на съвременното българското книгоиздаване, отразени в изданията на „Под игото“

Книговедският анализ в следващите редове изисква да поставим акцент върху ролята на издателите и редакторите, които винаги остават встрани от погледа на литературните изследователи. В тази насока Алберт Бенбасат пише, че издателствата са институциите, които формират у българина съзнанието за класичност, за каноничност в литературата ни.²⁷ На заден план остават също честотата и видовете издания, тиражите, полиграфическото оформление, които са важна част не само от биографията на „Под игото“, но съдържат богата информация и показват различни социокултурни и естетически връзки. Подреждането на различни издания на романа за период от 125 години, макар и мозаечно, дава възможност да се проследят и регистрират промени както в издателските практики, така и в читателските навици. Съпоставянето на изданията показва как той се възприема в различните историко-културологични периоди. За да получат наблюденията и изводите конкретика, ще изследваме най-интересните трансформации на романа, които настъпват под влияние на пазара, промененото поведение на клиентите и новите читателски настроения. В следващите редове ще направим обзор на тази трансформация.

Интерес предизвиква включването на „Под игото“ в поредицата „Ключът към класиката Знам.БГ“ на издателствата „Труд“ и CliffsNotes. В това издание „Под игото“ е преразказано два пъти²⁸ – кратко (на 5 страници) и разгърнато (на 60, по глави). Вярно, подобно адаптиране на класически текстове е световна практика и именно издателство CliffsNotes вече се е превърнало в нарицателно за подобни адаптирани издания.

Всъщност в това издание отсъства Вазов. Авторът, според Фуко²⁹, се появява в определена историческа епоха и в друга вероятно ще изчезне... Няма да имаме

²⁷ Бенбасат, Алберт. Класика..., с. 321–326.

²⁸ „Под игото“ е първото заглавие в поредицата „Ключът към класиката ЗНАМ.БГ“ на издателствата „Труд“ и CliffsNotes.

²⁹ Дичев, Ивайло. Фрагментирането на автора в мрежата. [онлайн]. [прегледан 27.12.2019]. <http://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy6/item/335>

вече нужда да вярваме, че има човешка отговорност зад творбата, че някой я е промислил отначало докрай и отговаря за нея. Тук „смъртта на автора“ реално се е състояла. И не само това. Тук говорим и за изчезването на самия текст. За смъртта на текста. Чрез трансформацията на художествения текст се получава нов вид литература. Така се появяват нови автори и произведения, които в действителност някои издатели не отричат, а поощряват. Класическият модел, в който писателят създава читателя по свой образ и подобие, разкривайки своята същност, днес губи актуално значение. Така е заплашен престижът на високата литература – от прераждането на текстовете ѝ в преразкази с елементи на разсъждение.

Без съмнение това явление е засилващо се в издателската практика. Читателят, предпочел адаптираните пред пълнотекстовите издания, пести време и получава информация, несъзнавайки, че се подлага на сериозна опасност. Избрал този тип литература, той се обрича на пълно загубване на диалога с културата, историята и голямата литература. Това издание на „Под игото“ заменя истинските литературно-художествени текстове с техните опростени схеми. Художественият текст е трансформиран в информационен, художественият език е сведен на елементарно ниво. Така се създава нов вид литература. Подменена.

Следва да насоча и задържа вниманието на читателя върху още една комерсиална проява, свързана с книгоиздателския бизнес, която е отразена в най-новото издание на вечния български роман – „Под игото на съвременен български език. Пълен текст“ – издателство „Византия“ (2019). С основание заглавието буди остра обществена реакция, недоумение и формулира твърде широк кръг от въпроси, за да бъде дискутиран цялостно. То се изявява като преводач на културните символи и опростява езика на елитната творба. Поради това необходимостта от разглеждането на този книгоиздателски аспект изисква сериозно внимание, защото това издание, разгледано като особена част от голямата литература, се подчинява на свои собствени закони и заплашва престижа на високата литература.

В „Под игото“ на съвременен български език. Пълен текст“ оригиналният текст би трябвало да е обработен с цел създаване на вторичен – нищо неестествено в основната цел на издателството. По своята същност това е вид адаптация, сведена до подмяната на остарелите и излезли от употреба думи, без съкращения в обема на текста. Правилната разработка на редакторската концепция би превърнала изданието в успешен образователен и бизнес проект, чрез който издателството би могло да отговори на промените на пазара. В процеса на планиране обаче издателство „Византия“ пропуска един много важен етап: за да има изданието му положителен пазарен ефект, то трябва да спечели доверието на целевата аудитория. В този смисъл важен маркетингов момент е повишаване на авторитета на изданието, което може да стане само с екип от специалисти. Неслучайно Филип Котлър пише³⁰, че едно е да забележиш привлекателните възможности, а съвсем друго е да притежаваш компетентността да постигнеш успех чрез тях и затова всеки

³⁰ Котлър, Филип. Управление на маркетинга: Структура на управление на пазарното предлагане. София: Класика и стил, 2002, с. 32.

бизнес трябва периодично да оценява вътрешните си сили и слабости в маркетинговите, финансовите, производствените и организационните си компетенции.

Говорейки за организационни компетенции, визираме преди всичко стратегическия избор и издателската политика, както и формите на реализацията ѝ. В този контекст ще подчертаем, че ако издателство „Византия“ бе разработило прецизно идеята си и бе предприело необходимите практически стъпки, за да осигури качеството на крайния си продукт, то изданието му не би предизвикало такава остра негативна обществена реакция. Още повече че чрез художествената си продукция издателите влияят върху културната социодинамика на цялото общество и задължително условие за осъществяване на ефективна комуникация в книгоиздаването е достигането до ценностен консенсус.

Добре знаем, че качествената оценка на удовлетвореността на потребителя може да се представи в няколко степени, от които най-неблагоприятният вариант за издателя е тоталното разочарование на клиентите от издадената книга, т.е. когато дадено заглавие не отговоря на предварителните очаквания. Невинаги продукцията на някои издатели може да се приеме като правилна политика, пазарно ориентираните приоритети нарушават определени стандарти. Изхождайки от горната констатация, имаме достатъчно основания да определим това издание на романа като непрофесионално и със „занижени издателски критерии за стойност на публикуваното“³¹. За съжаление, това не са случайни явления, а налагаща се практика, която дискредитира цялостния редакционно-издателски процес, а потърпевши се оказват и професионализмът, и моралът на работещите в книгоиздаването.³²

В хода на анализа ще търсим отговор на няколко основни въпроса, върху които може би е трябвало да помисли издателят, преди да вземе своето решение за отпечатването: „Важен ли е този „превод“ за читателите? С какво той ще допринесе за познаване на езиковото ни богатство, на културната ни идентичност? Какъв е крайният продукт, който достига до читателите?“. За изходна база вземаме съществената и първостепенна характеристика, претенциозно стояща в копирайта „превод на съвременен български език“. Следва да приведем наглед кратка, но съдържателна информация, която крие в себе си основен аргумент. В интервю за „Фокус“ езиковедът Анна Кочева пояснява, че „превод означава да преведем някакъв текст от един език на друг език. В случая става дума за „превод“ според възприятията на издателя и на преводача от българската книжовна норма в края на XIX в., тогава, когато тя се формира от същите тези хора, които всъщност са

³¹ **Бенбасат**, Алберт. Що е български бестселър и кой го чете: Между кориците и отвъд тях. – В: *Доклади от академични четения*, посв. на 65-год. на проф. д-р Алберт Бенбасат. (Под печат)

³² Отговорът на издателската гилдия не закъснява. При връчването на годишната награда „Златен лъв“ в рамките на 47-мия Софийски международен панаир на книгата издателство „Византия“ получава антинаграда за „Под игото на съвременен български език“ – заради профанирането на българската литературна класика. [онлайн]. [прегледан 27.12.2019]. <https://www.abk.bg/news/view/205>

написали литературата на XIX в. – един от тях е Иван Вазов – на днешния съвременен български език в началото на XXI в. Езикът е доста консервативна система и колкото и да се променя в лексикално отношение, във всяко едно друго той е много устойчив³³. Затова в „Под игото“ на съвременен български език. Пълен текст“ би трябвало да говорим за осъвременяване на остарели, диалектни и чужди думи и синтактични конструкции от нашата литературна класика на книжовен език, които се нуждаят от обяснение, с цел успешна комуникация и декодиране на текста. Важно изискване при този вид адаптация е да се запазят автентичността, духът и авторските инвенции на оригиналния текст. И не на последно място коректност към класическия текст и фактите от описаната епоха. Целта е промените да улеснят съвременната рецепция на текста.

Следвайки логиката и анализа, тук категорично наблюдаваме отсъствието на ясна визия за продукта. За разлика от маркетинга в книгоразпространението, където има готов продукт – книга, маркетингът в книгоиздаването трябва да се справи с един все още несъществуващ в материален вид продукт – основния замисъл за книгата. Дейност, която изисква конкретни задачи, свързани с разработката и реализацията на идеята. Затова редакторската концепция е толкова важна и решаваща за успеха или неуспеха на дадена книга. В „превода“ на „Под игото“ обаче липсва концепция относно бъдещото издание, липсва редакторът, който трябва да анализира и разработи модела, да установи всички основни типологически характеристики на изданието, а след това да зададе параметрите му. Осегаемо е отсъствието както на текстологичната подготовка, така и на методологията за структуриране на двата основни компонента – художествен текст и речник, които задължително трябва да оформят завършени проблемно-тематични раздели, за да се улесни общуването между художествения текст и читателите, и които придават значимост на изданието. Очевидно е, че „преводът“ на „Под игото“, структуриран така, няма да окаже необходимия ефект, да влезе в диалог с читателя. Оттук произтичат множеството проблеми в изданието.

Нека отново се върнем към проблема с паратекстовите елементи: в конкретния случай – речника. Той е вид пояснителен текст, елемент с функционален статус, който има определени задачи и придава значимост на изданието. Едно от основните изисквания към него е избор на критерии за оценки и пълнота на отразяване на характерните особености на включените понятия. Като характеристика можем да изведем: специален подбор от факти, специален език и стил, лаконизъм на представяне, максимална улесненост за намиране на необходимата информация. Изграждането на речника би осигурило по-голяма пълнота и представителност в отразяването на остарялата лексика. Като последица от пренебрегването на този подход и използване единствено на субективното усещане на „преводача“ е достигането до некоректни решения.

³³ Кочева, Ана. Романът „Под игото“ ще надживее всички експерименти, които се правят с него: Разговора води Виктория Месробович-Кувенджиева. [онлайн]. [прегледан 27.12.2019]. <http://m.focus-news.net/?action=opinion&id=51884>

За да се откриват по-лесно думите и изразите, трябва да се подредят азбучно в края на романа, защото „общуването между автора на художествения текст и читателите се осъществява с посредничеството на художествената творба. [...] При четенето на литературното произведение се възстановява историческата и културната ситуация, в която то възниква, и се участва активно в изграждането на емоционално-въздействения му свят. Тук би трябвало специално да се подчертае, че в процеса на възприемане на художествения текст читателят подлага на преценка собствената си ценностна система, търси отговор на възникнали при общуване с творбата въпроси, изгражда свой модел на обществено поведение“.³⁴ Това е една от причините художествената творба да не се накъсва! Във вида, в който издателите отпечатват „превода“, друга основна негативна последица тук е промененият статус на класическата творба. Извършена е смяна на дискурсите. Невъзможно става и удоволствието от четенето, естетическата наслада от общуването с текста, чрез която се реализира комуникативната функция при художественото общуване. Тя е нарушена. Създаден е вторичен текст, произведен от първоизточника – оригиналният Вазов текст е „преформатиран“. Вл. Миланов правилно отбелязва: „Замяната на думи е замяна на ценности; изкривяване на смисъла и убийство на самия текст“.³⁵ Що се отнася до литературния текст – той вече не е достоверен. Всеки от елементите му е интерпретиран и трансформиран чрез „лингвистични“ принципи. Както вече бе посочено, всичко това изисква конкретни методи на систематизиране в съответствие с предвидената цел. И тук още веднъж установяваме колко е важна ролята на екипа от специалисти и спазването на издателските стандарти.

Задача, макар и амбициозна, но с повишена трудност, обаче се оказва „преводът“ на думите. „Преведеният роман е пред вас. В него са заменени над 6000 думи и цели изречения. Направени са многобройни коментари, без които разбирането на отделни места би било невъзможно. [...] Запазени са и думи, които съществуват в съвременния български език, но са неразбираеми за най-младите. В тези случаи са направени пояснения в скоби (изписани с шрифт италик). Съществуват и пояснения в скоби (с основния шрифт на текста) – те са направени от Иван Вазов“.³⁶

Примерът е показателен в няколко посоки. Чрез това послание очевидно издателите казват, че произведенията и писателите, емблематични за литературата ни, трябва да бъдат преиздадени като „преводни“. Читателят, който би искал да си състави представа за изданието, ще разбере, че то е придружено със случайно и самоцелно избрани за осъвременяване думи и изрази, в които не се забелязва стремеж нито към фактологично, нито към лингвистично познание. Забелязва се „преводно“ вмешателство. Би могло да се прецени дали дадена дума е в активна

³⁴ **Димчев**, Кирил, Комарска, Ина, Петров, Ангел. Български език за десети клас. София: Булвест, 2000. [онлайн]. [прегледан 27.12.2019]. http://www1.znam.bg/zmonres/edu/bulgarski%2010%20klas_BULVEST/3/31/index.html

³⁵ *Предговор*. – В: **Вазов**, Иван. „Под игото“ на съвременен български език: Пълен текст. София: Византия, 2019, с. 2.

³⁶ **Пак там**.

употреба в съвременната речева практика, или е остаряла. Така например, значението на „чемшир“ е маркирано като остаряла дума: „вечнозелено дръвче или храст, много разпространен в нашата страна, има го някъде близо до вас“. Съществителното обаче не е излязло от употреба. Отново акцентираме върху един от основните недостатъци – осезаемата липса на специалисти от различни области, които да обединят знанията и компетентностите си. Не е необходимо всеки детайл да бъде подложен на обговаряне, за да се разбере, че е некоректно обяснен, въпреки твърденията на „преводача“:

„За да се справя, използвах много речници, монографии, спомени на очевидци на Априлското въстание и др., както и любезното съдействие на мои приятели филолози, теолози, фолклористи, историци, османисти и др. През цялото време синът ми ме насърчаваше и настояваше да доведе работата докрай“.³⁷

Възниква въпросът за достоверността на твърдението, защото изданието е свидетелство за некоректно ползване на източниците, или по-точно – за отсъствието им. Безспорен факт е, че „в този превод всичко е притеснително. От идеята до реализацията. До неуместните предложения за замяна на думи. И тук не се заменят просто думите, а се унищожава действителността, която образно и с(т)илно Вазов е описал точно през тези изразни средства“.³⁸

При позиционирането на „превода“ издателският акцент за уникалност пада и върху полезността на изданието. За да се доизяснят някои особености от гледна точка на „формулата за полезност на продукта“, ще си позволя тук да използвам констатацията на Ивайло Дичев: „Под игото“ още не се е отдалечило от съвременния човек, като например „История славянобългарска“ или „Шестоднев“, които със сигурност имат нужда от превод. Напротив, романът може да обогати речника на учениците с някои позабравени колоритни думи“.³⁹

Всички изводи, до които достигаме, дават отговор на възможната причина за издаването на подобна книга. И тук не говорим нито за необходимост, нито за полезност на изданието, а за комерсиалността в книгоиздаването като приоритетна стратегия. Този фокус дава основание да твърдим, че от изключителна важност при вземането на издателски решения в подготовката на различни видове издания на литературната класика е постигането на лоялност между издателство и клиенти.

Интерес дотук представляваше единствено как издателство „Византия“ проектира литературното ни наследство. Отвъд посочените проблеми остават предговорът и послесловът на „превода“, които заслужават специално внимание. Ока-

³⁷ *Послепис* от преводача и издателя. – В: Вазов, Иван. „Под игото“ на съвременен български език: Пълен текст. София: Византия, 2019, с. 348–349.

³⁸ Миланов, Вл. Тиражът на това нелепо издание...

³⁹ Дичев, Ивайло. Нуждае ли се „Под игото“ от превод? [онлайн]. [прегледан 27.12.2019]. <https://www.dw.com/bg/нуждае-ли-се-под-игото-от-превод/a-51434506>

заха се знакови полета, които дават възможност да интерпретираме разместените приоритети в издателската политика: „През последните десетилетия едва ли някой (освен специалистите, които познават езика в неговото историческо развитие) е могъл наистина да прочете и да разбере всяка дума и всяко понятие в този роман. Чели ли сте „Под игото“? И отговаряйки на този въпрос, мнозина изкривяват истината в полза на своя личен престиж. По-откритите българи си признават, че нито са чели „Под игото“, нито имат намерение да го четат, „защото нищо не се разбира“. И това наистина е така“.⁴⁰ Смятам, че тук срещаме комплекс от произволни констатации, изобилие от подвеждащи и неверни твърдения, които се мултиплицират и навеждат на мисълта за манипулация. Те са симптоматичен показател за възприятията и моделите, залегнали в съзнанието на издателя, който маркира тенденция за предефиниране на обема и съдържанието на понятията като класическа литература и целева аудитория. Безспорен факт е, че издателят подценява читателската аудитория. По свой начин налага мисията си на преводач от голямата литература чрез опростяване на текста. Коментираното тук издание предполага както „наивен читател“, така и дефицит на читателски компетенции, отхвърляне на класическата литература и инфантилност на масовия читател в началото на ХХІ в., който се нуждае от превод на високото изкуство до нивото на обикновеното разбиране.

Накрая ми се иска да отбележа, че това томче, придружено от непрофесионални и неверни коментари, и изданието (петото Чипево издание), по последна воля на автора, едва ли са едно и също произведение. Сменен е моделът с нова, парадоксална структура. Класиката е немислима без компоненти и определители като „вечна“, „непреходна“, но днешната ситуация ни заставя да обърнем внимание именно на исторически променящата се страна на класиката. Възможно ли е културният феномен „вечна класика“, възникнал в исторически обозримото минало, да изчезне? Необходимо ли е издателите (с подобен вид издания) да допринасят за този (не)възможен сценарий?

Под игото на шльокавица – един спорен издателски проект

В навечерието на 24 май 2016 г. „Жанет 45“ издаде „Под игото“ на Иван Вазов на шльокавица – „Pod igoto“, Ivan Vazov. Книгата предизвика оживени дискусии, вълни от възмущение заляха социалните мрежи и все още не е аргументирано изградена категорична представа и убедителна концепция за нейната поява. Нека литературните критици да изразят своята оценка. Тук ни интересува издателският факт: „Под игото“ на шльокавица“.

Разбира се, можем да разглеждаме изданието като рекламна кампания, като бързо реализиран тираж, като експеримент. Знаем, че рекламната политика включва комбинация от различни стратегии. В този смисъл „Жанет 45“ експериментира с една нестандартна идея. Но „Под игото“ на шльокавица“ не е рекламна стратегия, свързана с пазарни цели, а послание, което намери свободна пролука в читателското съзнание и ангажира емоционално обществеността. С него издате-

⁴⁰ *Послети...*, с. 348–349.

лите успяха да шокират аудиторията, отправиха предизвикателство към потребителите, нарушавайки норми, свързани с ценностите ни. Посланието, което изпратиха, се поддава на различни интерпретации.

Следва да насоча вниманието директно към принципите на кампанията, които Манол Пейков обяснява:

„Актът на изпращане на книгата в книжарниците е акт, обърнат към медиите. Защото тази книга в тираж 500 стигна до една шепа хора, които я купиха като куриоз. Ще я разгърнат, ще се потресат като видят името на Иван Кралича или на Мунчо написано с 4 или отпред – „ve4niq bylgarski bediovyr“.⁴¹

Накратко, ако трябва да резюмираме, ще кажем: крайната цел на кампанията е това да е първата и последната книга на шльокавица. След разпродажбата на тиража издателството дарява 1000 книги – по две за всяка продадена бройка от „Pod igoto“ – на читалища, училища и библиотеки. В интервюто откриваме обобщени констатации за последиците от писането на шльокавица. И не на последно място се посочва: „...кирилицата е специална за нашето разбиране за език. Тя е нашият дом. Тя е неразделна част от нашата култура. И в момента, в който започнем да пишем на шльокавица, ние губим своята идентичност“.⁴² В случая издателската стратегия е преплетена с лично отношение и ясна концепция за културната ни идентичност.

Ако тръгнем в посоката на издателските твърдения, трябва да разгледаме „Под игото“ на шльокавица“ като провокативна реклама. Тя предлага почти неограничен инструментариум – провокативни, дори шокиращи послания, които имат поразителен ефект, особено ако потребителят не се е сблъсквал с това по-рано. Знаем, че решаващ елемент при провокативната реклама са емоционалните и моралните призови. Ако издателствата залагат преди всичко на традиционни рекламни методи, за да не навредят на имиджа си, то провокативната реклама позволява да се използва почти всичко: от флашмоб до планирани скандални издания. Основната идея е да се привлече вниманието така, че клиентът да забележи продукта и да влезе във взаимодействие с производителя. Много често се създават умишлено такъв вид реклами, защото провокативната реклама е ярко отличаваща се и защитава от имитации. „Ролята ни е да преувеличим нещата, да ги доведем до абсурд, с единствената цел да покажем сериозността на проблема“, споделя Радомир Иванов от рекламната агенция, предложила идеята на издателството.⁴³ Важен критерий при избора на провокативна реклама е привличане на вниманието на обществото към сериозен социален или културен проблем. Моралният призив

⁴¹ Pod igoto: Резултатът. Ефектът. Проблемите. Въпросите. Важната дискусия родъждава. [онлайн]. [прегледан 27.12.2019]. <http://egoist.bg/pod-igoto-rezultatat-efektat-problemite-vaprosite/>

⁴² Пак там.

⁴³ Пак там.

директно влияе върху възприятията на аудиторията по отношение на това кое е правилно, поради което често се използва за подкрепа на социални каузи. Радомир Иванов и Константин Трендафилов (от рекламна агенция Saatchi & Saatch) са наясно, че рекламата не може да реши проблемите, но може да ги постави на дневен ред. По-специално целите на рекламната кампания са главно да се привлече внимание и да се повлияе на потребителските нагласи. Те очакват чрез проекта си да постигнат дискусия и да провокират хората, които пишат на маймуница да се замислят. Тиражът на „Pod igoto” бързо се изчерпва, но издателите не предвиждат нов, защото това би влязло в противоречие с основния замисъл на кампанията. В този аспект те отстояват своите разбирания за цялостния обхват на социално отговорно издателско поведение и имат ясна цел:

„Намерението ни е да провокираме хората на най-българския празник – 24 май, с най-българската книга. Да видят за какво става дума, когато пишат на шльокавица, да видят как би изглеждала една книга от кора до кора и не коя да е книга, а най-съкровената българска книга – „Под игото“ на Иван Вазов. Ние бяхме на път да се превърнем в единствената държава в света, която самосиндикално решава да се откаже от своята азбука и да ползва някаква абсурдна комбинация от цифри, латински букви и препинателни знаци“.⁴⁴

„Жанет 45“ създава рекламно съобщение с ярък емоционален оттенък върху потребителите и успява да привлече вниманието на обществото. Предвид предложеното още от Михаил Арнаудов дефиниране на понятието класичност: „творчески личности и значителни произведения, които намират общо признание в дадено общество и които стават с течение на времето „класически“ – поне в историята на дадена национална литература“⁴⁵, можем да обобщим, че Вазовият роман е безспорен авторитет в съзнанието на поколения българи, които го идентифицират с родната си история и съдба. Шокиращото издание изпълни своята цел, т.е. целевата аудитория възприе съобщението така, както е било планирано – „Под игото“ на шльокавица“ бе добре запомнено.

Интересен момент е самоорганизирането на потребителите и активното им участие в дискутирането на изданието. Като елемент от стратегическия план на „Жанет 45“ книгата се превръща в обръщение към клиентите и предполага те активно да участват в дискутирането на проблема. Непосредствено след кампанията в социалните мрежи започва оживена дискусия:

„Посланието ни удари в десетката, съдейки по дискусии в социалните мрежи от вчера, когато книгата стигна за пръв път до книжарниците, са много бурни и

⁴⁴ Пейков, Манол. Посланието на „Pod igoto” удари в десетката. – В: *Сеза*, № 5882 (116), 23.05.2017.

Вж и на: <http://old.segabg.com/article.php?Id=855663>

⁴⁵ Арнаудов, М. Канонът на българската литература. – В: *Пролом*, 1 (1922), № 16–17, с. 493–501. Вж и на: <http://litemet.bg/publish9/mamaudov/kanon.htm>

във всички възможни посоки. Някои хора хващат горния слой на посланието и не стигат до сърцевината му“.⁴⁶

Ако човек счита информацията за интересна, тогава ще я сподели доброволно, а информацията за изданието се разпространи подобно на разпространението на компютърни вируси. Ефективността на провокативната реклама е по-висока, отколкото при използване на традиционни методи и разчита на разпространение от самите потребители, на висока степен на запомняемост и на емоционална оценка.

Факт е, че тази провокативната реклама продължава да действа след приключване на самата кампания. „Под игото“ на шльокавица“ остава спорен издателски проект – издание, което стряска националното съзнание, или издание, което унищожава собствената ни идентичност – въпрос, който предполага различни отговори.

Заклучение

Обобщихме твърде голямата наблюдавана амплитуда в различните издания, преиздания и допечатки на романа „Под игото“. В единия край на скалата е канонизацията на романа и непреходното му значение за българската литература, „връзки и отношения на идентичността, в която всеки член на обществото разпознава едновременно своята индивидуална и предхождаща литературна личност, както и своята принадлежност към нейната структура като социална личност“⁴⁷, а в другия са смущаващите издания, които подменят Вазовия текст.

Издателската дейност в областта на разпространението на литературното наследство отразява степента на историческо самосъзнание в нашето общество, системата от ценности и представи за културното минало. Вярно е, че пазарът се характеризира с циклични колебания, обусловени от динамиката на търсенето, особено при издаването на класически произведения, но въпреки това класиката трябва да бъде преиздавана. Тя е не само литература със „сакрален статус“, но и система от морални и художествени кодове, без които културната самоидентификация е невъзможна. Затова пазарът има нужда от всякакви видове издания – от академично събраните съчинения до ученическите поредици, от луксозния том до масовото издание на вестникарска хартия с меки корици. Щепомним, че романът има и различна символична стойност в различните видове издания. Зависи от креативността и професионализма на издателите, от приоритетите им и от позицията им по въпроса какво е книгоиздаването – бизнес или бизнес с културна мисия.

⁴⁶ Пейков, Манол. Посланието...

⁴⁷ Атанасов, Вл. Иван Вазов в учебниците по литература. – В: *Български език и литература*, 2000, № 6. [онлайн]. [прегледан 27.12.2019]. <https://litenet.bg/publish/vatanasov/vazov.htm>

Deception Factor или Impact Factor: фалшивите цитатни индекси в науката

РОСЕН СТЕФАНОВ

Deception Factor or Impact Factor: fake citation indices in science *Rosen Stefanov*

Summary

The modern citation index is one of the most important information systems that serve science in the 21st century. As a result of the information contained within these systems, the scientific and research community, as well as the institutions that finance it, make decisions that define the development of the scientific field and the researchers working in it. The current article presents how the importance of the citation indices indirectly leads to the appearance of fake information systems that imitate their function with the purpose of achieving financial gain. For this purpose, 3 such systems are analyzed: "JIF", SJIF, and Citefactor.org.

Key-words: Fake citation index, deceptive publishing, journal impact factor, "JIF", SJIF, Citefactor.org.

Значимостта на цитируемостта за научноизследователската сфера

Характерното за дигиталната ера значително увеличение на световния информационен обем често води до информационно претоварване както в личното, така и в професионалното пространство. Този феномен важи с пълна сила за научноизследователската сфера и свързания с нея информационен поток. Научният изследовател на ХХІ в. трябва да може да анализира изключително голям обем от данни, в разнородни информационни канали: периодични и монографични научни издания (печатни и електронни), различни видове обзорни материали, блогове и др. На ниво професионална кариера за индивидуалния изследовател този огромен информационен поток може да доведе неговите изследвания да останат незабелязани от по-широката научна общност, а тяхната стойност – неоценена.

Изследователят трябва да се стреми научните му разработки да бъдат издадени в авторитетни и престижни научни издания, индексирани в системи за цитатна информация. Най-открояващите се такива системи са Google Scholar, Web of Science и Scopus. Важното им място в модерната научноизследователска общност се дължи на значимостта, която се придава на цитируемостта на научните публикации и издания и свързаните с това цитатни показатели. Journal impact factor, h-index и всички сродни наукометрични показатели играят основна роля за определянето на видимостта на дадено издание (в случая Impact Factor) или за позицията на даден изследовател в света на науката (в случая h-Index). Въпреки различията в метода на тяхното изчисляване или в спецификите им (изчисляване със или

без самоцитирания, отчитане на научното поле, към което принадлежи дадено периодично издание и др.), всички цитатни показатели отразяват един основен наукометричен индикатор: средният брой цитирания, които дадено издание, публикация или изследовател, са получили за определен период от време. Например, ако едно списание, индексирано в Web of Science, притежава Journal Impact Factor за 2018 г. със стойност от 2.015, това означава, че за последните 2 години цитираните публикации в списанието са получили средно 2 цитирания.

В контекста на науката като професия най-голямата значимост на системите за цитируемост е, че те могат да бъдат използвани от правителствени институции за оценяване труда на учени и преподаватели, работещи в организации с държавно финансиране. В този смисъл цитатните индекси и техните показатели могат да имат съществено влияние върху кариерното развитие на всеки, чиято професия е свързана с научноизследователска дейност. Изследовател, който публикува в издание с висок Journal Impact Factor показател, може да има по-добра кариерна перспектива от свой колега, който публикува в издания с по-нисък JIF показател.

Този модел – на приложимост на чисто метрични системи в развитието на индивидуални изследователи и изследователски колективи, е обект на интензивно обсъждане в международната научна общност през последните години, но нямаме за цел да се фокусираме точно върху този феномен. Целим да илюстрираме как аморални организации и субекти се възползват от необходимостта на изследователите, за да подобрят видимостта на своите публикации. В настоящата статия този процес е представен чрез анализ на феномена „фалшивите цитатни индекси“ и тяхната роля в по-широка индустрия, създаваща фалшиви средства за издаване на научни публикации.

Фалшиви научни издания

Всеки анализ на фалшивите цитатни индекси е неотменимо обвързан с анализ на сродния му по същност феномен „измамно публикуване“ (от *англ. ез.*: *deceptive publishing*). Свързаните с него издания и издателства целят да привлекат изследователи, чиито ръкописи нямат успех да бъдат публикувани във важни международни научни списания. Известно е, че престижните международни издания притежават много строги критерии за подбор на ръкописи, което е напълно разбираемо предвид техният статут. Научните списания, като The Lancet или Nature, трябва да поддържат високо качество на публикуваните в тях статии. В противен случай рискуват не само да загубят научната си стойност, но и своя престиж. Съответно, делът на приетите за публикуване ръкописи често е нисък. Като пример за това ще отбележим данните, публикувани от Американската психологична асоциация през 2017 г., отразяващи издаваните от организацията списания.¹ Според предоставените количествени данни средно 70 % от подадените ръкописи се отхвърлят. Най-високата стойност е 90 % (сп. Journal of Applied Psychology), а

¹ *American Psychological Association*: Summary Report of Journal Operations. – B: *American Psychologist*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://www.apa.org/pubs/journals/features/2017-statistics.pdf>

най-ниската е 34 % (сп. Psychopharmacology). От друга страна, фалшивите „престижни“ научни списания, свързани с феномена на измамното публикуване, гарантират приемането на подадения ръкопис. Тези издания нямат за цел публикуването на качествени научни изследвания, а печалба.

Във връзка с разкриването и идентифицирането на издателства и издания, свързани с такива некоректни практики, е нужно да отбележим труда на американския библиотекар Джефри Баал. За периода 2012–2017 г. Баал публикува списък с издателства и издания, свързани с измамно публикуване. Подборът му за включване в този списък се основава на обстоен набор от критерии, покриващи различни сфери на книгоиздаването и целящи идентифицирането на съмнителна издателска дейност. Някои от тези критерии² са следните:

Състав на редакционната колегия. Издателствата, свързани с измамно публикуване, често съставят фиктивни списъци с членовете на тяхната редакционна колегия. Освен фиктивни лица, тези издателства включват в състава на редакционната колегия реални изследователи и експерти, но без тяхно съгласие. Пример за такава „кражба на самоличността“ е редакционната колегия на фалшивото електронно списание Archives des Sciences (освен редакционната колегия, самото название е откраднато от съществуващо научно списание)³.

„Престижно“ заглавие. Фалшивото издание може да включва в названието си думи, единствено с цел да се постигне авторитет, макар и фалшив, и „уверение“ за качество (например „Швейцарското...“, макар да няма нищо общо с „швейцарско“). Заглавието може да има широк обхват от научни полета, дори и нелогичен (например „Международно списание по медицина, изкуство и геодезия“).

Спам. Представители на фалшивото издателство изпращат масови и ежеседмични имейл съобщения (спам) с цел привличане на нови автори или членове на редакционната колегия. Този спам често се изпраща от популярни имейл домейни (Gmail, Yahoo и др.) и лични адреси (Ирина, Алекс и др.). Това е признак, че източникът на съобщението не е легитимен. Легитимното издателство би използвало официален издателски (фирмен) имейл адрес.

Бързо публикуване. Фалшивото научно издание обещава бързо приемане, рецензиране и публикуване на подадения от автора текст. Този критерий отразява липсата на качествена редакционна и рецензионна политика. Авторитетността и качеството на едно научно издание са неотлъчно обвързани със стратегията за подбор на подадените от авторите текстове.

Първоначалният списък на Джефри Баал продължава да бъде обновяван до 2017 г., след което спира да се поддържа. По думите на Баал обновяването на списъка е прекратено по искане на работодателя му (Колорадския университет) по-

² **Baall**, Jeffrey. Criteria for Determining Predatory Open-Access Publishers. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://beallslit.weebly.com/uploads/3/0/9/5/30958339/criteria-2015.pdf>

³ **Butler**, Declan. Sham journals scam authors. – В: *Nature*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://www.nature.com/news/sham-journals-scam-authors-1.12681>

ради постъпили оплаквания от издателства, включени в списъка.⁴ Въпреки това, трудът на Джефри Баал продължава да има важна роля в разкриването и изследването на феномена „измамно публикуване“. Доказателство е фактът, че неговите критерии са използвани от други изследователи⁵ и че поддръжката на неговия списък е възобновена от анонимни доброволци.⁶

Фалшивите цитатни индекси: същност и примери

Фалшивите издания целят да създадат представа за легитимност и авторитет в научната сфера. Едно от препятствията пред създателите им е, че те не се индексират от големите международни цитатни системи като Web of Science и Scopus. В същото време престижните научни издания са индексирани и имат висок цитатен показател. Вярно е, че фалшиви издания, които копират заглавията на легитимни научни издания, могат временно да намерят място в тези системи, както е случаят с фалшивия Archives des Sciences, но измамата често бързо се разкрива от системите.⁷ За създателите на фалшиви научни издания преодоляването на това препятствие става чрез създаването на собствени фалшиви цитатни системи и индекси, в които да се индексират техните фалшиви издания. С появата си обаче фалшивите цитатни индекси започват да привличат вниманието и на легитимните научни издания. Основната цел на тези фалшиви системи се измества към това те, по подобие на фалшивите научни издания, да бъдат средство за постигане на печалба.

За идентифицирането на фалшивите цитатни индекси спомага уебсайтът Stop Predatory Journals (<https://predatoryjournals.com>), който освен фалшиви научни издания, включва и списък с фалшиви цитатни индекси. Подобно на много от фалшивите списания и издания, с които те са свързани, названията на фалшивите цитатни индекси са сходни с тези на легитимни цитатни индекси. Например, от 53 регистрирани фалшиви цитатни индекса, 22 включват в основната част на своето заглавие термина impact factor. Този подход е мотивиран от това, че легитимният Journal Impact Factor, създаден от Юджийн Гарфийлд и колегията на ISI, е смятан за архетип на модерния цитатен показател. Нещо повече, един от индексите в списъка от фалшиви системи, копира директно името на легитимния Journal Impact Factor (JIF). Фалшивият JIF се поддържа от „научна организация“, с названието „Глобален институт за научна информация“ (Global Institute for Scientific Information, GISI). Безспорно, названието цели да създаде асоциация с ISI. Безспорно е и това, че GISI няма нищо общо с истинското ISI, а е фалшива органи-

⁴ Beall, Jeffrey. What I learned from predatory publishers. – В: *Biochemia Medica*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://www.biochemia-medica.com/en/journal>

⁵ Dadkhah, Mehdi, Borchardt, Glenn. Guidelines for selecting journals that avoid fraudulent practices in scholarly publishing. – В: *Iranian Journal of Management Studies*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://www.researchgate.net/publication/305850413>

⁶ Stop Predatory Journals. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://predatoryjournals.com/>

⁷ Butler, Declan. Sham journals scam authors. – В: *Nature*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://www.nature.com/news/sham-journals-scam-authors-1.12681>

зация, измислена от създателите на индекса с цел придобиването на имидж на авторитет. Тук ще поясним, че терминът „импакт фактор“ често да се използва като синоним на друг термин – „цитатен показател“, но Web of Science на Clarivate Analytics (наследили системата от Thomson Reuters – ISI) поддържа легитимен цитатен показател с това название.

За целите на настоящата публикация са правени анализи на три фалшиви цитатни показателя, включени в Stop Predatory Journals: Journal Impact Factor⁸ (“JIF”⁹), Scientific Journal Impact Factor¹⁰ (SJIF) и Citefactor.org¹¹. Взето е предвид следното:

- качеството на интернет страницата/уебсайта: графичен/визуален дизайн, качество на потребителския интерфейс, наличие на надежден протокол за обмен на данни;
- сигурност на личните данни: наличие на ясно разписана и достъпна политика за закрила на въвежданите от потребителите данни;
- подбор на издания: методи за подбор, използвани от създателите на индекса, както и под каква форма това е оповестено на сайта на системата;
- наукометрични данни и показатели: как се представя индексирания цитатна информация.

“JIF”: дизайн, защита на данни, методика, цитатна информация

Първата отличителна характеристика на сайта на “JIF” е ниското качество на графичния дизайн. Той се отличава с контрастиращи “JIF” ярки цветове и ненужни анимирани елементи.

Всяка модерна дигитална информационна система трябва да притежава ясен (разбираем) за потребителите й формат, като качеството на информационния и графичния дизайн са от съществено значение. В сайта на “JIF” две от навигационните връзки не работят (Journal Selection и Help), което очевидно подсказва колко малко усилие полагат създателите на системата при създаването и поддържането й. Във връзка със структурата на сайта следва също да се отбележи, че връзката с “JIF” не се осъществява по обезопасен (https) протокол за обмен на данни, а от отворения протокол (http). Тук защитаваме обратната позиция, а именно, че дадена реална, достоверна, имаща авторитет индексираща платформа би следвало да използва достатъчно защитен протокол за достъп, който да гарантира сигурността на постъпващите данни.

В сайта на “JIF” се забелязва липса на информация как създателите на системата обработват и съхраняват информацията за индексирания издания. Това отличава “JIF” от другите две системи, разглеждани в тази статия (SJIF и Citefactor.org). За разлика от “JIF” другите два цитатни (фалшиви) индекси съдържат разписана, макар инекоректна, политика за съхраняване на потребителските данни.

⁸ *Journal Impact Factor*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <http://www.jifactor.com>

⁹ Тук обозначаваме фалшивия с кавички – “JIF”, за да го отличим от легитимния JIF.

¹⁰ *Scientific Journal Impact Factor*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <http://sjifactor.com>

¹¹ *Citefactor.org*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <http://www.citefactor.org>

Според стратегията за подбор, разписана на сайта на “JIF”, на индексирани подлежат „статии, публикувани в списания, книги, патентни документи, тези, доклади, новинарски материали, сборници от конференции и семинари, публикувани в интернет документи, бележки и други одобрени документи“. Използваната в това описание терминология е изключително объркваща. Например, какво се разбира под „публикувани в интернет документи“ – в блогове, е-списания, е-книги, нещо друго...; какво се разбира под „други одобрени документи“ и пр. Следва да отбележим и ниското езиково ниво на сайта (между другото, характерно за повечето фалшиви цитатни индекси, включително за разгледаните в настоящото изследване). Съдържанието често е объркващо и с много граматични и правописни грешки. Ако подобни грешки могат и да са приемливи за лична уебстраница или сайт, те са неприемливи за сайт на организация или информационна система, представяща се за авторитет в научната сфера.

Въз основа на цитатни данни от широкия обхват от индексирани материали, създателите на “JIF” изчисляват годишен, 6-месечен, 3-месечен, даже месечен “JIF” показател. Формулата, използвана за изчисляването на годишния “JIF”, е копирана директно от тази, използвана за изчисляване на традиционния (2-годишен) легитимен “JIF” на Clarivate Analytics: изчисляване на средния брой цитирания за година X, на основата на цитирания, които материали, публикувани в изданието, са получили за последните 2 години. В случая на легитимния импакт фактор под „цитирани материали“ се имат предвид само 3 вида материали: статии, обзори и материали от конференции/семинари.¹² Макар тази характеристика да е често критикувана, все пак логиката зад подхода на Clarivate Analytics е разбираема, а съдържанието на материалите, подлежащи на индексирание, с голяма вероятност притежават значима научна стойност. Съответно, индексирането на включената в тези материали цитатна информация дава възможно най-точната картина за цитируемостта на определено периодично издание (JIF не се изчислява за монографични издания). От своя страна, фалшивият “JIF” допълва към приетите от легитимния импакт фактор материали още два вида документи: „бележки и други рецензирани преди издаването си документи“. В случая обаче напълно липсва яснота относно критериите за подбор на публикациите, индексирани в “JIF” и за метода, по който се определя тяхната научна стойност.

Годишните „импакт фактор“ показатели на “JIF” се включват в кумулативен документ, издаван ежегодно. Очевидно, този документ се опитва да копира сродния ежегоден доклад, издаван от Clarivate Analytics – Journal Citation Reports (JCR). Прегледът на тези фалшиви “JCR” доклади разкрива още една неточност в цитатния показател на “JIF”: очевидната непоследователност във форматирането на цитатните показатели на индексираните списания. Стойността на легитимния Journal Impact Factor съдържа три позиции след десетичния знак. Някои от показателите, включени във фалшиви “JCR”, също следват този формат, но се откриват също така стойности с четири знака след десетичната запетая. Освен видимата не-

¹² *Clarivate Analytics*: Journal Citation Reports: Document Types Included in the Impact Factor Calculation. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://support.clarivate.com>

последователност във форматирането, в крайна сметка допълнителното раздробяване на показателя не допринася за увеличена точност на наукометричния показател. Доказателство е наличието на изследвания, оспорващи форматирането на легитимния Journal Impact Factor.¹³ Въпросът е, ако оригиналният импакт фактор може да запази своята точност с по-малко от три знака, то тогава какъв е смисълът от прилагането на формат с четири знака след десетичната запетая?

Макар името на легитимен цитатен индекс да е буквално взето/взаимствано от легитимна информационна система, изключително ниското общо качество на индекса „JIF” го прави един от най-лесно разпознаваемите примери за фалшив цитатен индекс.

Scientific Journal Impact Factor (SJIF): дизайн, закрила на данни, методика и цитатна информация

Една от основните цели на фалшивите цитатни индекси е това да действат като средство за финансова облага. Отличен пример за това може да бъде намерен на интернет страницата на фалшивата информационна система Scientific Journal Impact Factor (SJIF). Според страницата заинтересовани издатели могат да подадат своето списание за безплатно индексирание в системата, но процесът на обработка отнема средно 8–10 месеца. Като алтернативна, SJIF предлага услугата „оценяване при заявка“, за която издателят може да плати такса от 50 долара. След заплащането на исканата сума средният срок на обработка вече става една седмица. Естествено, относително ниската цена на предложената услуга би изкушила всяко издателство, отчаяно да намери възможно най-скоро канал за индексирание на своето издание/издания.

Подобно на „JIF”, качеството на сайта на SJIF е ниско. Откроява се липсата на навигационна лента и бутон Home. Също като „JIF”, сайтът на SJIF използва незащитен протокол за обмен на данни (http).

Разписаната политика за поверителност на SJIF е изключително незадоволителна. Легитимни цитатни системи, като Web of Science например, предоставят ясна и подробно разписана политика за поверителност, която е в съответствие с международното право.¹⁴ За разлика от този коректен подход, политиката за поверителност, разписана на сайта на SJIF, се състои само от един параграф, съдържащ неясни твърдения. В този единствен параграф създателите на системата предоставят празни обещания за закрила на потребителските данни, без да се обвързват с ясно разписани национални или международни регламенти.

Методиката за подбор на издания от страна на SJIF е сродна с тази, използвавана от легитимни цитатни индекси: наличие на форматирана заглавна страница, ISSN, международен състав на редакционната колегия и др. От друга страна оба-

¹³ Bornmann, Lutz, Marx, Werner. The journal Impact Factor and alternative metrics. – В: *EMBO Reports* [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4967953/>

¹⁴ *Clarivate Analytics*: Privacy Policy. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://clarivate.com/legal/privacy-policy/>

че, повечето от разписаните индивидуални критерии за подбор са много неясни. В секцията с критерии, свързани с „интернационализация“ на изданието, се споменават „езикови изисквания“, но конкретен език не се посочва. Ако целта на SJIF е имитацията на легитимни международни цитатни индекси, то езикът най-вероятно е английски, но това не е ясно отбелязано.

По данни, налични в сайта на SJIF, в информационната система са индексирани над 21 000 научни списания. Прегледът на списъка с индексирани списания разкрива, че сред тях има 22 български научни списания. От тези 22 списания едва 4 имат актуален цитатен показател за 2018 и/или 2019 г. Причината не е изяснена, но може да се допусне, че издателите на другите 18 български списания са преустановили индексирването на публикациите си във фиктивната информационна системата. Текущо активните български издания се отличават със странни данни. Например едно от индексираните български научни издания е т.нар. „Годишен сборник на Интернационалната медицинска асоциация „България“ (Journal of IMAB – International Proceedings). Според наличните данни SJIF factor показателят на списанието за 2019 г. е 7.848, което би следвало да означава, че публикациите в него са получили средно 7 цитирания за същата 2019 г. Всъщност, трудно е да сме сигурни дали е така, защото SJIF нямат разписана формула за изчисляване на техния цитатен показател. Разбира се, може да се предположи, че тя, сходно с формулата, използвана от фалшивия „JIF“, е копия на формулата на Clarivate Analytics. Доколко се прилага правилно обаче, никой освен създателите и собствениците на SJIF не може да каже. Друго българско издание, индексирано в SJIF, е електронното списание Sociobrain – периодично издание по социални науки, което се издава всеки месец. Интересно е да се отбележи, че освен в SJIF, списание Sociobrain е индексирано и в следните системи: Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Cosmos Impact Factor, Scientific Indexing Services (SIS), International Scientific Indexing, Scholar Article Impact Factor (SAIF).¹⁵ От изброените индекси, само системата SAIF не е включена в списъка с фалшиви цитатни индекси, поддържан на страницата Stop Predatory Journals.

Включването на легитимни научни издания в SJIF отразява един от най-опасните ефекти на фалшивите метрики. Този ефект е идентифициран от Дадках и Борхард в тяхна статия от 2016 г. Те отразяват как, освен фалшиви научни издания, фалшивите индекси могат да измамат и после да индексират легитимни научни издания, търсещи начин да подобрят видимостта си.¹⁶ За фалшивите системи включването на истински, даже престижни издания в тяхната база данни е от полза за изпълнение на желанието им да придобият имидж на легитимност. Същото обаче може да доведе до snowball effect – повече легитимни издатели и техни издания да се включват във фалшиви системи, което увеличава приходите на фалшификаторите. По-същественото е, че най-вероятно легитимните издания

¹⁵ **Sociobrain**s. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <http://sociobrain.com/bg/top/home/>

¹⁶ **Dadkha**h, Mehdi, Borchardt, Glenn. Guidelines for selecting journals that avoid fraudulent practices in scholarly publishing. – В: Iranian Journal of Management Studies. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://www.researchgate.net/publication/305850413>

вече са индексирани в легитимни цитатни системи като Web of Science и Scopus. Например изданието на ИМАБ е отразено с пълно индексирание в Scopus и е включено в база от данни Emerging Sources Citation Index на Web of Science. По този начин фалшивата система се поставя редом до легитимни, което води до допълнителна „легитимация“ на фиктивния цитатен индекс и неговите услуги.

Citefactor.org: дизайн, закрила на данни, методика и цитатна информация

За разлика от “JIF” и SJIF, сайтът на Citefactor.org на пръв поглед изглежда значително по-представителен и наподобява страницата на легитимна информационна система. Цялостният дизайн на потребителския интерфейс е сравним с този, използван от истински цитатни индекси и други информационни системи. В допълнение, за разлика от другите два индекса, Citefactor.org използва https протокол за обмен на данни. Citefactor.org също включва поле за провеждане на базово информационно търсене на своята начална страница (информационна услуга, отсъстваща в другите две системи). Съмнения за някаква измамна същност на системата се пораждат не от съдържанието на сайта, а от наличието на реклами, хоствани от Google Display Network. Наше мнение е, че една легитимна научно-информационна система не би включвала реклама за новата видеоигра World Of Warcraft: Classic на своя уебсайт или реклами на други продукти или услуги, несвързани по никакъв начин с научната дейност. Подобно на другите две системи, съдържанието на сайта е изпълнено с граматични и правописни грешки.

Политиката за поверителност, публикувана от Citefactor.org, е на същото ниско ниво, както при системата SJIF. Използваната от Citefactor.org терминология е изключително неясна, но това не е най-значимото в тази категория. Текстът, намерен на тази секция на сайта на Citefactor.org, е идентичен с този, използван в сродната секция на SJIF. Това съвпадение провокира да се анализира домейнът за регистрация на двата индекса. Както SJIF, така и Citefactor.org са регистрирани през хостинг фирмата GoDaddy и използват услугите на Domains by Proxy¹⁷. Чрез Domains by Proxy за двата сайта се гарантира, че тяхната самоличност не може да бъде потвърдена с изпращане на WHOIS запитване до техните бази данни. Резултатите от проведеното проучване не позволяват да се идентифицира дали двата индекса имат общ създател, но ясно сочат използването на сроден метод за регистрация. През 2015 г. Жалалиан идентифицира сродна тенденция в своето изследване на Citefactor.org, Global Impact Factor (GIF) и Universal Impact Factor (UIF).¹⁸

Издател, желаещ да индексира свое издание в Citefactor.org, има на разположение две възможности. Първата е да предаде своето издание за „безплатно“ индексирание. В този случай данните се индексират в базата от данни на системата, но впоследствие обработената информация не е публично достъпна, което до го-

¹⁷ **Domain Name Registration Data Lookup.** – В: *ICANN Lookup*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://lookup.icann.org/>

¹⁸ **Jalalian, Mehrdad.** The story of fake impact factor companies and how we detected them. – В: *Electron Physician*. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4477767/>

ляма степен обезсмисля индексирването. Защо издателят да подава библиографска информация за своите издания, ако тя няма да бъде видима за техните текущи или потенциални клиенти? За да може издателят и другите потребители на системата да имат достъп до записа на изданието, както и до свързаната цитатна информация, той трябва да стане „член“ на Citefactor.org. За тази цел издателят трябва да заплати еднократна такса, чийто размер се определя от размера на издателството: 200 долара (за малки), 350 долара (за средно големи) и 1150 долара (за големи).

Самият подбор на издания е базиран в четири основни категории:

- качество на изданието;
- качество на публикуваните материали;
- качество на оформлението на изданието;
- качество на редакционната практика.

Най-общо категориите за подбор са сравними с използваните от легитимни цитатни индекси. За да се установи истината (какво е качеството на подбор), използваната методика трябва да се прегледа на ниво критерии, описани под всяка категория. Тогава се открояват съществени пропуски и съмнения за фалшивост. Например, един от критериите, намиращи се в категория „качество на изданието“, е свързан с научната дисциплина на подаденото за индексирване издание. В легитимен цитатен индекс сроден критерий може да се използва за определяне на тематичен обхват (граници) при класифициране (подреджане) на индексирани издания. В Citefactor.org обаче този критерий е „отворен“: създателите на индекса не конкретизират определено научно поле или по-широко научно направление. За издателя това създава неяснота дали неговото издание покрива тематичния обхват на индекса или не. Ако от Citefactor.org имат за цел да бъдат мултидисциплинарна система, това трябва да бъде ясно обозначено на тяхната страница.

Като основен цитатен показател Citefactor.org използва „прост“ импакт фактор (една позиция след десетичния знак). При проучването ни не е открита информация относно метода за изчисляване на показателя, но най-вероятно, сродно на другите две разгледани системи, той е базиран на стандартния модел, използван за изчисляването на Journal Impact Factor. По-интересното е, че през 2014 г. Citefactor.org предлагат създаването на т.нар. „импакт фактор в реално време“ (real time impact factor). Този показател е предложен като алтернатива на традиционните цитатни показатели, чиито стойности се изчисляват само на годишен интервал.¹⁹ Интересен факт е, че две години след обявяването на фалшивия импакт фактор в реално време Scopus обявяват своя нов цитатен показател CiteScore.²⁰ Един от вариантите на този показател е CiteScoreTracker, чиято стойност се изчислява всеки месец на основата на текущо постъпващата информация за индексирва-

¹⁹ **Real Time Impact Factor.** – В: Citefactor.org. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://citefactor.blogspot.com/2014/05/real-time-impact-factor.html>

²⁰ **Zijlstra, Hans, McCullough, Rachel.** CiteScore: a new metric to help you track journal performance and make decisions. – В: Elsevier. [онлайн]. [прегледан 13.02.2020]. <https://www.elsevier.com/editors-update/story/>

ното издание. Очевидно става дума за рядък пример за това как фалшив цитатен индекс изпреварва развитието на сроден показател от легитимна система.

Заклучение

От трите цитатни индекса, анализирани тук, Citefactor.org очевидно е най-опасен за научноизследователската общност, защото създава достатъчно правдоподобно първоначално впечатление за привличане не само на фалшиви, но и на легитимни научни издателства. Тук следва да се отчете безспорното обстоятелство, че в динамичната научноизследователската общност на XXI в. всеки издател е принуден да търси средство за привличане на повече автори в конкурентна среда. Индексирането в цитатна информационна система е такова средство. Ако дадено издание не успее да включи своя публикация в някоя от големите международни системи, предлаганите от фалшиви цитатни индекси услуги могат да бъдат много изкушаващи. Основната вреда от тези фиктивни системи се проявява след самото индексиране и води до уронване авторитета на издателство, издание, автори и изследвания, свързани с индексираната публикация. За да бъде намалена вредата от фалшивите системи, научноизследователската общност, издателствата и финансиращите институции следва да взимат под внимание информационни ресурси като Stop Predatory Journals. Чрез тези ресурси научноизследователската общност може да подобри своята информираност относно текущите фалшиви цитатни индекси, които трябва да бъдат избягвани. Но най-вече по-голямо значение трябва да бъде поставено върху това къде дадено научно издание се индексира, а не просто дали е индексирано или не. Научните издания трябва да се индексират само в признати национални и международни цитатни индекси, чиято легитимност не е под въпрос.

Литературен чифлик с много думи за семе в него

ГЕОРГИ ГРОЗДЕВ

A literary farm with many words for a seed in it
Georgi Grozdev

Summary

The author reviews the collection “Yordan Radichkov in Memories of Contemporaries”, compiled by Professor Maria Mladenova. He points out that it is not only a memoir, but also a testimony of cultural, literary and spiritual life in Bulgaria from the 1970s to the end of the last century.

Key words: Yordan Radichkov, memories, Bulgarian literature.

„Защото една птица може да бъде мъртва, но перата ѝ са винаги живи. Недейте отминава нашата птичка перушина, недейте отминава спомена за нашия живот, а го съживявайте!“

Из „Ние, врабчетата“, Йордан Радичков

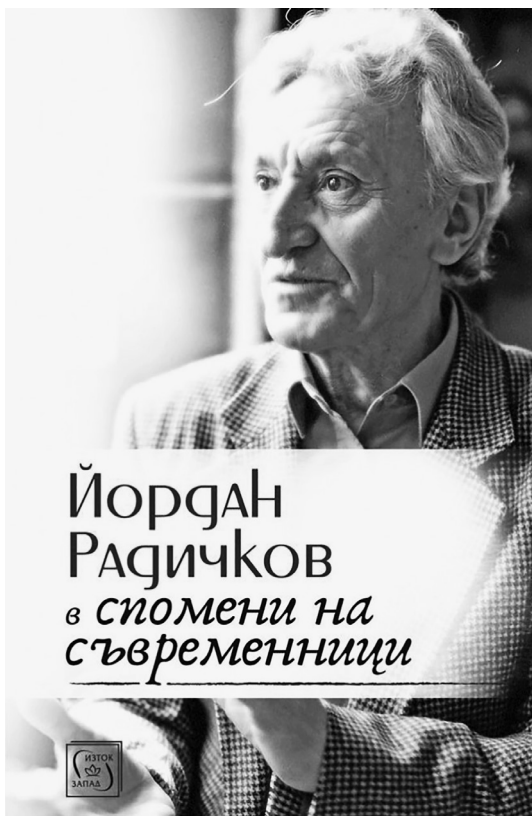
1.

Сборникът „Йордан Радичков в спомени на съвременници“ не е само мемоарна книга, а и разкази за културния, литературния и духовен живот в страната ни през 70-те, 80-те, до края на века.

Разказите за Радичков следват неговата биография и творчество. Те са като златни наноси, всеки един добавя по зрънце ценна информация за човека и писателя. Убеден съм, че неговата личност и творческо дело ще се изучават подробно и в бъдеще. Ще има биографи и тълкуватели, ако обаче я има България, както повтаряше често той. Ще има и литературен музей.

2.

Всеки подобен съставителски труд би трябвало да е стъпало към ново познание, което само дългата дистанцията на времето може да

позволи. Късата дистанция има други предимства. Тя забелязва детайла, но често няма идея или поглед за цялото. Късата дистанция забелязва едни, но пропуска други подробности от пейзажа. Още повече ако цялото тогава е било в процес на ставане и едва ли някой е можел да го обгърне.

Защото това е сборник с документални разкази от близка дистанция и колкото те характеризират Радичков, толкова отразяват и облика на разказващия. Той какъв е и как се е докоснал до талантливия писател, кога и защо, какво ги е свързало или разделило.

Доколкото и моя милост е попаднал в сборника на съставителката проф. Мария Младенова, мога да осъзнавам тази богата панорама от текстове, на брой 73, не само отвън – като читател, но и отвътре – като пряк свидетел на някои събития и участник в други. Двайсет от разказите са написани специално за изданието. Мога да кажа със сигурност, че част от житието-битие на писателя откъм съвременници и свидетелства е останало извън сборника, макар голяма част да е събрана в него. А и едва ли е възможно всичко да се събере. Може би в един нов сборник или в допълването на този, и без това доста обемен – 420 с., пропуските биха се запълнили.

Полезни са бележките за авторите, много от които не се познават помежду си. Те са подробни и дават представа за биографията и професията на всеки участник в сборника. Трийсетина свидетели вече не са между живите и това прави справката за тях още по-необходима.

Суперлативите за автора на „Свирепост на настроение“ и „Опит за летенето“, на „Мюр“, „Януари“ и „Лазарица“ се сипят щедро като януарски сняг. Както се видя от тазгодишната топла зима, не всякога обаче сезоните са толкова щедри.

В почвата под 60 сантиметра няма много достатъчно влага. Целта на подобни сборници не е да остават само до горните няколко сантиметра на културната и литературна нива, а да изследват по-надълбоко.

3.

Впечатляващи са разказите на Юлия Огнянова, Крикор Азарян, Методи Андонов, Младен Киселов, Иван Добчев, Григор Вачков, Велко Кънев, Кирил Кавардарков за изпитанията и трудностите при поставянето и самата игра на пиесите... Това са честни, покъртителни свидетелства за това как Словото на писателя им е дало шанс да стигнат своите професионални върхове като режисьори и актьори в театъра при сложни обстоятелства или при силна конкуренция в чужбина. Най-високите и правдивите оценки за пиесите и творчеството на Йордан Радичков са дадени в чужбина.

Очертава се ясно кръг от близки хора, кръг на обич, уважение и преклонение, дори на култ към писателя. В сборника именно този добронамерен кръг добросъвестно разказва своята версия. В текстовете къде бегло, къде по-ясно се говори и за едни други хора и кръгове, които не са добронамерени и добросъвестни, не разбират или не одобряват, завиждат или просто налагат забраните на съответ-

ното историческо време. Тези отрицатели и препъникамъни са повече анонимни. Техният глас го няма в текстовете, гласа на опонентите.

Сладостта на спомените е, че реставрират отминалото време и всъщност го спасяват от забравата. Усилията на проф. Мария Младенова са като на иманяр събирач по не толкова пресни следи. Затова усърдието ѝ заслужава още по-голямо уважение. Чакала е две години, докато получи едно рамо от Румен Леонидов и издателство „Изток-Запад“ на Любен Козарев. Снимката на художествената корица на сборника е работа на майстор, това е журналистът и фоторепортерът Иван Бакалов.

В книгата ясно се очертават и кръговете на художниците, скулптурите, писателите, издателите и критиците, на журналистите и фоторепортерите, на роднините и близките познати от детството, на преводачите, чуждите издатели около Йордан Радичков. Освен на театралите, които вече посочих – режисьори, актьори, драматурзи.

И навсякъде, пряко или косвено, неизменно присъстват и публиката, и властта. Те също са реални фактори в писателското биографично и творческо време. Той и с тях има интересни и сложни взаимоотношения.

4.

Ако останем само дотук, ще пропуснем много. Тъй като не става въпрос само за „спомени“, а за нещо повече от тях.

Явлението Радичков не може да бъде откъсвано от естествената и реална среда, от която писателят произхожда. Мислил съм за това и докато имах възможност да се срещам с писателя в дома му, или да пътуваме заедно, последните 8–9 години от живота му, както се оказа.

Първото, което не е грях да кажем, е, че Йордан Радичков започва като журналист в така наричаните на времето „класово-партийни“ медии. Той е част от Системата, в която работи, за да оцелява. Дълъг и сложен е пътят до самоосъзнаването на твореца в тази система, ако иска да има достойнство, но и трибуна за творбите си. Компромисите са задължителни и неизбежни. Само неколцина стойностни български писатели, между които е и Йордан Радичков, успяват чрез творчеството си (ако не в своя личен бит), да стигнат и преминат онази граница, от която нататък надрастват своята конкретна среда, своето местообитание.

Много интересен е споменът на Борислав Геронтиев, в който „средата“ е описана, персонализирана и иронизирана, макар и със задна дата. С безкрайните и безплодни заседания, на които клечи и Радичков, като ги разнообразява с оригинални метафори и мисли, които пък Геронтиев записва, за да осмисли собствено-то си присъствие в абсурда.

Само двама-трима писатели успяват да се „разберат“ с „обществото“ чрез съгласията и несъгласията си, чрез загубите, пораженията и победите си, ако такива имат. Без да загинат като Георги Марков или без да изчезнат от литературната нива за по десет години като Генчо Стоев. Георги Мишев разказва откровено, че му се е налагало да се прави на шут, на уж разбрал-недоразбрал на един плаж,

за да избегне подозренията.¹ Той има спомени за писателя Йордан Радичков от среща в сладкарница „Роза“, където Радичков вади от джоба си едно сварено яйце.

Всички те, писатели и творци, са били изправени пред сложния изпит на Кетман-а². Похват от източните деспотични общества, описан от Чеслав Милош в „Поробеният разум“³. Задължително е било да са верни сановници на Системата, поне външно, за да получат правото от „наши позиции“ да мислят публично и дори да „критикуват“, иносказателно или не. „Поробеният разум“ още се освобождава от оковите си по нашите земи, а дали ще успее напълно, не знам. Отдавна му се слагат нови окови, а някои с удоволствие той си нахлузва и сам. Има и спомени, в които със задна дата се говори за „дисиденти“. На нашето дисидентство са му надуты потурите, рече писателят навремето.

5.

Излъга ли Радичков социализма? В това отношение Йордан Вълчев има интересно наблюдение, което е останало извън книгата. Той пише в дневниците си:

„Сега се настани понятието подтекст. Писателят трябва да композира така, щото да създава у читателя, вече съзнателно, едно определено внушение. Така се осъществява част от програмата за партийност в изкуството... Срещу това състояние започнаха да ритат дори официалните писатели. Йордан Радичков създаде понятието иносказание. Последва го най-ярко поетът Константин Павлов („Петима старци“). По своята същност иносказанието е асоциация, но двойна – едното й лице е предназначено за официалния курс (така ще мине за печат!), а другото й лице е предназначено срещу официалния курс. Така се получи едно разкривено, глуповато лице, което отрича себе си. Иносказанието ще бъде важен етап във възстановяването на простите обикновени норми за свободно създаване на изкуство, ако сколаса да обърне каруцата“.

И по-нататък:

„А Йордан Радичков свърши голяма работа, той измами социализма“⁴.

Дали не са гледали на него като на шут, на актьор, който ги развлича (а той имаше и такъв голям талант)? Като на някой, който разиграва театър в проза и драма с някакви примитивни герои? Нали гротеската, комичното, развлекателното са най-лесният първи план на неговото творчество. С това веднага печели масова публика. Дали това не е предизвиквало снизхождение, че и сантиментално умиление, вместо да напруга бдителния класово-партиен подход? Дали именно

¹ Вж **Гроздев**, Георги. Изчезващ вид: Срещи с майстори: [Генчо Стоев, Ивайло Петров, Йордан Радичков, Вера Мутафчиева, Георги Мишев]: докум. роман с ил. 2. доп. изд. София: Балкани, 2013. 378 с.: с ил., портр., факс.

² **Милош**, Чеслав. Кетман: Есе. прев. [от пол.] Вера Деянова. – В: *Факел експрес*, год. 12 (1992), кн. 3, с. 66–81.

³ **Милош**, Чеслав. Поробеният разум. прев. от пол. Вера Деянова. 2. изд. София: Балкани, 2011.

⁴ Цит. по **Вълчев**, Йордан. Дневници: 1947–1991. предг., състав., ред. Иван Радев. 2. доп. изд. В. Търново: Слово, 2005. 584 с.

това не е давало шанс на талантливия писател и драматург? Още повече, че той никога не поставя под съмнение и със сериозна поза светая светих – народната власт, диктатурата на пролетариата. А и е бил на една ръка разстояние край тях, силните на деня. Дали и той не се е забавлявал карнавално? Елин Пелин се усмихва на въпроса как е създал в толкова ранна възраст майсторски реалистични разкази. Създал ги е и не си е давал сметка чак дотам какво е реализъм и какво не е. Има го в спомените му.

6.

Най-голямата победа на Йордан Радичков е на театралната сцена, чрез която той си спечели вярна и многобройна публика у нас и по света. Жива и до днес!

Примитивите (художествените образи) от прозата му, качени на сцената, придобиват други, универсални измерения. Освен това, неговата проза е трудна за превод и именно заради превода тя не може да има такова въздействие върху чуждия читател без спектакъла на театъра, каквото има върху българския. Или каквото имаше върху българския читател, когато писателят чрез държавния издател е продавал за една седмица по 70 000 екземпляра от нова книга с новели или разкази. Вярно, без сегашната конкуренция отвън и без интернет нашествието.

7.

В сборника на мен ми липсват спомени за Радичков на хора от висшата политика на едно отминало време, с които писателят е бил в продължителни и интересни контакти. А и Радичков имаше какво да разкаже за тях. Специално съм му предлагал да го направи в името на историята. Отговорът му беше в смисъл, че няма такова разрешение, а и етиката на общуването не му позволява, тъй като срещите били лични. Радичков е писателят, който след разговор с Първия му казва: „Вие сте много самотен човек!“.

Мартина Вачкова пише:

„Каквито и ужасни неща да са ставали по времето на Тодор Живков, властта оценяваше този изключителен талант и искаше да създаде подходяща атмосфера, за да може този гений да твори“.

Няма ги спомените на Ивайло Петров и Вера Мутафчиева, които отказват да ги напишат поради „липса“ на впечатления, а всъщност това е отдръпването на колегите-конкуренти и съперници. Свидетел съм как не само тези големи писатели се разминаваха като трамваи и се въздържаха да общуват лично, поне в последните години от живота си.

Интересни са разказите на акад. Петър Динеков, акад. Светлин Русев, проф. Георги Чапкънов. Особено важно – интервюто на Сузи Радичкова, на човека зад кадър, на неизменния десетилетен спътник на писателя. Тя не публикува спомени като Надежда Станева. Значи няма спомен и от най-близкия му приятел и писател Емилиян Станев, нищо, че той е починал много преди Радичков! Беше го описал като таралеж в една от новелите си и прототипът не се хареса. Сещам се и за автора на първата критическа книга за Радичков, Николай Звезданов, вече покойник, с

който се запознах в дома на писателя. Той определено ще остане извън евентуално второ издание. А имаше какво да си спомни. Някъде в интернет съпругата му, мексиканката Маргарита, разказва от чужбина за семейните им срещи с Радичков, както и че дъщеря им учи български.

Йордан Радичков казваше с усмивка, че ако жената на писателя го е виждала по долни гащи, то не значи, че тя знае всичко за него. Въпреки шегата, съпругата му Сузи бе нещо повече от негов секретар. Тя го напътстваше, но и го хокаше понякога, както и се грижеше за него всеотдайно. Нейното влияние върху писателя заслужава отделно внимание.

8.

В сборника, съставен от проф. Мария Младенова, са представени италианската, шведската връзка с интересни спомени на преводачите Джузепе дел Агата, Данило Манера, Даниела ди Сора, Ула Росен, но тук са и Мари Врина-Николов, Дьорд Сонди, Барбара Мюлер. Тук е режисьорът на пиесата „Образ и подобие“, играна първо в Скопие

– проф. Любиша Георгиевски, добър приятел и за съжаление покойник отскоро. „Липсват“ по обясними причини още много преводачи, все пак творчеството му е преведено в 45 страни. От спомените за Италия прозира логистиката при представянето на българския писател пред чужда публика. Когато това е само солово изпълнение и не е свързано с представянето на съответната национална литература и с други достойни имена в нея. Нещо, което така и не се случва от много години. Тиражът от 2000 бр. на поетичната повест „Спомени за коне“, останал непродаден докрай въпреки възторжените рецензии, също спонтанно появили се. Трябва да минат десет години, според спомена на Дел Агата, за да може да се радва Радичков на определена известност в Италия, както в издателските среди, така и сред публиката. И въпреки това в едно телевизионно шоу с 12 милиона зрители водещият подчертава неговата „българска физиономия“. В Италия прилагателното е

придобило негативно значение, свързано с „български чадър“, „българска следа“, „българско мнозинство“ (т.е. печелене на мнозинство с повече от 90 на сто). Та се налага посланик Тафров, който е сред публиката, да укори водещия за употребения израз.

9.

Какво съм публикувал в този сборник? Едно есе „Литературен чифлик“ от сп. „Литературни Балкани“, 2005 г., избрано от проф. Мария Младенова. Ето цитат:

„Мъдрец от Калиманица“ стана вестникарски шаблон, който опростява и примитивизира образа му. Йордан Радичков носи в себе си нещо митологично, старовремско, архаично. Нещо мъдро, от една страна. Но от друга, и нещо неспокойно, притеснено, язвително, дори безсилно. Най-общото и сигурното обаче все пак е неговата си, радичковска доброта“.

Която, добавям го сега, е документирана в повечето от разказите за него с любов и благодарност.

29 февруари 2020, София

Йордан **Радичков** в спомени на съвременници. състав., предг., бел. Мария Младенова. – София : Изток-Запад, 2020. – 420 с.

Радка Пенчева на 60 години

ВЛАДИМИР ШУМЕЛОВ

Radka Pencheva at 60 Years Old
Vladimir Shumelov

Summary

Dr. Radka Pencheva is a long-standing chief curator of the Emilian Stanev House-Museum. Her interests in literary history and criticism, in literary archivism, have materialized in numerous publications on the work of Emilian Stanev, but also of other writers, some of whom completely forgotten.

Key-words: Radka Pencheva, jubilee, literary critic, "Emilian Stanev" House-Museum.

Дългогодишният главен уредник на къщата-музей „Емилиян Станев“ д-р Радка Пенчева навърши 60 години. Пиша за нея не само като за човек, който се грижи за музея на най-известния търновски писател, а и като за специалист, издал вече няколко книги с литературна критика и литературна история.

Музеят не е място за неорганизиран хора. Усещането, че времето е спряло в експонатите и по правило е обърнато назад, може да подведе всеки и той да проспи живота си в компанията на минали величия. Познавам такива хора. Усетих още при запознанството си с Радка, че тя не е от тях. Замислих се защо? Завършила е Математическата гимназия в гр. Велико Търново, а математиката като аналитичен тип мислене може да се превърне в здрав темел към каквато и да е наука. След гимназията завършва Библиотечарския институт, а после „Българска филология и история“ във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ в гр. Велико Търново. От 1987 г. работи в Националния литературен музей – във филиала му – къща-музей „Емилиян Станев“ във В.

Търново. От 1991 г. е негов завеждащ.

Интересите ѝ към литературната история и критика, към литературната архивистика се материализират в множество публикации върху творчеството на Емилиян Станев, както и на други писатели, някои от които напълно забравени до момента. Започва да издава книгите си в зряла възраст, когато вече е натрупала достатъчно познания. Първата ѝ книга излиза в съавторство през 2000 г. – „Емилиян Станев. Разкази за деца“. През 2003 г. издава първата си самостоятелна книга „Литературният архив – недоразказаната памет“. Книгата се състои от две

части. Първата – „Непознатият Емилиян Станев“ – съдържа статии, посветени на писателя. Тази част разкрива неизвестни страни от биографията и личността на Ем. Станев, от спецификата и творческата история на творбите му, отделя внимание на някои нови акценти в концептуалното богатство на обемното му литературно творчество – „Проблеми на поетиката на ранните му разкази...“, „Някои особености на историческите му романи...“ и др. Паралелите с Димитър Талев, Димитър Димов и Елин Пелин предлагат любопитни наблюдения и доосветяват образа на Емилиян Станев. Тези статии търсят път към творческо философското и психологическо своеобразие на големия белетрист и са принос към обширната критико-изследователска литература за него – „Аспекти на другостта...“, „Ем. Станев и реконструкцията на историята...“. Втората част – „Забравени страници“, ни връща към по-близкото или по-далечното минало. Статиите са жанрово разнообразни – от критическо изследване до литературния портрет. Авторката прави документални разкрития като тези със списъка за „вредната“ литература, със списъка на изключените от СБП писатели „фашисти“, Съюза на писателите от провинцията, документите за Асен Разцветников, връзките на Иван Вазов с Велико Търново, неизвестни писма на Владимир Василев във В. Търново и др. Р. Пенчева проявява усет не само да открие неизвестното, но и да го поднесе в подходящо достъпна, едновременно научна и интригуваща форма.

По подобен начин са структурирани още две от нейните книги – „Сюжети на забравата. Реванши на паметта“ (2011) и „Забравени и незабравими“ (2018). И в двете първите части са посветени на Емилиян Станев, а вторите – на отделни страни в творчеството на други писатели. И тук са направени приносни изследвания върху богатото творчество на Ем. Станев: „Библиотеката на Ем. Станев“, „Фолклорната сбирка на...“, „Яворови навеи в романа „Иван Кондарев“, „Ем. Станев и Йордан Радичков“, „Тодор Боров и Ем. Станев“, „Ем. Станев в оценките на Борис Делчев“, „Ем. Станев на страниците на „Вестник на жената“, „Ем. Станев и Чудомир“, „Приятелството между Ем. Станев и Елисавета Багряна“, „Ем. Станев според дневника на Петър Динеков“, „Архивът на Ем. Станев“ и др. И в двете книги отново са изследвани неизвестни черти от творчеството на други писатели: „Романът „Звезда кербанджийка“ на Змей Горянин“, „Поетичното творчество на безвластника Юлий Розентал“, книги на Стилиян Чилингиров, творчеството на Александър Дзивгов, на Николай Дончев, Димо Минев, връзките на Дора Габе с еврейството, художествената литература на страниците на списание „Морски сговор“ и мн.др. Във втората книга са включени статии за разрушителните процеси в българското село, отразени в творчеството на Ивайло Петров, мотиви в творчеството на Дамян Калфов, събраните съчинения на Петко Росен и писаното от него за Й. Йовков, мемоарите на Кирил Христов, историческата повест на Д. Талев „Кипровец въстана“ и др. Радка Пенчева разширява познанието ни за тези писатели, техните творби оживяват в нашата памет и стават видими за съвремието ни.

През 2009 г. излиза от печат втората книга на Радка Пенчева „Творческият архив на Емилиян Станев и историческите му визии в романа „Иван Кондарев“. Тази монография авторката защитава през 2008 г. като дисертация в Института по

литература при БАН и получава научната и образователна степен „доктор по българска литература“. Проф. Иван Сарандев, научен ръководител на доктората, я определя като „Книгата, която Емилиян Станев заслужаваше“. Той цитира думите на Ем. Станев в литературната анкета с него: „Аз мисля, че за романа много още може да се каже. Който го изследва, трябва фактически да изследва нашето общество от него време и доколко аз съм го отразил вярно, обществените сили, които действат тогава“. Проф. Сарандев смята, че Р. Пенчева добре е разчела посланието на автора и се е справила със задачата си. Тя реконструира правилно обществените условия от 20-те години на XX в. и доказва, че Ем. Станев обективно е пресъздал историята на двете въстания – Юнското и Септемврийското от 1923 г. В резултат на продължителна и висококompетентна научна работа, Радка Пенчева за пръв път в българската литературна история представя неоспорими доказателства, че Юнското въстание е дело на силните анархистически организации в Търновския край, а БКП запазва неутралитет в него. Авторката прави важни корекции и при оценката на въстанието от Септември 1923 г. Ем. Станев разкрива истината за неподготвеността на народа за въстание, наложено от Коминтерна, съгласно теорията на Лев Троцки за перманентната революция. Тя привежда становищата на видни партийни дейци като Върбан Ангелов, Тодор Луканов, Д. Благоев и др. Обръща се към личния архив, събиран от Ем. Станев по времето, когато пише романа. Запознаваме се с неизвестни факти и документи, с особеностите на творческия процес на писателя. Авторката, на базата на архива, реконструира образите на отделни личности, използвани като прототипове – Петър Мазнев, прототип на Иван Кондарев, на Георги Шейтанов – теоретик на българския анархизъм, Моско Рашков, Тотю Саралиев, Георги Попов, Мариола Сиракова и мн.др. От всеки от тях авторът е вземал черти и постъпки, за да сътвори литературния герой.

Радка Пенчева изследва библиографските източници, ползвани от автора – дневници, мемоари, преводи и множество други, както и фолклорни материали. След излизането на тази книга романът „Иван Кондарев“ вече не може да се чете и разбира, както до сега.

През 2013 г. Р. Пенчева издава книгата си „Страници и страници в българската култура“. Тази книга е още едно доказателство за заниманията на авторката със забравени и малко известни имена в българската култура. Обект на нейния интерес са писателите Яна Язова, Иван Кирилов, Панчо Михайлов, Димчо Дебелянов, Матвей Вълев, Ангел Каралийчев, критиците Иван Богданов и Георги Константинов, анархистите Петър Мазнев и Георги Шейтанов, Петър Габе – баща на поетесата Дора Габе, Никола Агънски. И в тази книга тя показва умението си да работи с архиви, за което трябва специална нагласа. Р. Пенчева има верен усет за времето, в което творят споменатите автори, свободно прави връзки между отделните автори и творци. Книгата е интересно четиво, което привлича не само специалисти, а и по-широк кръг читатели.

Специално място в творчеството на Радка Пенчева заема книгата ѝ „Писателят – лица и спомени. Критики, персоналии“ (2014). В тази книга тя е събрала свои статии с оперативна критика. Прави впечатление големия брой книги, за които е

написала критически рецензии. Творбите са добре подбрани, всяка от тях е ценна за българската литература. Много от рецензиите са посветени на преиздадени автори от близкото ни минало – Ив. Вазов, Добри Ганчев, Кирил Христов и др. В книгата са включени рецензии и за автори от следващото поколение творци: Светослав Минков, Й. Йовков, Н. Вапцаров, П. Момчилов, както и за наши съвременници: Бойка Асиова, Емил Андреев, Нина Пантелеева, Пейо Цонев, Йордан Атанасов, Румен Стоянов, Здравка Евтимова и др. Именно за тази книга през 2015 г. Радка Пенчева получи първа във Велико Търново наградата „Култура“ на Общината. Литературоведката показва, че не ѝ е чужда оперативната критика и може спокойно да твори и в този жанр, който е по-труден за един критик – изисква се умение да поставиш творбата на даден автор на съответното ѝ място в развоя на българската литература, да посочиш достойнствата и недостатъците ѝ, преди другите критици да са се изказали.

През 2016 г. авторката издаде още една интересна монография – „Морето на българина. Морски етюди в българската литература 1924–1944 г.“ Книгата е посветена на морето и творците, писали за него. Радка Пенчева поддържа отдавна интерес към тази тема и в това издание тя събира съответните си изследвания, публикувани на различни места. Проучила историята на организацията Български народен морски сговор, авторката изследва историята на клона във В. Търново, който съществува до 1944 г. Тя прави достояние творчеството на редица автори, писали за морето в историята на българската литература: Яна Язова, Добрин Василев, Матвей Вълев, Кирил Гривек, Ячо Кабаивански, Георги Попстаматов, Весела Страшимирова, Стефан Станчев, Димитър Добрев, Николай Лилиев и др. Авторката проучва спецификата на морската литература, нейните отличителни черти. Книгата има приносен характер като едно от първите издания на тази тема в литературната ни критика.

Освен като автор на критически изследвания, Радка Пенчева има заслуги и като редактор и съставител на редица други, свързани с Емилиян Станев. И това е естествено, имайки предвид служебните ѝ задължения и основните ѝ научни интереси. Ще изброя някои от тях: „Емилиян Станев. Личност и творческа съдба“ (1997), „История. Истории. Наративи. Българската историческа проза от втората половина на XX век“ (2002), „Емилиян Станев. Дневници от различни години“ (2003), „Писател български. 100 години от рождението на Емилиян Станев“ (2007), „Спомени за Емилиян Станев“ (2007), „Ем. Станев. Биобиблиография“ (2007), „Емилиян Станев. Традиция и модерност. 110 години от рождението на писателя“ (2018), два юбилейни вестника по повод 90 и 100 г. от рождението на Ем. Станев, множество предговори и бележки в издания с неговите творби.

Друга нейна особена заслуга е преиздаването на забравени български автори. Ще изброя някои от тях: Георги-Асен Дзивгов – „Купол. Стихове и литературна критика“ (2004), Юлий Розентал – „Недопети песни“ (2010), Александър Дзивгов – „Литература и общество“ (2013), Иван Кирилов – „Избрани творби“ (2016). За изброените издания Радка Пенчева е спечелила проекти на Френския институт, Полския институт, Министерството на културата, Община Елена. Тя е осъществ-

вила съставителството на тези книги, както и встъпителни студии към всяка от тях.

Със своите самостоятелни книги и съставените от нея Радка Пенчева се разкрива като един талантлив и трудолюбив автор. Тя членува в Национално общество за литература и изкуства „Формула 6“ – В. Търново. Била е зам.-главен редактор на вестника за култура „Артфорум“ – В. Търново. Участвала е в редица форуми и представления на българската култура в чужбина – Полша, Унгария, Германия, Франция, Италия. В периода 1991–1995 г. е била общински съветник и председател на комисията по култура и просвета в Община В. Търново.

Специално място в нейната работа заемат и многобройните консултации, които е давала през годините на дипломанти и аспиранти, работещи върху творчеството на Ем. Станев. Мисля, че по този начин тя е помогнала на много специалисти. Радка Пенчева е сериозен и организиран човек, готов винаги да помогне. Затова има много приятели, които я обичат и уважават. Ние, нейните приятели, ѝ честитим празника и ѝ пожелаваме здраве и нови творчески успехи!

Нови справочници в НБКМ

Общественополитически науки

Ајдачић, Дејан. Радови Дејана Ајдачића : анотирана библиографија / Дејан Ајдачић, Вера Петровић. – Београд : Алма, 2016. – 262 с.; 24 см. – (Библиотека Библиографије ; књ. 3)

Показалци

ISBN 978-86-7974-426-5

Српска библиографија : књиге : 1868–1944. Књ. 21, Допуне / приред. Марија Богдановић ... [и др.] ; глав. ред. Марија Богдановић. – Београд : Нар. библ. Србије, 2017. – XLIX, 844 с.

Загл. и на англ. ез.: Serbian Bibliography. – Текст и на англ., рус. ез. – Библиогр.: с. XXI–XXIII. – Именен показалец, предм. показалец.

ISBN 978-86-7035-408-1 (подв.)

Српски биографски речник. 7, Мл–Пан / гл. уред. Бранко Бешлин. – Нови Сад : Матица срп., 2018. – 886 с. : с портр. ; 27 см

ISBN 978-86-7946-235-0 (подв.)

Biografický slovník českých zemí. Sv. 21, H–Ham / red. Zdeněk Doskočil ... и др. – Praha : Academia : Hist. úst. AV ČR, 2018. – XV, 159 с. ; 27 см

ISBN 978-80-200-2871-6 (Academia)

ISBN 978-80-7286-319-8 (Hist. úst. AV ČR)

Gołębiowski, Marek. An encyclopedia of American culture / Marek Gołębiowski. – Frankfurt am Main [и др.] : Lang, 2016. – 397 с. ; 24 см

ISBN 978-3-631-64462-1 (подв.)

International development law : the Max Planck encyclopedia of public international law / ed. by Petra Minnerop ... [и др.]. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2019. – xxviii, 953 с. ; 25 см. – (The Max Planck encyclopedia of public international law. Thematic series ; vol. 3)

Изд. на Max Planck Foundation for International Peace and the Rule of Law.

ISBN 978-0-19-883509-7 (подв.)

Köbler, Gerhard. Juristisches Wörterbuch : für Studium und Ausbildung / von Gerhard Köbler. – 16., neubearb. Aufl. – München : Vahlen, 2016. – XV, 523 с. ; 24 см. – (Vahlen Jura)

ISBN 978-3-8006-5142-9

Magyar művelődéstörténeti lexikon : középkor és kora újkor. 12, Teutsch–vízjel / főszerk. Kőszeghy Péter. – Budapest : Balassi Kiadó, 2011. – 496 с. : с ил., факс. ; 24 см

ISBN 978-963-506-869-2 (подв.)

Magyar művelődéstörténeti lexikon : középkor és kora újkor. 13, Vizkeleti–kódex–Zsombori. Pótlás / főszerk. Kőszeghy Péter. – Budapest : Balassi Kiadó, 2012. – 425 с. : с ил., портр., факс. (някаи цв.) ; 24 см

ISBN 978-963-506-881-4 (подв.)

Maxwell-Stuart, P. G. Papežové : život a vláda : od sv. Petra k Janu Pavlu II. / P. G. Maxwell-Stuart ; překl. Marie Jungmanová a Romana Šonková. – Praha : Svoboda, 1998. – 240 с. : с ил., к., портр. ; 26 см. – (Edice H(istorica) ; sv. 1)

Ориг. загл., установено от доп. източник: Chronicle of the popes. – Библиогр.: с. 233–234. – Показалци

ISBN 80-902300-3-2 (подв.)

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. [Bd. 14]. Lfg. 63, Stulli Luca–Szaster Antoni / Chefred. Ernst Bruckmüller. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2012. – 120 с. ; 24 см

ISBN 978-3-7001-7312-0

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. [Bd. 14]. Lfg. 64, Szaster Antoni – Telfner Josef / Chefred. Ernst Bruckmüller. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2013. – С. 121–240 ; 24 см

ISBN 978-3-7001-7482-0

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. [Bd. 14]. Lfg. 65, Télyf Iván–Töply Robert / Chefred. Ernst Bruckmüller, Christine Gruber. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2014. – С. 241–368 ; 24 см

ISBN 978-3-7001-7660-2

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. Bd. 14. Lfg. 66, Töply Robert–Tůma Karel / Chefred. Ernst Bruckmüller, Christine Gruber. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2015. – С. 369–512, XXXI с. ; 24 см

ISBN 978-3-7001-7793-7

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. [Bd. 15]. Lfg. 67, Tumlirz Karl–Valentinotti Stefan / Chefred. Ernst Bruckmüller, Christine Gruber. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2016. – 160 с. ; 24 см

ISBN 978-3-7001-7965-8

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. [Bd. 15]. Lfg. 68, Valentinotti Stefan–Vogel von Frommanshausen Karl / Chefred. Ernst Bruckmüller, Christine Gruber. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2017. – С. 161–320 ; 24 см

ISBN 978-3-7001-8181-1

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. Bd. 15. Lfg. 69, Vogelsang Karl Emil–Warchalowski August / Chefred. Ernst Bruckmüller, Christine Gruber. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2018. – С. 321–488, XXXI с. ; 24 см

ISBN 978-3-7001-8382-2

The Oxford encyclopedia of American urban history. Vol. 1 / ed. in chief Timothy J. Gilfoyle. – New York : Oxford Univ. Press, 2019. – xxiv, 784 с. : с ил., табл. ; 26 см

ISBN 978-0-19-085419-5 (подв.)

The Oxford encyclopedia of American urban history. Vol. 2 / ed. in chief Timothy J. Gilfoyle. – New York : Oxford Univ. Press, 2019. – xiv с., с. 785–1667 : с ил., к., диарп. ; 26 см

Показалци

ISBN 978-0-19-085420-1 (подв.)

Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Ljubljana). Biografski zbornik pokojnih članov : Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob osemdesetletnici : 1938–2018 : 80 / gl. in odg. ured. Uroš Skalarič ; zbiranje gradiva Veronika Simoniti. – Ljubljana : Sloven. akad. znanosti in umetnosti, 2018. – 459 с. : с ил., портр., факс. ; 25 см

Библиогр. след отд. статии. – Именен показалец

ISBN 978-961-268-058-9 (подв.)

Stanković, Radmila. Izuzetne žene Srbije : XX–XXI vek = Exceptional Women of Serbia : XX–XXI century / Radmila Stanković, Neda Todorović ; prev. Alice Copple Tošić. – Beograd : Zepter Book World, 2016. – 236 c. : c портр. ; 34 см. – (Edicija Posebna izdanja / Zepter Book World = Series Special Edition / Zepter Book World) (Edicija Druga strana istorije ; knj. 1 = Series The Other Side of History ; b. 1)

Библиогр.: с. 230–231.

ISBN 978-86-7494-134-8 (подв.)

Švajncер, Mateja. Bibliografija publikacij Slovenske akademije znanosti in umetnosti v letih 1991–2015 / Mateja Švajncер ; s sodelovanjem Marjane Benčina ... [и др.]. – Ljubljana : Sloven. akad. znanosti in umetnosti, 2018. – XII, 566 c. ; 24 см. – (Biblioteka / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ISSN 1408-6344 ; 16)

Показалци

ISBN 978-961-268-055-8

Литературознание, езикознание и изкуство

Большой китайско-русский словарь: по русской графической системе : в четырех томах : около 250 000 слов и выражений. Т. 1, Географические названия. Хронологические таблицы. Девизы царствований. Календарь. Таблицы мер и весов. Обиходные цифры. Указатели иероглифов: по 4 углам, ключевой, фонетический / В. А. Панасюк, В. Ф. Суханов ; состав. коллективом китаистов под руководством и ред. И. М. Ошанина. – Москва : Наука, 1983. – 553 с. ; 27 см

Парал. загл. и текст на кит. ез. – Изд. на АН СССР. Инст. востоковедения

Большой китайско-русский словарь: по русской графической системе: в четырех томах : около 250 000 слов и выражений. Т. 2, Иероглифы № 1 – № 5164 / В. С. Кузес ... [и др.] ; состав. коллективом китаистов под руководством и ред. И. М. Ошанина. – Москва : Наука, 1983. – 1101 с. ; 27 см

Парал. загл. и текст на кит. ез. – Изд. на АН СССР. Инст. востоковедения

Большой китайско-русский словарь : по русской графической системе : в четырех томах : около 250 000 слов и выражений. Т. 3, Иероглифы № 5165 – № 10 745 / Б. Г. Мудров ... [и др.] ; состав. коллективом китаистов под руководством и ред. И. М. Ошанина. – Москва : Наука, 1984. – 1104 с.; 27 см

Парал. загл. и текст на кит. ез. – Изд. на АН СССР. Инст. востоковедения

Большой китайско-русский словарь : по русской графической системе : в четырех томах: около 250 000 слов и выражений. Т. 4, Иероглифы № 10 746 – № 15 505 / В. С. Кузес ... [и др.] ; состав. коллективом китаистов под руководством и ред. И. М. Ошанина. – Москва : Наука, 1984. – 1064 с. ; 27 см

Парал. загл. и текст на кит. ез. – Изд. на АН СССР. Инст. востоковедения

Илић, Наташа. Српско-грчки речник научне терминологије : преко 40 000 речи и израза / Наташа Илић = Serbo-elliniko lexiko epistimonikis orologias : 40 000 lexeon ke ekphraseon / Natasa Ilits. – Београд : Сигнатуре ; Зајечар : Матична библ. „Светозар Марковић”, 2013. – 340 с. ; 20 см

ISBN 978-86-6051-053-1 (Сигнатуре)

ISBN 978-86-86305-29-9 (МБСМ)

Ким, Сергей Федорович. Фонетический словарь китайских иероглифов : китайское, вьетнамское, корейское и японское чтения : свыше 3300 иероглифов / состав. С. Ф. Ким ; отв. ред. Л. Р. Концевич. – Москва : Наука, 1983. – 376 с. : с табл. ; 22 см

Библиогр.: с. 41–44.

Крымова, Нина Ильинична. Датско-русский словарь: около 55 000 слов / Н. И. Крымова, А. Я. Эмзина, А. С. Новакович ; под ред. А. С. Новаковича = Dansk-russisk ordbog : ca. 55 000 ord / N. Krymova, A. Emsina, A. Novakovitsj ; under red. af. A. Novakovitsj. – 3. изд., перераб. и доп. – Москва : Рус. яз., 1975. – 896 с. ; 27 см

Нидерландско-русский словарь : около 60 000 слов / С. А. Миронов ... [и др.] ; под руководством С. А. Миронова = Nederlands-russisch woordenboek : cirka 60 000 woorden / S. A. Mironow ... [и др.] ; onder leiding van S. A. Mironow. – Москва : Рус. яз., 1987. – 917 с. : с табл. ; 25 см

Библиогр.: с. 8–9.

Anuței, Mihai. Dicționar de proverbe român-german / Mihai Anuței. – București : Ed. ști. și encicl., 1982. – 290 с. ; 19 см

Библиогр.: с. 7.

Leksykon pisarzy świata : XX wiek : suplement / oprac. zesp. red. „Literatura na Świecie” pod kier. Wacława Sadkowskiego. – Warszawa : Fund. Lit. Światowa, 1993. – 218 с. ; 21 см

Именен показалец

ISBN 83-900273-3-X

Teodosijević, Mirjana. Srpsko-turski rečnik / Mirjana Teodosijević. – Zemun : JRJ, 2015. – 231 с. ; 18 см

Загл. на кор.: Turski rečnik. – Текст и на тур. ез.

ISBN 978-86-7609-684-8 (подв.)

Wintschalek, Walter. Wörterbuch Ukrainisch-Deutsch, Deutsch-Ukrainisch / Walter Wintschalek. – 4. Aufl. – Wien : Bundesmin. für Landesverteidigung u. Sport, 2015. – 547 с. ; 24 см. – (Schriftenreihe der Landesverteidigungsakademie. Sonderpublikation ; 8)

Текст и на укр. ез. – Текст в 2 колони

ISBN 978-3-902944-60-3

Естествени науки и техника

Handbook of machine and computer vision : the guide for developers and users / ed. by Alexander Hornberg. – 2., rev. and updated ed. – Weinheim : Wiley-VCH, 2017. – XXVII, 832 с. : с ил., диагр., сх. ; 25 см

Библиогр. след отд. гл. – Показалци

ISBN 978-3-527-41339-3 (подв.)

*Редактор Евелина Стойнева
e.stoyneva@nationallibrary.bg*

Тихи, мои часове

Дневникът на писателя Веселин Андреев

РУМЯНА ПЕНЧЕВА

My Quiet Hours

Diary of the writer Veselin Andreev

Rumyana Pencheva

Summary

The archivist Rumyana Pencheva has read the diary of the writer Veselin Andreev, which is to be published in its entirety for the first time by the Riva Publishing House. Its publication is a valuable contribution to the Bulgarian memoirs. The diary is a testimony of the times and morals of the controversial period 1944–1989, revealing (or at least suggesting) the intellectual's life, the belief, doubts and the collapse of his ideals.

Key-words: Veselin Andreev, diary, 1944–1989.

Веселин Андреев, 1943 г.

Има писатели, на които преди тридесет години беше сложен етикет „комунист“ и не само те, като личности, бяха забравени, но и цялото им творчество беше пометено и покрито с пепелта на забравата. И ако днес ни се наложи да ги цитираме, правим това срамливо или пък удобно пропускаме имената им. Стига се дотам, че дори се смесват биографии, изопачават се факти, отричат се заслуги. Един от непощадените е Веселин Андреев. Заради поколението, което вероятно не е и чувало името на Веселин Андреев, ще ви запозная с някои биографични факти.

Името, което родителите са му дали е Георги Георгиев Андреев. Роден е на 16.II.1918 г. в Пирдоп, в семейство на държавен чиновник. През 1937 г. завършва гимназия в София, а през 1941 г. специал-

ност право в Софийския университет. По това време се включва в Работническия младежки съюз (1934) и БРП (к) (1940).

Участник в комунистическото движение по време на Втората световна война. От 1941 г. е в нелегалност, а от 1943 г. е партизанин от отряда „Чавдар“ и политкомисар на бригадата. Приема партизанското име Андро.

След Деветосептемврийския преврат от 1944 г. заема ръководни длъжности в проправителствения печат. Главен редактор на вестник „Народна войска“ (1944–1949). Работи във вестник „Литературен фронт“ (1949–1955). Член е на ЦК на борците против фашизма и капитализма и на Пленума на Окръжния комитет на БКП в София. От 1986 до 1990 г. е член на ЦК на БКП.

През 1947 г. публикува стихосбирката „Партизански песни“, писани в началото на 40-те години на XX в. През 1950–1954 г. е секретар на Съюза на българските писатели. От 1966 г. до падането на комунистическия режим е народен представител.

Последната му повест, „Живков – мъртъв приживе“, е недовършена, но ръкописът е издаден от сина му след кончината му в Библиотека „Летописи“ (1991).

Веселин Андреев
в Будапеща

Автор е на книгите „Партизански песни“ (1947, 1949, 1950, 1951, 1954, 1957, 1959, 1962, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1982, 1988), „В Лопянската гора. Мемоарни очерци“ (1947, 1953, 1954, 1956, 1966, 1969), „Има на света Москва. Впечатления от Съветския съюз“ (1951), „Партизански разкази“ (1963, 1965, 1968, 1975), „Мигновения в Египет“ (1963), „Младостта остава с нас“ (1963), „Преди всичко човека. Статии, есета очерци“ (1963), „Вихра“ (1964), „Двамата и сърната“ (1968), „Избрани разкази и очерци“ в два тома (1968), „Не мога без вас“ – есета и спомени за наши писатели (1974, 1976, 1983), „Насаме –

с тебе. Разговори“ (1979), „Размисли. Есета“ (1980), „Соната за Петя Дубарова“ (1985, 1988), „Незабравки. Миниатюри, мисли, афоризми“ (1986), „Избрани произведения“ (1988) и др. Посмъртно излиза споменатата по-горе „Живков – мъртъв приживе“ (1991). Негови произведения са превеждани на руски, турски, английски и френски език.

Публикува и под псевдонимите Андрей Г. (в. „Средногорска мисъл“, 1940–1941), А. Бистрев (в. „Заря“, 1942–1943), Васка Пепел (в. „Заря“, 1937–1938; в. „Хоровод“, 1938), Веселинко (в. „Академик“, 1936), Веселин Георгиев (в. „Жар“, 1936; в. „Академик“, 1936–1937; и в. „Заря“, 1937), П. Георгиев (в. „Академик“, 1936), Денкин (в. „Жар“, 1936), В. Лозев (в. „Заря“, 1942).

Нарочно изброявам годините на издаване на книгите му. Без особено задълбочаване се вижда, че най-издавано, най-популярно е творчеството му през 50-те и 60-те години на миналия век, когато отговаря на изискванията на съвремението и на вкуса на читателите. В следващите години Веселин Андреев е по-активен в работата като редактор.

Мемоарите, писмата и дневниците на известни личности винаги са привличали вниманието на читателската публика. Саморазкриването на неподозирани качества, способности и интереси доизграждат представите ни и в много случаи публичният им образ претърпява корекции. Не винаги с положителен знак.

Но в случая с Веселин Андреев, с неговия дневник, ни предстои среща с интересен човек. Дневниците са събрани в няколко тетрадки, а част от тях са преписани на пишеща машина. Първата, както самият Веселин Андреев я нарича „Червена тетрадка“, е писана в периода 1939–1940 г. Това са записите от времето, когато е бил личен секретар на политика Михаил Маджаров. Първата дата е 23 ноември 1939 г. Следва пауза от петнадесет години. В отделна папка, в машинопис, са съхранени дневниковите записи от 1956 до 1966 г. В отделен зелен бележник са записките на В. Андреев от пътуването му в Унгария през 1957 г. Дневникът му от 1967 г. до последното вписване (на 21 март 1989 г.) е в четири черни тетрадки „Ежедневник“. Изящен, спокоен почерк, рядко зачертава думи или изрази. Съвсем логично е да поместим и предсмъртното му писмо, което можем да приемем и като последно вписване в дневника му.

Веселин Андреев се вълнува от всичко, което се случва не само у нас, а и по света на хубавата литература – любимите му автори са Димчо Дебелянов, Яворов, Захари Стоянов, Сент Екзюпери, Исак Бабел. Страстен почитател е на музиката и киното, доста поуморен от служебни и обществени задължения. Ето какво е записал на 7.XII.1980 г.:

„Разкривам се във всичките си книги. Доразкривам се в оскъдния си дневник. „Това ли е той целият?“ – би казал някой... Не! Толкова неща остават „зарити“ в мене – и за самия мене, и зарити не от мене, а от същността ми: недогледано, недопочувствано, недоосъзнато, ненавистно, отвратително, пропъждано”...

Не по-малко интересно за литературните изследователи ще бъде надникването в творческия процес на Веселин Андреев. Пише трудно, по една-две странички на ден, след дълго обмисляне на сюжета, редактира текстовете си безкомпромисно. Притежава изключителна работоспособност – през 1968 г. регистрира в Работен дневник творческите си занимания в продължение на девет месеца за работата си по книгата „Умираха безсмъртни“, успява да напише и разкази за деца, подготвя есетата за бъдещата си книга „Не мога без вас“ (1974), редактира и пише предговор за „Спомени“ (1968) на Михаил Маджаров. Работата му, като редактор, го среща с автори от различна величина. С огромно преклонение и респект пред таланта на Захари Стоянов работи по „Записки по българските въстания“ в три тома (1983), със земляческа привързаност към Тодор Влайков и към книгата на живота му „Преживяното“ успява да ни разкаже за суетата и неблагодарността на съвременните му автори, но без лошо чувство, а като щрих от работното си ежедневие. Като дълг към партизанското си минало и паметта на брат си Андрей, загинал в сталинските лагери, приема да редактира спомени на участници в партизанското движение:

„13 юни 1964

Тая моя работа по литературната обработка на партизански записки, по редактирането на библиотеката на загиналите писатели – кой писател би се наел да я върши? Мисля си за мнозина (обичам ги, оправдавам ги, затова не споменавам имена) – никой. А не е справедливо да не излязат тия книги.

Някои ме упрекват: никой няма да види тая твоя работа. Пък аз си мисля, че ако не остана с друго, с това ще остана. Макар че не в това е въпросът. Просто не можех иначе. Не бих бил аз, ако не го правех.

Други ме обвиняват: а колко време губиш? Мога да отговоря само едно: това не е загубено време.

Има много друго време – наистина загубено”.

Отнякъде ми попадна телефонния номер на Владимир Андреев. Звъннах му, за да разбера каква е съдбата на архива на баща му. Бях с убеждението, че отдавна ръкописите на писателя са притежание на някое архивохранилище, но все нещичко ще е останало и за Националния литературен музей, в който работя. На въпроса ми къде е архивът Владимир кратичко ми отговори: „У нас“. Уговорихме среща, случи се нещо, тя пропадна, мина лятото и в един септемврийски ден Владимир се появи. Ръкувахме се и той ми подаде няколко тетрадки и една папка.

– Какво е това?

– Дневникът на баща ми.

– Искате ли да го издадем?

– Да.

Така не многословно се договорихме. И ето, в ръцете ви е дневникът на Веселин Андреев.

Дали писани думи ще опровергават поне част от неистините? Вероятно. Но пък и много неизказано ще остане. За себе си съм сигурна, че видях Веселин Андреев в делниците му като премерен, деликатен и съсредоточен в задълженията си човек, като ценител на живописата, музиката, хубавата литература, като родител.

Дневникът на Веселин Андреев е важен влог в българската документалистика. Той е свидетелство за времето и нравите в спорния период от 1944–1989 г., като ни разкрива (или поне загатва) за битието на интелектуалеца, за вярата, съмненията и краха на идеалите му:

„3 юни 1964 г.

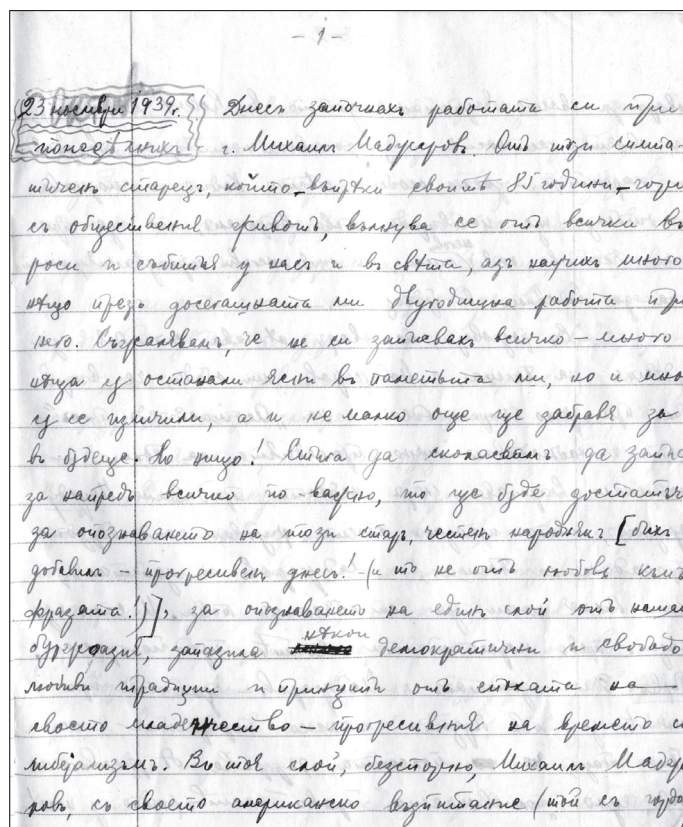
...Пътят на Веселин Георгиев бе лек. Труден е пътят на Веселин Андреев.

Веселин Георгиев имаше „щастливи“ заблуждения. Веселин Андреев изпи много горчилки на истината.

Веселин Георгиев вярваше в едно много близко слънчево бъдеще. Веселин Андреев знае, че това бъдеще не е близко.

Веселин Андреев има малко, но здрави надежди.

Не искам никога да бъда Веселин Георгиев”.

Тихи, мои часове

Веселин Андреев

1939

23 ноември¹ 1939 г.,
понеделник

Днес започнах работата си при г. Михаил Маджаров². От този симпатичен старец, който – въпреки своите 85 години – гори с обществения живот, вълнува се от всички въпроси и събития у нас и в света, аз научих много нещо през досегашната ми двуго-

¹ Поправено с молив – октомври.

² Михаил Маджаров (1854–1944) – политик, публицист, дипломат.

дишна работа при него. Съжалявам, че не си записвах всичко – много неща са останали ясни в паметта ми, но и много са се изличили, а и не малко още ще забравя за в бъдеще! Стига да сколасвам да записвам занаят пред всичко по-важно, то ще бъде достатъчно за опознаването на този стар, честен народняк [бих добавил – прогресивен днес! – (и не от любов към фразата!)], за познаването на един слой от нашата буржоазия, запазила някои демократични и свободолюбиви традиции и принципи от епохата на своето младенчество – прогресивния на времето си либерализъм. В този слой, безспорно, Михаил Маджаров, със своето американско възпитание (той с гордост говори за своето възпитание, добито в Robert College!), със своята честност и добросъвестност, с твърдия си характер, – заема особено място. Който го познава по-отблизо ще потвърди това. Впрочем, то ще проличи ясно в ония негови мисли, в ония негови изказвания, които има да вписвам в бъдеще...

В разговор по повод някаква статия за съдбата на Полша, г. Маджаров ми обади, че вчера бил при него кореспондентът на „Асошиейтед прес“, който е наблюдавал лично трагедията на Полша – напуснал Варшава след нейното предаване. Между другото, като изказал своето учудване от бързото пропадане на Полша, г. Маджаров го запитал как бихме могли да си обясним това. И сам изказал пред кореспондента своите предположения: Първо. Дали – запитал г. Маджаров – една от причините за тъй бързото полско поражение не беше тази, че полската държава бе ръководена от едно „полковническо“ правителство (като у нас! – добави г. М-в), съставено от благородници и полковници, които нямаха никакви връзки с народа, които не успяха да го обединят и поведат здраво зад себе си; че най-добрите синове на полския народ – добри и честни държавници (Витош, Падаревски и др.) бяха отстранени от ръководството на народните съдбини и дори изгонени от своята родина; че това правителство не можеше и не може да разреши остро сложния конфликт между селяните и шляхтата, а така също и социалния въпрос?

Второ. Дали малцинственият въпрос в Полша – който изпъкваше с особена настойчивост, но бе упорито потъпкван от това „полковническо“ правителство – не допринесе за разгрома, тъй като неговото лошо разрешение минираше народното единство?

Кореспондентът потвърдил безрезервно тия предположения. От своите лични наблюдения той заключавал, че полският народ не се е бил така, както би се бил, ръководен от едно свое, народно правителство. По малцинствения въпрос той подкрепил мнението на г. М-в с цифри: от 35 милионна Полша, само 17 милиона са били поляци. Затова, – добавил кореспондентът на запитването на г. М. – украинците и белорусите, дори тия, които нямат никакъв пиетет към болшеизма, срещаха червените войски наистина като освободители.

Завчера (събота) по повод министерската криза, в двореца бе викан и г. Маджаров. Горях от желанието да зная в какъв дух са минали тези срещи. Запитах г. М. за това. Първото впечатление – каза той, което ми правят тези срещи, то е, че те са, така да се каже, „безсистемни“. Викат се външни (бивши) м[инист]ри, викат се водачи на разни движения (а не се викат всички такива!), и пр... Естествено, г. М. не ми разказа напълно разговора си в двореца, но ми обади (в разговора

ни – между другото), че е бил запитал по въпроса за неутралитета. Изказал се в полза на неутралитета, но един неутралитет „честен, открит, без скрити цели“, а не неутралитет – параван... Повдигнат е бил въпроса и за малцинствата – наши, в чужди държави и чужди – у нас. За последните, той се изказал така: ако искаме да ги асимилираме, да вървим към народно единство, нека сторим това по американски (т.е. културен) начин, а не по азиатски (т.е. с насилие). И ми разказа приказката за онзи руски мужик, който отишъл да се оплаква на попа: „Отче, всеки ден бия жена си, а тя, проклетата, пак не ме обича“. (Изглежда, ще да я е казал и в двореца!) Не можем с насилие да приобщим тия хора към нас, добави г. М.

След обяд бях на погребението на проф. Г. Т. Данаилов³. Участието на демократичното студентство бе задоволително.

24 ноември, вторник

По думите на г. Маджаров, вчера (23 – понеделник) при него (по-точно, при г. Петко Стайнов⁴, където всеки понеделник идват техни приятели) е бил дописникът на агенция Хавас – Жорж Ато⁵. По повод съветската акция за мирно уреждане на всички въпроси между СССР и балтийските държави, г. М. казал на Жорж Ато: вие, французи и англичани, имате големия грях, че създадохте тия микроскопични държавици с единствената цел да лишите тоя огромен колос – съветската държава – от излаз на море, като вярвахте наивно, че тия безсилни държавици могат да бъдат някаква гаранция за това. Вие имате и тоя грях, че изменихте на своя съюзник и намерили го в едно затруднено вътрешно и външно положение, го ограбихте. Но днес, когато съветската държава стъпи здраво на краката си и може – подкрепена от своите военни сили – да предяви искания за това, което е нейно, трябва да адмираме нейното поведение – тя иска да уреди всички спорни въпроси по мирен начин.

На това Жорж Ато отговорил, като признал, че наистина е имало едно лошо отношение към Русия, но то било резултат на бошевишката революция, на това, че болшевиките прекратили войните, проповядвайки „незабавен и вечен мир“. Ато, значи, открито признал хищническото поведение на Англия и Франция към нейния „съюзник“ Русия, тяхното интервениране и насочването на „мирните“ договори към едно осакатяване на млада съветска държава.

26 октомври, четвъртък

Днес съвсем неочаквано успях да прочета част от дневника на г. М-в – с дата 21 октомври – денят, в който бе викан в двореца. Предавам вкратце съдържанието му:

³ Георги Тодоров Данаилов (1872–1939) – икономист и политик от Демократическата партия, професор в Софийския университет.

⁴ Петко Стайнов (1890–1972) – политик, дипломат, учен в областта на правните науки. Женен за дъщерята на М. Маджаров – писателката Анна Каменова.

⁵ Жорж Ато (1898–1948) – директор на Френския институт, преподавател по френска литература в Софийския университет, журналист, дипломат.

В събота, 21 окт., преди обед, съветникът на царя – Павел Груев⁶ обади по телефона на г. М-в: „Н. Величество иска да Ви види към 4 часа в двореца, за да Ви запита по някои външни въпроси” (приблизително тия бяха думите на съветника, пише г. М.) Г-н М-в се подвоумил дали да отиде, или не, но както сам бележи – „аз не можех да не отида, както не може човек да не отиде, когато бъде повикан от председателя на съда”. И отговорил утвърдително. На уреченото време г. М-в отива в двореца и, посрещнат на долните врати от един адютант на царя, бива въведен в работния му кабинет. Цар Борис го посрещнал с усмивка и с думите: „Много ми е драго, г. М-в, че благоволихте да дойдете в двореца. Аз следя редовно Вашите статии и зная мнението Ви, но искам да Ви питам лично по някои външни въпроси. (Това са били приблизително думите на Царя.) С това, обяснява г. М-в, той дал вече програмата на разговора и като че искал да подчертае, че по вътрешните въпроси той си има свое мнение и не се нуждае от мнението му. (Тук г. М-в прави едно сравнение със срещата си – последната – с цар Фердинанд в същия този кабинет и между приема на бащата – някога и на сина – днес. Намира, че и сина, може би, е не по-малко скрит и, даже, вероломен от бащата – поне доколкото аз си спомням!) Сетне царят обрисувал на г. М. международното и нашето положение и го запитал за мнението му по нашето поведение. Г. М-в открито и недвусмислено му заявил, че единствената правилна политика на неутралитет, който той подкрепя безрезервно. Но възможно е, допълнил г. М., този неутралитет да не бъде празна дума, а един истински неутралитет. А Вашето правителство е обвинявано много пъти, че не провежда един такъв неутралитет (Маджаров). Тук царят се почувствал твърде засегнат и започнал да обяснява защо сме изпаднали в положение на монопол в търговията – по отношение на Германия. Обвинил Англия и Франция, че не искат да търгуват с нас – само Германия ни давала износни условия. Той не можа да даде един солиден аргумент, заключава г. М-в – тия ние бяхме слушали вече от финансовия министър.

Тук дневникът (писан на обикновен лист за заявление – достигнато до половината на четвъртата страница) се прекъсваше – навярно ще бъде дописан от г. М. в тия дни. Дали ще мога да го прегледам дописан?...

27 октомври, петък

В понеделник, в рубриката „От тук от там“ (W. W.⁷) г. М-в даде сведения (взети от един швейцарски вестник) за жертвите на германците във войната с Полша и, освен това, дал мнение, че в Англия дават много по-точни и по-обективни сведения както за жертвите си, така и изобщо за хода на войната. Германската легация излезе с официално опровержение на тия антрефилета. Г. М-в искаше да отговори, но после сам се отказа, тъй като „цензурата ще позволи на тях да съобщават всичко, а на мене не ще ми позволят и лични обяснения. А вързан човек лесно се бие”.

⁶ Павел Груев (1879–1945) – юрист, приближен на царете Фердинанд и Борис III.

⁷ W. W. – инициали, които Михаил Маджаров използва за публикациите си във в. „Мир“ (1925–1926, 1937–1938).

Днес г. М. ми обади, цензорът, който е пропуснал тия съобщения, е бил глобен чувствително. „Нима този човек – допълни г. М-в – ще пусне вече моя работа? И най-невинното нещо ще му напомня за платената глоба и ще го озверява. И при това положение се говори, че се управлява по конституцията? Че ще се произвеждат „свободни избори“? Тежко ни и горко!“...

В няколко разговори до днес по разгонването на Народното събрание г. М-в изказа не само възмущението си, но и учудването си от този акт на царя. Не намира никаква реална причина, която да оправдае тази мъка. Нито има конфликт между камарата и правителството, нито между камарата и короната (поне явен конфликт!) – следователно, съвсем неумесно е това „допитване до народа“, още повече, като знаем начина, по който ще бъде проведено... „Тръпна, каза г. М-в, като неволно ми се налага един паралел между 1914–15 година, когато разгониха Народното събрание и с няколко души, платени турци-депутати, поведоха България към втория погром... Няма една година откак си направиха тази камара – уж им беше послушна, а ето че не й вярват вече... Ех, те ще си счупят главата и краката си ще счупят тоя път, ако вървят така, но какво е виновен българският народ, за да страда зарад тях?“...

31 октомври, вторник

„Резултатите от глобяването на цензора не закъсняха“ – с мъка, която се чете открито и не може да се скрие, ме посрещна днес г. М. Показва ми в. „Мир“ (от понеделник, 30 окт.) от 3-те колонки, изпълнени с атрефилета по различни въпроси („От тук, от там“), са останали само 1 ½ колони – останалото, явно, съвсем несъобразно с вестикарска техника, е запълнено с обявления. Показва ми и един брой от излизания във Франция белоимигрантски руски вестник „Младо-Русия“: цялата първа страница е бяла – всичко е изхвърлено от цензурата, но поне се позволява да излезе вестник с празна страница; за да стане явно, че именно цензурата е причина за неизлизането на известен материал. У нас това не е позволено, у нас се обезобразяват статии и художествени материали, без да се позволи да има един свободен (празен) или пак задраскан ред – да не би долу, между народа, да живее някой с убеждението, че имаме цензура – драконовски! У нас се действа из засада – и то, за нещастие на българския народ – не само в цензурата...

2 ноември, четвъртък

По повод пасажа из речта на народния комисар Молотов, относно поведението на Турция, г. М-в ми предаде поверително следното.

През 1937 г. – лятото – в къщата на г. М-в в Копривщица е бил на гости тогавашният съветски полпред⁸ у нас – Феодор Разколников⁹. Както сам г. М. ми

⁸ Политически представител.

⁹ Феодор Разколников (1892–1939) – дипломат, писател и журналист, пръв извънреден и пълномощен представител на Съветския съюз в Царство България.

подчерта, а това аз знаех още наскоро след постъпването ми при него, той (г. М.) бе твърде добър приятел на Разколникова – разбира се, „не на почвата на болшевизма, а на почвата на известни общи интереси на СССР и България”. В един разговор – именно през лятото на 1937 г. – г. М. казал на Разколников: „Много добре правите, като подържате такива добри отношения с Турция. На 1919 година, когато вашата държава бе изтощена от световната и гражданската война, вие много сполучливо успяхте да влезете в сътрудничество с южната си съседка и по тоя начин, чрез нея, да затворите Дарданелите и Босфора за английската и френската флоти, които бяха постоянна опасност за Русия. Да подържате и занапред такова приятелство с Турция – това е разумното. Но, не смятате ли, г. Разколников, че от страна на Турция би могло да настъпи промяна в тия отношения: правителствата се сменят, – би могло да дойде такова правителство, което да ви обърне гръб; в такъв случай, как мислите, не е ли твърде добре, ако вие бихте си осигурили една „преосигуровка“ на проливите чрез нашата малка България? Ние, наистина, в сравнение с вас сме твърде слаби и незначителни, но знайте, че ако на 1915 година България бе отишла със Съглашението, а следователно и с Русия, тя щеше да щурмува Турция, да освободи проливите за съглашенските флоти, за да снабдяват вашата страна с необходимото и резултатът от военните действия би бил значително по-друг. Именно България, единствена на Балканите, най-добре би могла да ви даде тази „преосигуровка“. Разколников се усмихнал: „Вие сте много прав, г. М-в, и ние сме убедени в същото, но какво мисли по това вашето правителство?“. Г. М-в побързал да му обясни, че той е далеч от това, да действа от името на правителството – „знаете, че аз не съм с правителството, не одобрявам делата му, аз не съм даже един негов писар“ – заключил г. М. (по подобие на Волтер, който, след като му било отказано да бъде приет в академията, казал: „Аз съм нищо, аз не съм даже академик!“) И Разколников открито казал: „А ние знаем, че вашето правителство е против такава една политика“. Този разговор, по предположение на г. М., вероятно е бил предаден от Разк[олников] на външното комисарство. „Аз съм го отбелязал и в своя дневник, а на вас го казвам поверително, добави г. М-в, макар и Разколников да е покойник вече. – Важното е, че преди повече от 2 години аз предвиждах тази игра, която играе Турция днес.“

6 ноември

Днес имах възможност да се запозная с един скандален случай, който твърде добре характеризира бившия м-р на правосъдието Н. Йотов¹⁰, характеризира и нашето правителство изобщо – послушническо, раболепно и коварно. Ето случая: г. Петко Стайнов донесе и аз прочетох на г. М-в едно писмо от пазарджишкия адвокат Илионов, със следното съдържание: адвокат Илионов изнесъл, пак чрез писмо-циркуляр, отправено до видни наши общественици, случаи на грубо вмешателство от страна на м-ра на правосъдието Н. Йотов в правосъдните компе-

¹⁰ Никола Йотов (1892–1961) – министър на правосъдието (1938–1939) в правителството на Георги Кьо̀сеиванов.

тенции на своите подведомствени служители – съдии (доколкото си спомням, от пазарджишкия окръжен съд). Писмото ще да е било изпратено и до самия Йотов. За голямо учудване на г. Илионов, вместо някаква ревизия за делата на въпросните съдии и на самия Н. Йотов, той (Илионов) получава призовка по дело №..., в което се обвинява, че преди 1 година и половина псувал царя. Това по показанията на някой си пазарджишки адвокат (в писмото на Илионов неговото име е дадено!) – противник на Илионов и приятел на Йотова. От писмото на г. Илионов, като отхвърля с възмущение приписваното му, пита: нима не върши престъпление г-н ... (този, който го клевети), като цяла година и половина е криел от държавните органи едно такова тежко престъпление?...

Тук, според мене, е важно друго нещо – оная безотговорност, с която забулват всичките си дела тия чиновнически правителства, която дава възможност да се проявяват и разискрят най-низка злоба, най-дребнава лична отмъстителност. Никой не отрича (или: не трябва да отрича!) лошите, скандални, бих казал, дела на бившите партизански правителства. Но ето още един случай, който показва, че целта на оная, който инспирира тая политика на борба с партиите изобщо, не е да поправи грешките на партизанството, а да управлява по свое усмотрение – за своите интереси. И тая негова политика дава почва за възмутителни прояви като тази на Йотова, която напомня знаменитите „Lettres de caches“¹¹.

10 ноември

У нас не дават да се каже дума за СССР – даже за миналото, за „Русия“, за „освободителката“. Цензурата не пуска ред, в който личи симпатия към Социалистическия съюз. Г. М-в, по повод идването на Лаврентиев¹² се опита да промъкне няколко антрефилета, в които подчертаваше необходимостта от политически (искрена, а не като досегашната!), културни и търговски връзки със СССР. Не пуснаха нищо. Той използва връчването на акредитивните писма от Лаврентиев на царя, за да каже няколко думи – също не успя. Прилагам тук статията, която написа за в. „Мир“ и която не бе допусната от цензурата.¹³

24 ноември, петък

В Румъния има министерска промяна – Арджетоану подал оставка и Татареску е натоварен да състави кабинета. В печата (особено унгарския и френския) се изтъква, че причините са стопански. Искам да приведа мнението на г. М-в, което е твърде интересно от друго гледище: омразата му към монарсите, които управляват по абсолютически методи. Разправя ми случай из „Война и мир“: губернатор на Москва, след като напразно лъгал московците, че французите са далече, като

¹¹ Lettre de cachet (известно също като затворено писмо) е използвано за предаването на заповед от царя, което позволява, например, задържане без съд или изгнание на хора, считани от властите за нежелателни.

¹² Анатолий Йосифович Лаврентиев – съветски посланик в България (1939–1940).

¹³ Личат ръждиви следи от карфицата, прикрепяла ръкописа на Михаил Маджаров, но самата статия я няма.

видял, че някои французки войници се показват вече на Воробевата гора и че каузата му е загубена, свикал на един площад населението, извел двама невинни французи – единия книжар, другия обушар – които дълги години били в Русия, и като ги посочил на тълпата, извикал: ето, тия продадоха града ни на френците! Озверена, тълпата се спуснала да ги разкъса, а в това време господин губернаторът се метнал на близкостоящата тройка и офейкал. Ето и сравнението на г. М-в: „Често пъти така правят и кралете – за своите грешки изтласкват пред народа други. Ето – Карол¹⁴: след като извърши толкова убийства и погроми над Желязната гвардия, ритна този кабинет, който мирише на кръв, за да отхвърли от себе си всяка отговорност пред народа“.

Упорито се носи слух, че изборите, може би, не ще се произведат. Царят се опасявал, че не може да си направи камара, която да го слуша. Днес и г. М-в ми обади, че според „един“ – твърде близък до правителството – с когото г. М. разговарял, правителството щяло да направи опит: – ако шуменските избори (където най-напред ще се произведат изборите и шансовете за успех на правителството – между турците – най-голям) дадат неблагоприятни резултати, други избори не ще се произвеждат, или пък камарата ще бъде разгонена, преди да бъде свикана.

Според достоверен източник, който обадил това на г. М-в, през времето, когато бяха свикани на 75-дневно обучение запасните, неслужилите и бяха мобилизирани и редови войски, са били изразходвани по 16 милиона лева на ден!

Напускащи службата войници говорят, че в казармите се коментирали оживено събитията, особено отнасящи се до войната. Убийството на генерал Пеев¹⁵, както и на тримата полковници, за които се съобщи, че са загинали при катастрофа, се тълкувало като резултат на възникнали несъгласия между тия военни и политиката на короната – правителството. Тия убийства били преки дела на правителствени оръдия... Последните промени в армията се дължели на това, че някои от висшите офицери били за ориентация към Съветския съюз. Тук имат значение и крупните гешефти, които се вършат при въоръжаването и снабдяването на армията...

1940

22 януари [19]40, понеделник

Днес чух интересни неща от г. М-в – неговото мнение за Кръстю Пастухов¹⁶. Не може да не запиша този разговор, който великолепно илюстрира нашето твърдение, че социалфашистите, предателското крило на социалдемократията, която в добри дни за буржоазията е нейна опашка, в дни трудни – излиза начело, за да

¹⁴ Карол II – румънски крал (1930–1940).

¹⁵ Йордан Пеев – бълг. офицер (генерал-майор), началник на Генералния щаб на българската армия в периода 29.I.1937–10.X.1938 г.

¹⁶ Кръстю Пастухов (1874–1949) – политик, един от водачите на БРСДП (широки социалисти).

брани нейните интереси и да заздравява нейното господство, заплашено от надигащите се маси. С една искреност, която е толкова по-ценна, защото е изказана непредубедено, г. М-в се изказа най-ласкаво за Кръстю Пастухов, определяйки точно неговите заслуги – особено по време на следвоенното (1919–[19]20 г.) надигане у нас.

Поводът бе съобщението във вестниците, че Иван Пастухов¹⁷, кандидатираше се във втори софийски изборен район, се отказал в полза на Никола Мушанов¹⁸. Така стана въпрос и за Кръстю Пастухов. Думите на г. М-в бяха почти следните: „Как да ви кажа, Кр. Пастухов е твърде добър човек. Познавам го от времето, когато бяхме заедно в министерския съвет – след войната. Той бе министър на вътрешните работи. Тогава, знаете, времето беше твърде мъчно – имяхме вече пробивът, после септември 1918 г. – Радомирската република, вътре в страната комунистите се надигаха твърде силно. Георги Димитров тогава бе водач на синдикатите, развиваше голяма дейност и синдикатите бяха опасни за реда и спокойствието на страната. Готвеха се стачки в мини Перник, по железниците и др. трябваше да се действа и твърдо, и умело, защото всички бяха раздразнени от дългата война и опасността да пламне бунт бе на вратата ни. А г. Пастухов, който излизаше из социалистическата партия и схващаше тежкото положение на страната, бе твърде удобен да бъде министър на вътрешните работи. И затова и биде назначен.

Първо, той излизаше, както ви казах, от социалистическата партия и по тоя начин, голяма част от работничеството и от селяните щяха да видят, че има левичар – министър и че правителството излиза из народа и се грижи за него.

Второ, г. Пастухов се оказа твърде разумен и не се увлече да използва властта си, за да насажда социализъм. Напротив, действаше твърде строго, не позволяваше безредици, а където ставаха, потушаваше ги бързо и решително. И така наистина, трябваше да се действа тогава“.

Аз няма какво да прибавя – знаем какво беше положението тогава, знаем кой и какъв беше и г. М-в, за да разберем защо така мило буржоазията гледа на царския блюдолизец Кр. Пастухов...

14 февруари [19]40, сряда

Нямам възможност да предавам всичките ни разговори по съветско-финландския конфликт.¹⁹ Резюмирам: този старец, специално по този въпрос, се оказа великолепен. Оказа се по-устойчив, по-убеден в успеха на червената армия (във великите цели на нейната акция той е напълно убеден!), отколкото мнозина ко-

¹⁷ Иван Пастухов (1878–1961) – историк, публицист, общественик и политически деец; роднина на Кръстю Пастухов.

¹⁸ Никола Мушанов (1872–1951) – адвокат, политик, министър-председател (1931–1934).

¹⁹ Зимната война (или Съветско-финска) е между Съветския съюз (СССР) и Финландия. Започва на 30.XI.1939 г. и завършва на 12.III.1940 г. с подписването на Московския мирен договор между СССР и Финландия.

мунисти у нас. Възхитен е от нейния героизъм: „Не е виждана в историята такава победа, казва той, защо англичани и французи не нападат Зигфрид, или немците Мажино, за да ги видим те какво ще правят. А русите с невиджан устрем пробиха укрепления пояс Манерхейм, строен по типа Мажино“.

Убеден е, че финландското правителство е подкупено – само така може да се обясни предателската му роля. Губи вярата си във французи и англичани, особено последните, които, той вярва, някога бранеха свободата на малките народи, а сега ги търсят и ги принуждават да проливат кръвта си за английски интереси. Възмутен е до болка от това нечестно английско поведение – вкарване във война на малките народи и оставянето им без никаква помощ. Смята, че войната, която Съветите започнаха, е във висша степен справедлива. „Безчестието бе у англичани, французи, американци и германци – казва г. М-в, които на 1918–[19]20 г., когато видяха, че Русия нямаше сили да се запази, нападнаха я, като паднал на улицата уморен човек, и започнаха да режат от тялото ѝ. Защо създадох тази граница, защо откъснаха езерото Ладога („на което аз съм бил“) – за да могат всеки момент да ходят по вода до Ленинград. Не за друго Финландия държеше военна флота в това езеро“...

25 март [19]40 г., понеделник

По повод смъртта на Димитър Станчов²⁰ и погребението му днес, г. М-в ми разкри още една мръсотия на Фердинанд – как Дим. Станчов е станал министър, па и министър-председател даже.

Жената на Дим. Станчов – католичка, по-преди е била държанка на Фердинанд. Понеже му омръзнала, а нямало какво да я стори – всички знаели, че тя му е държанка и не искали да я вземат, – той я омъжва за писаря (така точно се изрази г. М.) от двореца Дим. Станчов, с обещание, че ще се „погрижи“ за него. Грижите не закъсняват. „Наградите“ и „почестите“ започват, умножават се и завършват с направянето на Станчов министър-председател. „Да не ни е чудно тогава, каза г. М-в, че толкова сме патили – щом сме имали такива управници. Лошото е, че и днес такива ни управляват и особено това, че и синът е като бащата. Не знае ли кой и какъв е бил Дим. Станчов, та такива почести му се правят? Ясно е, че и той мисли и прави като баща си“.²¹

²⁰ Димитър Станчов (1863–1940) – дипломат и политик, министър-председател на България през 1907 г. Негова съпруга е Анна Александрова дьо Сен Кристоф, графиня дьо Грено.

²¹ 5 октомври 1988 г. Днес препрочетох този дневник. Не помня как съм допуснал грешката на стр. 1 и 5 – наистина започвам бележките си през октомври, а не през ноември 1939. Мисля, че не бива да правя каквито и да било политически корекции или коментари. Направи ги времето. Уви, и Маджаров, като нас, вярваше в Сталин...

1956

Димитрово²², 8 март 1956

Срещата е с ученици от 40-о промишлено училище, но има и младежи, и възрастни миньори. Голям салон, препълнен. Ръкостискания – сърдечни и дълги.

Художествена програма. Доклад от учителка по литература: подробен, умен – но, боже мой, колко суперлативи! Тежко ти и горко, ако повярваш всичко и ти се врътне главата!

Разказах им спомени, после ме отрупаха с въпроси. За Сашка, Антон, шестнадесетте. Какво е по-трудно да се пише – поезия или проза? Защо не пиша стихове? Какво работя сега? Не можеше ли Максим да загине по друг начин („Обич“). От кои поети съм се учил? Ще напиша ли произведение, в което да покажа как сега работят партизаните? Ще пиша ли за миньорите?

Изваха се няколко души. Все похвали. И подкани – да пиша повече. А един минен майстор ме „дра“ здраво: пишете и проза, това е хубаво, но поет, който е написал такива стихове, няма право да не пише и стихотворения! Това не е само негов личен въпрос за използване на един национален капитал. И жули, жули...

Пирдоп, 18 март

Пристигнах от гарата, влязох у сестра ми.

Тя край масата, не яде, а плаче. Зетят не отговаря на поздрава ми – лежи на кревата, обърнал глава към стената. Това е невероятно: винаги е бил учтив, внимателен!... След малко стана, подаде ръка, убит. Гледам очите му – избърсал е сълзите. Само това не очаквах – да спори, да възразява, да се кара, да, но тоя възрастен, твърд мъж да плаче!

Не ще да яде. Не може, залъкът не минава през гърлото му.

Какво да говориш сега? Нека се поуспокои.

Отиде на работа.

Вечерта не си дойде до към девет. Отидох в кръчмата – там.

Пошегувах се:

– Бягаш от мене, а?

Развесели се, дърпа се:

– А, как може! От себе си бягам. Не искам да мисля повече, ще изкукуригам...

На масата ораторства Христо Панчев. Пийнал здраво, цялата кръчма го слуша. Не вика, а душата си къса. Как ще влезе в стопанството? Да оголее? А, няма го майстора.

²² Носи името Димитрово, след смъртта на Георги Димитров, от 20 юли 1949 до 19 януари 1962 г., когато отново си връща името Перник.

– Тия двете крави, дето искат да ми ги вземат, ще ги продам. Парите ще стигнат барем за билет до Москва. С ероплана ще ида. Право при Булганѝн²³. Ще му рече: „Давай работа, метач ще стана, ама тука, в Москва. За мене живот в България няма!“.

И като всеки пийнал човек, сам започва да си вярва, настройва се все по-трагично и с отчаян жест се обръща към всички в кръчмата:

– А вие спасявайте България. Аз повече не мога! На завоя на Черна една чизма кръв дадох за България. Спасихме я тогава. Ама сега не мога. Спасявайте България!

Някой му подхвърли:

– Ще влезеш, като нищо ще влезеш! Ще дойде утре Панчо и като поп ще влезеш...

Панчо е негов син, комунист, работи в София, в МВР. Бай Христо кипва съвсем:

– Панчо ли? Аз неговата мамица ще... Панчо? Мене да вкара? Аз неговата мамица ще...

Наоколо се заливат от смях.

– Та малко ли си я...

– Аз сега специално неговата мамица ще... Специално!

А зевзеците не го оставят:

– Не ще да можеш. И годините си прехвърлил, чашите.

– Аз ли бе, копиле? Я ми докарай жена си, да видиш...

И тръгна към вратата. Но още десет пъти се връща – все се сеща за нещо: пак разказа как ще иде при Булганѝн, пак призова всички да спасяват България, преписува председателя на ТКЗС. Най-после излезе.

Тръгнахме си. Зетят, попрехвърлил, хванал ме под ръка, едва-що не плачеше:

– Гошо, ти си партизанин човек. Бил си се. Трябва да разбираш народа. Кажи им на големците – боли, много боли. Много е жестоко това. Много е жестоко.

Той е готов да влезе в стопанството – но есента. Заявление още сега ще подпише. Прежалил е и земята, и коня, и кравата. Едно не може да прежали: засял е седем-осем декара зимно, за житото му е жал.

– Къщата ми есента ще е празна, Гошо, къщата ми ще е празна...

И тая вечер не можахме да приказваме – има ли смисъл в такова настроение?

През деня бях на събранието на земеделската дружба. Едва една трета бяха дошли. Никого не можаха да „откъртят“. А се събрали все големи земеделци: Янко Марков, Давид Младенов, Спас Маринов.

Всички – „есента, есента сме там!“.

А бай Златан Ботов се подсмива:

– То и пролетта може... Другата.

Там е цялата работа – да се отлага.

²³ Николай Булганин (1895–1975) – тогава председател на Съвета на министрите на СССР.

Бай Златан има около седемдесет декара. Влезе ли той, ще помъкне и други. Но не ще. Поразпитва, премерва работите, пресмята и стигне ли до заявление – „а, маани тая работа, ще помисля”. Най му е жал за агъла²⁴ – голям, неотдавна го е правил, какво ще му платят? Нищо!

Убеждават го – и за него ще бъде по-добре в ТКЗС, и за децата му.

– Абе то от деца файда не съм видял, ама от земята – видял съм.

Земята...

На другия ден седнахме на сериозен разговор. Зетят – бял като платно. Целият трепери. Дълго и дълго разговаряхме. Но човекът си знае сметката – пресмята с молив, наторил в нивите, хиляда-хиляда и двеста килограма жито ще загуби.

– Жестоко е това. Значи в чест на влизането ми в стопанството, един вид, трябва да сипя хиляда кила жито в хамбара му. Добре, ако смяташ, че е справедливо...

Защо ме мъчи и той: „ако смяташ“... как да го убеждаваш в нещо, в което сам не си убеден? Защо е тази нова кавалерийска атака? Години наред не вършихме никаква подготовка за масовизирането, а сега – не, та не: не есента, а сега. Защо? И есента няма да бъде леко, но хората вече узряват. Никой с нищо не може да мотивира, че тъкмо пролетта трябва да привършим. И няма околийски секретари – с ума си и с доблестта си да го кажат – са за есента. Какви ли не ги нарекоха. Е, добре, другари ръководители, щом ни налагате и тоя път ще бъдем дисциплинирани. Но защо ни отравят душите – нашите и на хората? Запомнете – много ни дължите!...

И удрям направо: да, ще загубиш, така е. Може и след това година-две да си по-зле. Но сега печелиш друго: няма да те уволнят, иначе не се знае... за децата ти ще бъде по-добре. Ще се помни, че си влязъл в най-труден момент, че си помогнал на стопанството – и други да влязат заради тебе, уважават те като добър стопанин...

На всичко – резонни отговори:

– А справедливо ли е да ме уволняват? Нали есента ще вляза, не съм против стопанството! И защо децата да отговарят за баща си?

Не остава нищо друго, освен последното:

– Слушай, байчо Иване, за мене го направи. Поставили са ми въпроса – трябва да влезеш. („Добър стопанин, безпартиен – ще повлече много други след себе си!“) Не влезеш ли сега, все едно да скъсаме отношенията си...

А сме живели като братя. Той знае това, не иска да се случи такова нещо. Но още не отговаря, макар че се сдава.

– Дай да хапнем, па после ще видим...

Следобед – още по-мъчително. „Хайде подпиши, че иде време за влака!“ Мълчи – или познатите доводи... И все така. Нетърпимо – и за него, и за мене.

²⁴ Кошара в някоя долина, запазена от ветровете, за презимуване в нея овци зиме. Вж **Влайков**, Алипия. Речник на употребяваните в Пирдопския говор турски думи до 1885 година: Фототипно издание. София, Кибеа, 2013.

(А положението на сестра ми – още по-диво! Тя е член на партията – няма къде! – а трябва да върви против него, човекът, с когото са живели така хубаво трийсет години. Какво ти – против себе си трябва да върви! И търси аргументи, а сама разбира колко са слаби. И пак реве.)

Най-сетне, към четири часа, подписа заявлението...

Вечерта, във влака, виждам Панчо. По много работи приказвахме – той все това: „Гоше, кажи на големите хора – прибързана е тая работа. Не върви добре“...

Питам го:

– Е, Пане, баща ти ще влезе ли?

– Абе, ще влезе. Даде сега на Ачо земя, той влиза. Ама и старият ще влезе.

– Съмнявам се, Пане! – И му разказах за снощи, в кръчмата.

А Пано:

– Гоше, не думай така, ако не влезе, за дѐ сме...

Той знаеше какви инструкции-заповеди ни дадоха от окръжния комитет на партията – нам, сонм активисти от окръга, живеещи в София: да не се прибираме, ако не сме свършили р а б о т а!

Сутринта зетят подава заявлението. Цяла седмица се тръшка нощем, не може да мигне. А в събота – страшен кръвоизлив...

Слава богу – имал голям късмет: кръвта ударила из носа. Да е било по-горе, в мозъка... край!

И щяха да тръгнат приказките: дойде, та умори зет си...

Не приказките биха били страшни, а това, че щяха да бъдат истина...

И ярко си спомнях неделния ден... високоговорителят гърмеше с един женски, тенекиен, противно-патосен глас:

„Пирдопските граждани, въодушевени от призив на партията, масово и с буйно изразявана радост влизат в кооперативното стопанство...“.

Бях на площада, пред ресторант „Бобьовица“. До мене Мито Дичов плю и яростно разтри с крак плюнката:

– Да ти е... майката! Не ми трови душата барем! Кого лъжеш, мамицата ти...

Наистина – кого?... Не е виновна говорителката – написали са ѝ го. Трябва да си безнадеждно закоравял, за да можеш да издевателстваш така над хората. Вместо да им кажеш две човешки думи, да облекчиш мъката им...

Никога няма да забравя оня буновченин, на „Боба“:

– Андро, ела да ни посказваш, да ни олекне. Ще знаеш, от нас сичко мое да земете, ама с блага дума. Искаме ти да додеш, че ти е човашка приказката...

Трън, 9 април

Спретнато, чисто градче, в котловина. Наоколо – стръмни баири. Високо над градчето е болницата, вечер сякаш виждаш изглед от Търново. Насреща – диспан-

серът, край млада, гъста борова гора. Иначе баирите са полуголи, тук-там редки тънички дървета, храсти.

Вечерта в претъпкания читалищен салон стана среща с учениците от горните класове. Ученички изнесоха художествена програма. Хор пъ партизански песни. Декламираха „Писмо до любимата“ (не често се спират на него!), „Балада за комуниста“, „Размисъл“, „Сашка“ (с особено живо чувство!).

Ученичка прочете свое класно упражнение: „Природата и родината в творчеството на Н. Вапцаров и В. Андреев“. Хубаво, много смислено. Радвах се за нея. И изпитвах голямо неудобство...

Дълго не можах да кажа нищо от ръкопляскания. И отново това познато, не-преодолимо чувство: страшно ми е от тая обич, чувствам се виновен, че малко съм дал, а много ми дават...

Разказах им съвсем накратко за пътя на отряда, после – за Васко. Такава тишина. Устремени напред, не мигват.

Прочетох „Балада за шестнадесетте“. Благодарна аудитория: дори когато четях съвсем тихо, чувах и в дъното на балкона. Ни звук, ни мръдване.

После въпроси... с дълги аплодисменти изпратиха думите ми.

10 април, Трън

Запознах ме с един стар комунист, в движението е още преди Септемврийското въстание. Има свое мнение по всеки въпрос. Мисли. Голям терк – лисича физиономия, хитър, без зъби, смее се беззвучно, лекичко фъфли.

Разказа ми интересен случай от времето, когато отношенията ни с Югославия бяха най-изострени.

– Ловехме риба по Ерма, къпехме се. Пийнахме, акълът стана да не ни пречи. Знаем, че надолу, в Сръбско, има много риба. По нас бяхме я изловили, та нищо не фанахме... един от нашите дигна шише ракия и викна на югославския пост – откъд реката: – Ей, брачо, да додем при вас. Тук няма риба...

Оня мълчи: ни да, ни не. А нам – водата ни до колене. Нашият нагази и зацрапа из реката. И сѐ дига високо шишето – един вид, с мирни цели идем. Гледаме – сърбинът не стреля. Прецапахме и ние. Луда работа!

Отдохме при поста, каним го с ракия, той – не. Отведе ни в помещението. Там – още пет-шест войника. И веднага шарим с очи по стените: има ли портрет на Георги Димитров. Има! И на Ленин!

Каним ги да пийнат – не щат. Казваме им, че сме минали за риба – нищо не отвърщат. Нашият, дето пръв мина, нали му шуми главата, кипна:

– Ах, вашата мамка сръбска! Мислите, че искаме да ви тровим? Нà!

И надигна шишето – къл... къл... къл...

Ония, като че чакаха само да ги напсуваме – или пък наистина се страхуваха да не ги тровим – засмяха се, затупаха ни по гърба и веднага лизнаха ракията, капка не оставиха...

Разбрахме се. Сума риба фанахме.

Нали ти казвам – луда работа!...

10 април, Филиповци

Трън е възбуден. Събран е околийският актив, четат доклада на Хрушчов пред закритото заседание на XX конгрес и информацията за пленума на ЦК на БКП. Фантастични предварителни коментарии! Никой не говори за това, което знае (та и какво ли знае, кой му е казал нещо свестно?) – а какво „предвижда“.

Но... млъкни сърце!...

Тръгваме за Филиповци – аз и един училищен инспектор. Шофьорът е неотразим: стегнат, със зелен, солиден голф и туристически обувки, с модерно кожухче. Но не, не толкова това. Самостоятелен, снизходително-вежлив: един вид – „Ехе, какви ли не съм возил! Да не би Вие да се смятате за най-важните?!“. С голяма мъка се съгласи да качи още двама души – но след какъв диалог, майчице!

Първи пътник:

– Товарищ, ще ни разтовариш ли във Филиповци?

Шофьорът:

– Та кога сте се качили, та да ви стоваря?

Първи пътник:

– Е, де, знаем! Газката вози по петнайс души.

Шофьорът:

– А, така ли, коя газка?

Втори пътник:

– Те тая, кога требеше да правим текезетата, по петнайс души возеше.

Шофьорът:

– А, така ли? Затова смазахте газката, а текезе не направихте.

Първи пътник:

– Е, де! И от текезето останà нещо, и от газката... Ти да не си пострадал? Да не си влязъл случайно в текезето?

Шофьорът (неочаквано омекнал):

– Не бе, не мога да ви кача всичките. Законът не позволява.

Първи пътник:

– А, зае... ти законо, у Трънско сите закони ги пое..., та твоя ли?

Шофьорът (чудно развеселен):

– Па така кажи! Оти не се качваш?...

И поехме.

Не – то не може да се опише! От Трън до Филиповци пътят минава през планини, извива фантастично, постоянно те хвърля в тревога. Но как караше нашият шофьор! Господи, боже! Имах впечатление, че не му се пушеше чак толкова, но той все бъркаше в джоба си (и двете ръце, пуснали кормилото), за да извади цигарите, после – за да намери запалката (пак с две ръце, пуснал кормилото) – с една дума, през целия път подчертаваше: „Това кола ли е? Таратайка! Ехе, какви съм карал... Дай ми ти на мене „Зис 110“!“

Като поразговаряхме, разбрах: бил шофьор от гаража на ЦК, временно командирован в Трън. Защо? Не питах.

Не беше лошо момче – държи се прилично, любезен е, стана ми дори мил. Какво му е лошото? Трудно е да кажеш, може би – самочувствието. Самочувствието, че е бил шофьор „на ЦК“. Но признайте, само той ли страда от такова самочувствие?... И само той ли е виновен – може да е гледал от началството си...

Тия мили деца! Те не знаят много неща, които тревожат нас – и ни вярват безпределно.

Как старателно бяха украсили бедната стая на училището, как бяха почистили от праха портретите, които утре щяха да свалят с недоумение, как трепереха: „Иде!“.

Иде... Кой иде? „Народният писател и поет, бореца от партизанското движение, другарят Веселин Андреев, любимият наш поет.“ (Записал съм си го много по-скромно, отколкото го казаха.) Тежко е да слушаш това. Честно слово – бих махнал с ръка, не бих ходил вече на такива срещи, които ме тревожат с чистата любов на децата: с какво съм я заслужил?...

Добре, а как иначе? Ако не дойда, ще се обидят: Веселин Андреев е надменен, не иска да дойде в нашия беден край. Или да им кажа: „Децата, какво съм написал за вас... Не заслужавам“... Ще се огорчат, ще помислят, че се правя на скромен, за да ме хвалят... Ще пречупя нещо в тия хубави детски души.

И какво? Остава едно: не взимай тая обич за себе си. Вземи я за обич към твоите загинали другари, към голямата мисия на писателя, към литературата. Тогава е лесно: загиналите, големият писател, литературата заслужават тая обич!

Помъчих се да им изразя тия свои чувства. Мисля, че ме разбраха. И срещата мина много хубаво...

Трудното дойде накрая: не искат да си отиват – още да им разказвам!

Пуснах в ход оная, не съвсем свежа шега:

– Яденето е огладняло, чака ви.

Шум, протести.

– Ще слушахме до утре!

– Вие с месеци сте гладували, а ние – едно ядене ще изпуснем...

И, моля ви се, това рече един фъстък, който едва се подаваше от чина. Учителят го смъмра (малкият наистина извика така високо, че той намери това за непристойно). Милият учител! Очевидно – не почувства най-хубавото в цялата среща: за детето тия разкази бяха някакъв мит, за него бе чудо да разговаря с жив писател-партизанин...

10 април, Трън

Среща с пионерите – в училището. Претъпкано. Песни, декламации. Хубаво пееха – най-хубаво от всички в тая обиколка.

Разказах им нещо, прочетох им – искат още. Предложих: – Задавайте въпроси.

И започнаха...

10 април, Долна Мелна

Тръгнах от Трън вечерта, с рейса.

Планини, баирища... – струва ти се, не ще излезеш из тях, не ще стигнеш село или равно място. Господи, каква мъка за човека! И все пак той е надхитрил планините, намерил е път.

По едно време, из най-стръмното, моторът на автобуса зарева оглушително. Шофьорът извика:

– Отваряй капака!

Кому викаше? (Някой все пак дигна капака – моторът се намираше вътре в кабинката.) Това беше достатъчно да хвърли жените в паника:

– Запалише машину!

И полетяха една през друга да се хвърлят навън. Но – врата и прозорците затворени.

– Е де, че изгорат няколко жени, голема работа! Че се отърват мъжете! – рече преспокойно шофьорът. И това беше достатъчно. Жените насядаха на местата си.

– Па прав е! Ако погорим, само файда че има!

Повредата се оказа малка, скоро бяхме в Долна Мелна.

Посрещнаха ме пет-шест учители и учителки. Сърдечно, искрено. Отидохме в ресторанта, вечеряхме, попийнахме (учителите взеха да се усмихват: „Защо ми е така весело?“). Приказвахме и за „култа“, и за учителския живот тук – в това село от тридесет и две махали, и за тия умни, ученолюбиви деца, които не отсъстват, дори не закъсняват, макар че идват от километри из планината – зиме със ски, собственоръчно издялани.

Хубаво направих, че дойдох тук, а не останах в Трън. Подполковник Бъбреков ми казваше:

– Спи в Трън. В Долна Мелна ще наистинеш, никакви удобства няма! В никакъв случай не тръгвай, там е заточение!

Как се мамим понякога! Да, в Трън ме посрещнаха хубаво, но нямаше тая сърдечност и непосредност. Какво да правиш – околийски център, като че се срещаш с „отговорен другар“. А тука – сякаш с мил приятел от някога.

Нищо, че имаше „неудобства“. И двете легла на „хотела“ бяха заети, въпреки че „отговорничката“ била предупредена. Настаниха ме в общежитието за ученици. Чудесно! Чувствах само едно неудобство: вдигнах двама ученика, за да ми освободят място. Протестирах, молих ги, втълпявах им колко ми е неудобно. Успокоиха ме: долу имало свободни легла. Оказа се вярно.

Навън е тишина. Само тихият, равномерен шум на гората – успокояващ, познат. И нищо друго. Наистина се чувстваш като в самотна хижа в безлюдна планина. И не ти са нужни специални екскурзии – достатъчно е да отидеш до богоугодното заведение. Не е чак толкова близо! Изкачваш се по стръмнина-стена, очите се напргат – все едно, по стар навик питаш и „гледаш“ с краката си. А хлъзгаво – ще

се събориш надолу, за резил. Най-сетне: стълбички, изкопани в меката скала, излизам на върха, няколко къщи блесват с ясните си очи далеко под мене...

Печката бумти. През прозореца влиза планинският хлад, светят звездите, шуми и шуми балканската рекичка...

Долна Мелна, 11 април

Събуди ме слънцето. Блесна в очите ми, обърнах се на другата страна, то настойчиво ме погали пак – трябваше да ставам.

Навън възбудено приказваха деца.

– Е-е, ние снощи го видяхме. Първи го видяхме!

Някои напиреха да влязат в стаята, да ме видят. Едно момче викаше по тях:

– Тихо бе, тихо! Той спи!

Гласът му се чуваше сигурно и на отсрещния баир...

Ух, тия кристални утрини в планината! Излязох – и всичко ме ослепи. Слънцето сияе, като че ей сега ще изгори. Сивата есенна трева свети като копринени нишки. Светят и белите камъни наоколо. А реката – прозрачна, всяко камъче и песъчинка искрят.

Учителите ми рекоха:

– С Вас дойде и първия пролетен ден!

Сега видях Долна Мелна.

Река, от нея нагоре се разбягват стръмни склонове, обрасли с височка борова гора – отвсякъде зелено, весело. Край реката – голямо, светло училище, на рида отсреща – църквичка, десетина къщи. Това е всичко. (Снощи учителите спореха дали в „метрополията“ на Долна Мелна живеят седем или десет семейства.) На всякъде чисто и приятно. И все шуми реката...

Училището е хубаво, просторно, украсено с много старание – е, малко претрупано и наивно, но мило.

Срещата с децата започна в десет.

Неизбежната художествена програма. Художествена без кавички.

Младата, хубава учителка Младенова е споила децата във великолепен хор.

Разказах им „случки“. Пак тия чисти, отворени, съсредоточени очи. Освен познатите въпроси – и нови: колко души е имало в нашия отряд? Жив ли е командирът ни? Къде съм бил на Девети? Помагали ли са ни деца? Какъв съм бил преди всичко – боец или писател? Имам ли връзки с писатели от други страни? Колко „тома“ произведения съм написал? Кои писатели пишат приключенски книги? Защо в „Под игото“ Бойчо Огнянов загива във воденицата, а във филма – на „върха“?

Живо, умно, по свой начин питаха, съсредоточено слушаха. Отгде взеха това търпение? А много от тях през цялото време стояха прави.

11 април, Лева река

Не бяхме свършили, обади се млад учител от Лева река, Ангел – така се запозна. Дошъл с... „Ту-104“ да ме вземе.

С тоя „Ту-104“ е пътувал и първият човек на Земята. Поехме право нагоре от училището. Стори ми се, по най-стръмната пътека на земята. Ах, това зимно разкисване и изгубване на тренинга! Момчето младо, свикнало да гони из баирите, пере нагоре, а аз се задъхвам... Но часът е дванайсет, децата чакат. Давай!

Пък хубав пролетен ден! Планините на Краище се диплят една зад друга, която цялата в сняг, която прозеленяла. По дърветата минават пролетни трепети. Тънките ручейчета от снега бягат като живак, пъргави, тихи. По припечите орната земя е набъбнала, леката пара дими – иде оран. Небето е синьо, синьо, въздухът – така чист и силен, че те задъхва като остро питие. Цялата земя е жена, която се събужда от спокоен, тих сън – разнежена, още замаяна, цялата достъпна за ласки.

Прастарата история се повтаря:

– Да изкачим това баирче, оттатък е Лева река – казва Ангел.

Мълча. Топло е, събличам балтона и го намятам, спирам се да отдъхна. Гледам назад: красиви, безкрайни планини. Някъде отсреща, по билото на снежната планина минава границата.

И пак Ангел:

– Като прехвърлим това баирче, спускаме се към Лева река.

Рядка дъбова горичка – колко много такива горички има по нашата земя! Окастрени дървета като чепати телеграфни стълбове, тук-там по тях, над дънера – купни бакърена шума.

И пак Ангел:

– Ето го, това баирче – и ще видим Лева река.

А това е вече истина. Изкачваме се на билото, долу се белее селцето.

В училищния двор – равна зелена поляна – децата са се струпали и гледат към билото. Изведнъж се размърдват, тичат насам-натам, нищо не чуваш, но знаеш: „Иде!“.

Но докато стигнем до тях – каква нашенска неотстъпчива кал! Измъква ти обувките. Спускаме се в дола, измиваме на ручейчето обувките си, привеждаме се в ред...

Децата са смаяни, безмълвни.

– Добър ден, деца!

– Добър ден, добър ден! – чули земен глас, те се оживяват, разсипват старателно подържания от учителите строй.

Старо училище, бедничко, цялото каменно – от турско.

Учителите се оплакват: „Всяка година ни отказват ново училище“. Бедна наша страна...

И децата са като своето училище: бедничко, но чисто облечени, с няколко кръпки по панталонките и ръкавите на рокличките. Какъв подвиг вършат тия деца – повечето от тях всекидневно изминават по пет-десет километра – не по шосе, а през баирища и чукари, при дъжд и сняг, през кал и преспи. И няма неизвинени отсъствия, няма и закъснения. А пукне ли пролет, до късна есен бягат и по нивите, след кравите, по овцете. Ех, вие, градски деца, какво знаете вие!

И мило, и съвестно ми беше: учили до един часа, как да ги задържаш повече? И стоят прави, в тясната стаичка, не мръдват. После започват своите въпроси...

В хоремага – както в обикновена селска кръчма.

Похапнахме, пошегувахме се.

Внезапно се понесе страшно кучешко даване, пронизителен женски вик, самодоволен мъжки смях. Жена ли загива, разкъсана от кучето? И какъв е тоя мъж – изверг? Нищо подобно – проста селска история: завързали тенеке на едно куче и то дигаше цялата олелия. Вероятно е опитвало яйцата на чужди полози...

Селска двуколка, сиво пъргаво конче и ние с Ангел се друσαμε по пътя за Долна Мелна. Каруцар ни е Данчо, ужасно симпатичен момък, с анцунг, румен, с хитровато лице и спокойно държание на младеж, който рано е узнал много неща. Поне хиляда пъти е карал хора до Долна Мелна – и в кал, когато бие пет километра пеша до върха, и в сняг, когато пътят се губи, шейната се търкала из деретата, а кинооператорът не може да събере „машинариите си“. Какви ли не истории разказва – спокоен, сякаш живял-преживял...

Та, дошли вуци, де, у най-големия снег (с подчертано г, като че казва снегъ), четиринайсе овци натръшквали на един стопанин – само виметата им изляли и им прекълцвали шиите. Само една се отървала – била много опак, зла – и на вуците не се дала, прекочила, но се затиснала между две тараби и се обесила. Погинали сите овце на човеко...

А една свинкя ударила из гората. Пък наоколо – много глиган. И му се посакало на един глиган по-префинена свинкя. Качил я. Свинкята родила дванайсет прасета – ни ти диви, ни ти питомни, шарени едни такива, с къдрава козина...

Не усетихме кога стигнахме в Долна Мелна – цялата в слънце преди залеза. Стори ми се още по-хубава...

Своге, 13 април

В 11 часа – среща с пионерите. Салонът препълнен. Може би не бяха толкова немирни децата, но след тия неотразими симпатии в Трънско ми се видяха малко недисциплинирани.

Но въпроси ми зададох много.

От 2 часа – среща със средношколците.

Бяха дошли много, макар че сутринта са имали трудов ден.

Искрец, 14 април

Празненството мина особено сърдечно. Един хубав завършек на седмицата на детската книга.

Самите учители бяха много радостни, възбудени. В претъпкания салон децата така възторжено и детски мило викаха „ура“, че се чудех къде да се дяна. С ентузиазъм изпълниха своята програма. Хубав хор, малък оркестър от цигулки и акордеони, художествена гимнастика. Как тия деца запомнят наизуст цялата „Сашка“!

И пак тая любов на децата към писателя, вярата в него... Безкрайно чист трябва да бъде човек, за да отговори на тая обич и вяра!

1957

Будапеща, 1 ноември 1957 г.

На мене трябваше да се случи това – тая сутрин за пръв път над София падна мъгла. Самолетът вместо в 8 излетя в 10,30. Не говоря за символ – не, просто едно съвпадение: цял ден бях в мъгла, и след пристигането ми в Будапеща. Една мъгла, която по-трудно се разсейва, която не само люти на очите, но и пие душата.

Каква си ти, Унгария, сега накъде вървиш?...

...Някаква самотност и неизвестност почувствах още щом сляхох от самолета. Напразно търсех с очи някакви посрещачи, познавам поне В.²⁵ – нима дори тя няма да дойде? Едва когато вече преглеждаха багажа ми – просто защото няма как без тая формалност – чух името си. Една руса жена, взирайки се късогледо наоколо, питаше чиновниците не е ли пристигнал такъв човек. Обадих ѝ се. Милата, тя беше безкрайно смутена, започна веднага с извинения – самолетът закъснява, никой нищо не им обадил. Какво, най-сетне, така е по-добре, сто пъти предпочитам това – да си пристигнеш тихичко, незабелязано.

Но посрещачката ми бе подавена, съкрушена. Отгоре на всичко, загубила си очилата! Имала много работа в комитета (за културни връзки), а се забавила на летището, трябвало да звъни тук и там, да свърши поне най-необходимото. И защо, дявол да го вземе, печатат телефонните указатели с такъв ситен шрифт? Все трябвало да слага очилата си и – ето, загубила ги. Нещастната – тя ме гледаше с уморени, безпомощни очи и кой знае какво разпливчато петно ѝ се виждах. На един руски език, твърде далечен от оригиналния, тя ту обясняваше, че писатели не са ме посрещнали поради закъснението на самолета, ту се вайкаше за очилата – без тях не може нищо да работи, ту пак се извиняваше. Можех да я „успокоя“ само с едно: моето „нещастие“ е несравнимо по-малко от нейното. Подавлеността²⁶ ѝ подейства и на мене.

²⁵ В. – Венчето, поетесата Невена Стефанова (1923–2012). По това време тя е редактор във в. „Народна култура“.

²⁶ Подтиснатостта (рус.).

В града срещнахме преводачката, която ще ме придружава. Още следобед с нея – М. – тръгнахме из града да търсим В. пеша, с трамвай, с автобус. Будапеща шуми – оживена и кипяща – както я познавам. Следите от желязната буря не личат по тялото ѝ. Но в душите на хората? И неочаквано се улових, че неволно се взирам в лицата на всички, особено на младежите и се питам: „Дали и този е стрелял? Защо? С кои? Против кого?... Ето, този субект с противното лице сигурно е издевателствал. А може би ме лъже външния вид?“. Не, нищо не може да разбереш. Всичко изглежда нормално, в мислите и в сърцата на хората не можеш да проникнеш – а тъкмо това ме интересува. И пак ми се струва, че мъгла скрива от погледа ми Будапеща, красивата и жизнена Будапеща – може би само не така весела като някога.

...Видях В. От това как се спусна към мене, разбрах как е чакала да се срещне с близък, със свой човек, да се поизприкаже (Та аз съм тук само от няколко часа и вече имам това чувство!)

За половин час, разхвърляно, като скачаше от въпрос на въпрос, тя ми очерта доста печална картина. Деветдесет на сто от писателите мълчат – в очакване. Или демонстративно използват положението група бездарници, за да изплават, да минат за риби в безрибието, макар че са очевидни раци. Сред тия, които са се заели да раздвижат литературния живот, има и честни и талантлив писатели, но задачата им е дяволски трудна. Дори тя, „крайната“, казва: „Мътилката в главите на някои е фантастична“. Лошото е, че и онова ядро на честни писатели, с пролетарски произход, които искрено, от сърце са писали по-рано, след потресението от станалото в Съветския съюз и Унгария през оня мрачен период, са се отрекли публично от написаното, заявили са, че са лъгали хората – а сега опустошението в душите им е такова, че са се хвърлили в другата крайност, по-точно, не намират никакъв изход.

Съдят сега, при закрити врати, Дюла Хай²⁷, Золтан Зелк²⁸, Тибор Дери²⁹. Какви са обвиненията? Самата тя не знае – говорело се, че поради погрешна оценка на миналогодишните събития. Идвали много писма до правителството от чуждестранни писатели: да не се съдят тия писатели – или поне това да стане при открити врати.

Тия дни бил пуснат от затвора друг писател – Фекете³⁰.

Бенжамин Ласло³¹, с пет деца, с туберкулозна жена, живеел като куче. Станал градинар. Бил се „побъркал“.

²⁷ Дюла Хай – унгарски белетрист.

²⁸ Золтан Зелк (1906–1981) – унгарски поет и прозаик. Носител на много награди за литература. Фондация на неговото име ежегодно подпомага млади поети.

²⁹ Тибор Дери (1894–1977) – унгарски прозаик, поет, драматург, преводач и журналист, основател на дадаизма и сюрреализма в Унгария.

³⁰ Ишван Фекете (1900–1970) – унгарски детски писател.

³¹ Бенжамин Ласло (1915–1986) – унгарски поет, редактор, автор на произведения за деца, парламентарен представител.

Стана ми още по-тежко. Така ли е всичко това? Гледай, внимавай, преценявай със свой, здрав разум!...

...Вечерта бяхме с М. на театър – „Дневникът на Ани Франк“. Мъчителна, тежка пиеса – трагедията на евреите при Хитлер. Макар в Унгария антисемитизмът да е още очевиден, хората гледаха пиесата с дълбоко съчувствие. Това е обяснимо: евреите са били ненавиждани затова, че при Ракоши³² са завладявали партийното и държавно ръководство, но будапещенци помнят как хитлеристите са прекарвали през града дълги кордони евреи, осъдени на изгаряне или на бавна мъчителна смърт. Будапещенци помнят с погнуса как варварски, демонстративно-сацистично хитлеристите са гонели тия невинни хора като добитък на заколение. Помнят и не прощават. И съчувстват на невинните жертви. И още по-мъчително ти става като помислиш, че това уродливо, нечовешко явление намери място и в Съветския съюз, та дори и у нас – сред комунисти! Не, това е отвратително, комунистът престава да бъде комунист, щом осъжда цял един народ заради произхода му, а не отделните хора – заради доказана вина.

Любопитна подробност – актьорите се покланят общо, след това по групи и най-сетне поотделно: пред обикновената завеса се спусна друга, истинска „желязна завеса“, на която има изрязани вратички, оттам се показват актьорите и приемат аплодисментите на публиката...

Театърът бе добър – особено основният герой, артистът Йозеф Тимар игра чудесно...

...Вечеряхме с М., разговаряхме дълго.

Защо стана всичко това?

Да, и католицизмът, и реакцията, и антируските – стари, сега антисъветски настроения – всичко това е съществувало. Но защо и едното, и другото, и третото избухнаха така? Много, тежки грешки: икономически, политически. И най-вече: над 700 души ликвидирани, само генерали – 22! Честни, хубави хора. В министерството – внезапно арестуват генерал Пфалфи. Секретарят му: „Познавам го, толкова честен човек е, невъзможно е да е шпионин“. Изчезва...

...Питам я – къде е била през събитията и пред очите ми изникна една от безбройните трагедии в ония дни.

Хората са предусещали – иде нещо тревожно. В мирната манифестация се чували гласове: „Който е унгарец, да тръгва с нас“. От тротоарите се присъединяват всякакви хора...

...Тя – в квартала между пехотната казарма, радиото. Центъра на сраженията. Всички в мазето – през цялото време. „Не знаехме нищо какво става. Вие там сте били по-осведомени“. И през цялото време – стрелби, сражения, викове, рев на танкове. Потрошени стъкла. Две мини попадат в къщата, горните етажи пламват. Един мъж полудява, крещи непоносимо, а нито могат да го отведат в болница, нито някъде да го изолират, нито да го вържат. Тя е в мазето с едногодишно дете и осемдесет и пет годишен баща. Страшно!

³² Матияш Ракоши (1892–1971) – унгарски политически деец, до 1956 г. генерален секретар на ЦК на УПТ.

И глад. В минутни затишия, обикновено сутрин, между 4 и 5 ч., намират кой шепа фасул, кой стиска брашно. „Готвят“ в мазето. Но събитията връхлетяват неочаквано, никой не е имал запаси.

Когато излизат – навън обърнати трамваи и коли, танкове, трупове. Разбит град. А е ноември – кучешки студ!...

...Три-четири месеца по къщите, по тротоарите, по асфалта на улиците всеки ден се явявали надписи против правителството на Кадар³³. Трябвало е гигантска воля, за да устои това правителство. Сега народът има доверие в него. Делата му ще победят колебанията и на останалите още честни неверници.

Дано, дано – именно делата са важни.

Сега ръководителите – в правителството са свои хора, на народа, унгарци. Наистина оскърбително е било за унгареца – а аз съм върл противник на антисемитизма! – от 11 министри 9 да са евреи – така и в политбюро, така и навсякъде, на ръководните места все евреи, за унгарците – нисшите длъжности. Това сега се ликвидира, постепенно...

Тръгнах си сам за хотела. По улиците – полицаи, полицаи... Така е в тия дни – дните на събитията лани. Защо? М. казва: да се пресечат всякакви опити за бунт или провокация – по повод „годишнината“. Хората живеят в страх – с това тя обяснява и очевидното обезлюдяване на улиците, магазините, кафенетата на 23 октомври т.г. В училищата, в университета са ходили ръководни деятели да успокояват хората. Работници от „Чепел“³⁴ заплашвали преди това: „Почакайте, ще видите на 23-ети никой няма да отиде да работи“. Само заплашване ли е било? Или са се убедили, че не ще успеят. Или промяна на тактиката? Така или иначе, не е имало никакво отсъствие от работа, никакви демонстрации. Но все още е тревожно – може би ще има опити във връзка с годишнината на Октомврийската революция?...

Според В[енчето] на 23-ети е имало внушителна, мълчалива демонстрация: Будапеща била безлюдна, хората стоели затворени по домовете си...

Неприятна картина: на улицата пиян младеж се нахвърли върху девойката, с която вървеше – тя очевидно искаше да си отиде. Биеше я, дърпаше я, псуваше. Двама полицаи го увещаваха – наистина го увещаваха, без кавички! – да си върви мирно. Какво е това? Безсрамие? Толерантност? Или – „такива не са опасни“? Не, нито едното и другото, и третото е недопустимо. Към такива, каквато и власт да е, трябва да бъде безпощадна. И особено – наша власт!...

Дълго не мога да заспя – все от тоя въпрос:

– Каква си ти, Унгария, сега накъде вървиш?...

³³ Янош Кадар (1912–1989) – след унгарските събития заема поста министър-председател и лидер на социалистическата партия.

³⁴ Автомобилостроително предприятие.

2 ноември

Сутринта бях в Комитета за културни връзки с чужбина – да уточним програмата. На въпроса какво искам да видя, отговорих: „Искам да разбера Унгария”. Хората показаха готовност, но аз знаех колко трудно ще бъде това. Все пак – официални срещи! Ще бъдат ли искрени тия, с които ще разговарям? Вероятно, в малко случаи. Това пусто незнание на езика! Едно е да разговаряш лично, друго е – чрез посредник.

...

Бях в музея на изящните изкуства. Два часа очите ми се пълнеха с красота, в която е отразен животът на човечеството през векове и останах потресен от това богатство. А видях само малка част от музея. Още не мога да съсредоточа мислите си – ще отида пак, може би няколко пъти, тогава ще опитам да подреда впечатленията си.

...

Пак разкази за ония дни.

Когато започнали събитията, М. била с наши българи в бар. Артисти давали естрадна програма, пеела певица, хората танцували. А вън вече гърмяли изстрели, нечути тук, в бара.

Излезли. По улиците сновяли камиони, пълни с хора, предимно младежи, въоръжени, крещящи и възбудени. Трамваите не вървели – вече ги обръщали за барикади. Антисъветски викове, надписи по стените, по улиците, плакати. Какво става? Още никой нищо не разбирал. С манифестантите вървели офицери и войници, скъсали пагоните си, хвърлили оръжието си.

Вървели мълчаливо, да не ги вземат за съветски хора. Недалече от Народния театър из една къща изхвъркнал едър мъж, като че ли дрехите му горели на гърба и викал: „Луди ли сте, къде отивате!”. Някаква жена насила я дръпнали във входа – и вън изтрещяла мина. Спасила се по чудо.

Два дни останала М. там, в страшни терзания за детето си и за баща си, на десет минути път от своя дом. На третия ден – кратко затишие. Излязла на улицата. Унгарски войници били построили барикади, биели се срещу контрареволуционери, заседнали в отсрещното здание. Обяснила им как е попаднала тук, попитала ги колко ще трае затишието, за да прибяга до вкъщи.

– Две-три минути – отговорили й.

Втурнала се в мазето, дето имало още около тридесетина души, предимно деца, извикала им да тръгват по домовете си и се втурнала да бяга. Едва стигнала първия ъгъл и изстрелите пак затрещели. Куршумите свирели около нея, но щастieto я запазило, добрала се до дома си. А там – в мазето, до края на бурята.

...

Трагични случаи – и комични, уви, жестоко комични! – имало сред емигрирали.

Петнайсетгодишно момче, син на работник от „Чепел“ избягало заедно с осемгодишното си братче. Двамата се редували да носят най-малкия – двегодишен, в раница.

Обадили се от Холандия. Петнайсетгодишният пишел, че той и братчето му са се наредили, но се тревожи „за бъдещето на най-малкия ни брат“.

3 ноември

„Лешникотрошачката“! Сън-приказка, с приказната музика на Чайковски. Една феерична постановка в националната опера.

М. казва, че по общо признание на гостите от различни страни – не от любезност признание! – унгарският балет е най-добър в Европа, след съветския. Не мога да потвърдя това, нямам необходимите наблюдения, но мога да твърдя, че Будапеща има наистина хубав балет. Интересно е и друго: след събитията най-добрите балетисти са избягали в чужбина, но това като че ли не се чувства – заместили са ги нови сили. Всяка балерина от ансамбъла би могла да бъде солистка.

Унгария има вековни традиции в балета. От сто години съществува детска балетна школа. И тук, в „Лешникотрошачката“, най-милото бяха децата. Нека моята неповторима любов към децата изобщо да е повлияла на чувствата ми, но това наистина бяха трогателни до сълзи картини. Малките феи имаха чудесно чувство за ритъм и пластика.

Морето с плуващата лодка – развълнувано и стобагрено – фантастичната пещера, блестящият дворец с бликащите фонтани, на дъното на морето – всичко това наистина може да се види само в сън. И като в сън е леко, въздушно, непостижимо. Олах Густав, режисьор и художник – творецът на тая приказка – е починал неотдавна, но неговото вълшебно изкуство е останало да очарова душите на хората – и особено на децата. Куполообразната зала на операта, потънала в златни инкрустации, мраморни изваяния, митични стенописи – тържествена и малко студена – тоя път бе весела, жизнерадостна, сякаш подмладена. Тая топлина ѝ придаваха децата, изпълнили партера, натежали като гроздове по балконите, притихнали от очарованието на сцената.

...А след приказката – жестоката действителност.

Минахме през местата, дето са станали най-големите сражения. Напразно писах в първия ден, че рани по тялото на Будапеща вече не личат – тогава съм минал по улици, които по-малко са били пострадали и са вече възстановени. А тука... Сърцето боли, болката задавя гърлото. Цели улици са в скели, покрили като със сиви марли зиналите рани по къщите. Заградени места, празни – само ями и следи от зидове – а тук е имало многоетажни сгради! Другаде половината здание е срязано – неравно, наъбено, сякаш с изхабен нож – и празните му вътрешности зоят страшно. По-нататък – обгорели фасади, безоки, озъбени, с хиляди ранички и рани от куршуми, гранати и мини. Грамади тухли, желяза, бетон – черни, дим-

ни, студени. Всичко това би изглеждало още по-зловещо, ако нямаше тоя човешки поток по възстановените улици.

Така е една година след боевете, когато вече много нещо е разчистено и много – възстановено. Не е трудно да си представиш какво е било в ония дни – в мразовитата мъгла, в облаците прах и дим, в озаренията на пожарищата, с обърнатите трамваи и изгорели танкове.

Само в Сталинград съм виждал подобни картини...

Тия рани зеят не само в тялото на Будапеща, те горят в душите на хората. И това е най-тежкото.

Как ще забравиш какво е било тук, когато всичко ти говори за това?

Само времето ще излекува и Будапеща, и човешките души. Но сигурно болката на хората ще остане и тогава, когато градът ще бъде здрав.

Трагична Будапеща! Отсреща, през Дунава, по хълмовете на Буда още стърчат развалините от 1945 г., тука новите руини на 1956-а!

Да, трябва много, много нещо да се направи, за да се затрупа пропастта, зейнала от тия развалини!

...

В Народния театър (Немzeti синхаз) – „Избори“ – пиеса от Игнац Наги, за изборните машиниции на „благородниците“ отпреди 100 години. Това е комедия, със сатиричен нерв, някъде с водевилни решения. Артистите играят хубаво, гротескно. Интересни са декорите: всичко е рисувано (напр. стая – печката, картините и портретите по стените, пианото и т.н.) – масивно, истинско и е само онова, което е необходимо – столът, на който ще седне героят, дървото, на което ще се качи и т.н. Това никак не ти пречи да възприемаш пиесата, напротив – гротескността в рисунъка хармонира с гротескността в играта. В самите декори има нещо свежо, весело, жизнерадостно. Ето едно резултатно „търсене“ – макар то да не е особено смело.

4 ноември

Може само да ти се е мярнала Будапеща, може всичко да забравиш от нея, едно няма да забравиш: Парламента.

Величествено е това здание и отвън – на брега на Дунава, сред широк площад-парк, с остри, безброй готически кули, със стръмни двукрили покриви, с източени нагоре игли, с хиляди колонки и ниши. Имаш чувството, че тази монументална сграда е изкристализирала от някакъв разтвор – такива фантастични и многообразни форми приемат само кристалите – и после е потъмняла от времето.

А вътре! Вероятно би успял да опише парламента отвътре само оня, който би „описал“ Бетовеновата „Ероика“. Звученето на разноцветния мрамор, на златното, на чудната стъклопис, на дърворезбата, на фреските – слени в съзвучна симфония – е непредаваемо с думи. Нищо не би ви казало и това, че Парламентът е строен 16 години, нито това, че в украсата му лежи 40 килограма чисто злато. Не, трябва да влезете в куполообразната тържествена зала, да видите как греят в хиляди от-

теньци стъклописите по купола – според това как ги е обагрил художникът и как ги осветлява слънцето – да напълни очите ви в златната светлина на полюлеите, за да зазвучи и за вас тази симфония.

Високо по стените, на художествено изработени конзолки, са стъпили кралете на Австро-унгарската империя. И екскурзоводката не пропусна да обясни:

– Вижте тук, в центъра крал Арпад – той е нашият Аспарух – как единствен гледа надясно, навъсен, гневен – сякаш иска да каже на хабсбургските крале: „Какво правите вие тука, в моята родна Унгария?“. Голяма смелост е било за онова време дръзновената постъпка на скулптора. В какви различни неочаквани форми може да се излее революционното чувство на художника! И радостно е, и надежди буди у тебе тоя факт: и в най-тъмните епохи човекът е намирал начин да каже смело, честно слово. Хабсбургите са си отишли, но е останал в историята жестът на твореца, който тогава още ги е осъдил. Притегателен пример!

Не обичам, когато хората охкат и ахкат, като гледат такава красота. Представете си, че слушате хубав концерт, унесли сте се, а някой току ви тласка с лакът: „А, чудесно нали, прекрасно, възхитително!“, обидно е да охкаш и ахкаш тук. Можеш само да гледаш, да гледаш в тихо, няма удивление. И в душата ми има и неизказана благодарност към творците на тоя неповторим дворец, и някакъв смут, и ликуване, и дори боязън – пред неведомата сила на човешкия гений...

Дълга редица момчета и момичета от някакво училище слушаха в невероятна тишина обясненията на екскурзоводката. В залата на Народното събрание те насядаха по банките.

– Ето, другарката ви седи на мястото на другаря Кадар.

Юношите се засмяха топло, неочаквано сърдечно за строгостта на тая зала, като при споменаването на много скъпо име, а девойчето засия смутено. И аз приех това като добър знак за нещо по-голямо...

От терасата на Парламента се открива поразителна гледка – може би най-хубавата в Будапеща. Отсреща, в лека, прозрачна мъгла, се извишаваха хълмовете на Буда – скалисти и сурови там, дето статуята на Свободата издига маслиненото клонче, меки, облагородени, с улици-алеи и къщи-вили по-нататък. Следобедното слънце хвърляше през водите на Дунава вълшебен златен мост, който се опитваше да съперничи по красота на чудните мостове, създадени от човешката ръка. И това меко, тихо, оскъдно есенно слънце ми се виждаше да е тихата, мека, мъничко тъжна усмивка на Будапеща.

Сега тя не можеше да се усмихва иначе...

„ – „ – „ – „

А останалите бележници сега не мога да дешифрирам... 6.10.[19]88 [г.]

1959

15 януари, 1959

Дочетох „Люди грозных лет“ от Илья Марченко – за да дам мнение дали да се издаде от Военното издателство.

Книгата е интересна с острота (поне за наши дни!) и която поставя някои проблеми (особено на Червената армия) през Отечествената война, с правдивостта си, с добре замислени образи. Художествено – слаба. Много герои – които остават щрихово нахвърляни, неуплътнени, много сюжетни линии – набързо, репортажно развити. Би могло да се издаде единствено заради новото, по-смело виждане на противоречията в Червената армия, борбата на прогресивното, живото срещу рутината и догматизма, нещо много важно и за нашата армия.

17 януари

Чета втори път стихове, изпратени за конкурса за военни маршове и песни. Към шейсет работи – и нито една годна, само няколко дават надежда, след пре-работка. Познатата картина: в анонимни конкурси известните поети не участват, проявяват се бурно начинаещи и манияци. Един и същ автор е изпратил пет работи, всяка със страшно мото: Лъв, Тигър, Край (!), Стършел, Крокодил... Поезия, която биха осмели дори авторите на даскалската поезия.

И защо човек трябва да си губи времето с такива скудоумия? Задължен съм служебно. (Ох, като че иначе малко ги чета!)

1962

16 февруари, 1962

Тая година надминах Чехов...

По години!

Страшно ти става като помислиш какво е дал той и какво – ти...

Ще каже някой: маниячина! – да се сравняваш с Чехов... Не, не е маниячина, а съвест. Обикновена писателска съвест. Щом веднъж си взел перото, ти вече си длъжен да се равняваш по Чехов.

По най-високите постижения на литературата. Друг е въпросът какво си дал и какво ще дадеш. Но ти си длъжен да знаеш и никога да не забравяш какви хора са писали преди тебе.

И да изтръгнеш всичко от себе си. Нищо, че няма да ги стигнеш. Хората ще те преценяват не само по достиженията, а и по писателската ти съвест, и по творческите ти усилия.

Понякога се улавям, че ми е приятно като нямам пари. Това е добре, това са свежи младежки чувства от времето на безкористния идеализъм. Доволството в парите – уви! – твърде често води до доволство в ума и сърцето.

И особено съм доволен от себе си, че никога не пиша за пари.

17 февруари

Недоволството, свещеното недоволство от създаденото е велико и страшно нещо. То е в съдбата на много писатели. Сега го виждам у Реноар, Моне, Писаро. Унищожават картини, за които после съжаляват, хвърлят се от една крайност в друга. И то – след като са постигнали зряло майсторство! (Обикновено това чувство не се явява в ранни години.)

Понякога ме е страх да пиша – струва ми се, че написаното е ужасно слабо. И все по-трудно и по-трудно работя.

Всъщност – тъкмо това е хубавото.

Хитлеристките вандалщини имат достойна предистория. 1871 година прусашки войници, „боейки се да не си изцапат краката“, нахвърляли в градината картините на Писаро – като килим. . .

От петстотин платна били спасени едва четиридесет!

19 февруари

Работих върху „Мигновения в Египет“³⁵. Вървеше добре, но имах малко време. Една страница.

Следобед – в движение. В издателството. Интересен полуразговор с Камен³⁶. Той: трябва да се събере пак старата гвардия. Много харесал моето изказване в партийното събрание – тъкмо затова говори за „гвардията“. Недоволен и – както ми се стори – отчаян от изказването на Караславов³⁷.

Вярвам пак ще има пропукване на ледовете.

В „Литературен фронт“ при Мария и Лена – преписвах ми статията за Марин и Велко. Видя ме Лозан³⁸, покани ме на разговор. Славчо Васев³⁹ – много любезен. Защо? Чувстват някаква несигурност. И в такива случаи винаги смятат, че „моята политика“ ще вземе връх. Ограничих се с шеги – твърде ясни.

21 февруари

„Мигновения в Египет“: две страници – средна работа.

³⁵ Андреев, Веселин. Мигновения в Египет: Пътешествие из една страна и седемдесет века. София: Български писател, 1963. 146 с. : с ил.

³⁶ Камен Калчев (1914–1988) – български писател, публицист.

³⁷ Георги Караславов (1904–1980) – български белетрист и драматург, председател на СБП.

³⁸ Лозан Стрелков (1912–1981) – български поет, драматург и публицист, дългогодишен директор на БТА.

³⁹ Славчо Васев (1906–1990) – български писател и журналист, председател на СБЖ и директор на Народния театър.

Разговаряхме с Христо Йорданов⁴⁰ – отдавна иска да пише за мене – есе, очерк, книга? Да му откажа разговори – неудобно, нямам право. А ми е страшно неловко. Знаеш, ще пишат за тебе... няма ли да се „рисуваш“? Вярвам в съвестта и такта си и все пак... чоглаво.

23 февруари

Доволен съм от днешния ден: три страници и половина. Завърших главата за Тива – „Човек сътвори бога“. Поолекна ми. Още една глава и – край?

Крайно време е да дойде тоя край! Книгата за Египет вече ми омръзва. Не сама по себе си. Чувствах, че трябва да кажа тия неща – и за древността, и вметванията за днешното, и за себе си. Може би, няма да излезе лоша. Но вече напират разказите. Струва ми се – това е по-„истинско“ творчество. В него е голямата радост...

Вечерта бях на родителско-учителска среща. Чух много хубави работи за Лил, но трябва още, още: да използва пълните си възможности, да има по-силно чувство за отговорност, нужна ѝ е повече вътрешна организираност. Момичето си е много добро, но... нашите изисквания са на високо равнище!

25 февруари

Днес гласувах. Една торба листи, едва се побират в плика. Нямах време да прочетеш дори част от имената – народен представител, градски и районни съветници, народни съдии и съдебни заседатели.

И докога ще правим това надбягване с един кон, както казват на село?

Нима не може да се състезават няколко души – върху наша платформа? Сега, ако гражданинът не иска да даде гласа си за определен кандидат (не го уважава, знае негови слабости и т.н.) – значи, не ще гласува за нас, а той е за, не против.

Сега всеки кандидат знае, че ще бъде избран. И знае, че като народен представител например – работи не работи, все едно: избора му зависи не от избирателите, а от централното разпределение.⁴¹

Народното събрание е само една фасада. Фактически то не изработва, а гласува законите, никой не контролира и никой не зависи от него. Формално, парадно.

Трябва да се премахне това. И изборите, и Народното събрание трябва да се изпълнят с реално съдържание!

7 март

Бях на погребението на баба Мария Петрова.

⁴⁰ Христо Йорданов – бълг. лит. критик, автор на литературно-критическия очерк „Веселин Андреев“ (1966).

⁴¹ След този абзац е вписано с молив допълнително изречението: „Казвал съм ги тия неща, но кой да те чуе...”.

Познавам я от Пирдоп, чрез сина ѝ Вергилий, наш съмишленик, после комунист. Като нелегален много време се укривах у тях (те се преместиха в София, на [ул.] „Иван Вазов“ 42). Давах убежище и на Вера, Райнето (Георгиева), Никола Трендафилов. Хубав човек, жизнен.

Не обичам да ходя на погребения – искам да помня хората живи, а не измъчени, обезобразени, страшни от смъртта. И не искам да виждам човешкото безсилие. Не от страх за себе си – от обич за човека.

При баба Мария не можеше да не отида. И добре сторих. Мъртвата ми каза много неща за живите. Почувствах вина пред нея. Вярно, навестях я, помагах ѝ при нужда, тя все ми благодареше – но мога ли пред съвестта си да кажа, че това бе достатъчно? Преди петнайсет години тя загуби Вергилий и остана съвсем сама. Не можеше ли да я заведе до Пирдоп? До Казанлък – родния ѝ град? Не можех ли... Можех!

Това, което казахме – аз и един другар на Вергилий – бе вярно, но защо все още – твърде често! – казваме добрите думи на човека тогава, когато той не може да ги чуе? „За мъртвите или добро или нищо!“ За мъртвите може всичко, за живите – само добро. Или поне не това: нищо!

Хубаво е, когато погребват човека, да вее вятър. Валеше дъжд, пресече го на сняг. Вятърът развяваше косите ѝ, рошеше цветята, надуваше червения саван като знаме. Или като платно на лодка. Не остана нищо от леденото спокойствие на мъртвия, струваше ми се, че тя ей сега ще вдигне ръка да прибере косите си и да помахва за прощаване. Това не бе слизане в гроба, а тръгване за далеко плаване...

8 март

Дочетох спомените на Петко Росен⁴². Дадох ми ги от издателство „Български писател“ – дали не бих ги редактирал?

Освен русофилство, в П. Росен няма ясна линия – главно в литературата. Спомените, допълнени с дневници и писма, са пълни с противоречия – за един и същ писател днес се казва едно, утре друго, в статия – едно, в дневника друго и т.н. Много спорни, вкусовски оценки. Интрижки и пикантерии. Всичко е разхвърляно. Има и шовинизъм, религиозни наеви, мистицизъм.

Да редактирам тая книга съвестно – а как иначе? – трябва да загубя месеци, ако не година: да прехвърля всичко от Росен, да прочета произведенията, за които говори, да правя много и много справки по списания и вестници. Премного време съм губил за такива неща. Стига! Това е работа за литературен историк.

9 март

Най-после свърших с книгата на Славчо Георгиев „Непокорена младост“ („Другари на орлите“)⁴³. Много време, сили труд вложих и в нея.

⁴² Петко Росен (1880–1944) – бълг. писател, лит. критик, политик.

⁴³ **Георгиев, Славчо.** Другари на орлите: Героичните дни на младежката чета в партизан-

Именно и в нея. Книгите на Желязко Колев и Иван Врачев четох по два пъти, направих им много бележки, работиха, пак ги четох и разговаряхме. „Героични дни“ на Генко Гюлев⁴⁴ се нуждаеше от дълбока оран (в земеделието тя може да е спорна, но в литературата – никога!) – литературна обработка. „Рилски партизани“ на Моис Аврамов⁴⁵ от 1000 машинописни страници стана на 450. И не се касаеше да се изхвърлят механично страници или дори пасажи – а от пет страници да направи една, като оставиш същественото – и то казано хубаво, в стила на автора.

Със Славчо работихме най-правилно: прочетох „Непокорена младост“ и му казах как да я преработи. „Казах“ не говори нищо: беше голям разговор какъв жизнен материал още да използва, кое да сгъсти и кое да развие, как да обогати езика. Той добре разбра всичко и добре работи – книгата изведнъж стана по-друга. Но имаше много баласт, многословие, „невъзпламенен взрив“, неразработени моменти. Пак му я върнах. После започнах аз – и още веднъж, и още веднъж.

Той е доволен и благодарен. (Моис излезе малко калпазанин – дори успя, чрез редактора в издателството, да направи нещо непозволено: да бъде отбелязан само като редактор, сякаш няма литературна обработка... Суета! И не само суета: при второто издание се спотаи за хонорар – а по закона имам право на процента за литературната обработка. Под достойнството ми беше да му се обаждам. Както не му се обадох и за първата шмекерия)...

Все се заричам да не губя време и сили с чужди книги. И все не мога да откажа в някои случаи. Не от мекодушие – просто чувствам удовлетворение да се яви една хубава партизанска книга, която иначе не би излязла.

И най-голямото удовлетворение ми е библиотеката „Писатели, паднали в борбата против фашизма“⁴⁶. Що труд – но без мене нямаше да се появи.

13 март

Най-после, потръгна тая последна глава за Египет. Написах страница и половина – но по-важното е: започнах! Трябва да бъде сбита, най-същественото. А точно това е трудното...

Чета К. Константинов – „Път през годините“. Изведнъж ми дойде на ум: защо не си направя записки – описания на стария Пирдоп? Сега той постоянно се мени, утре нищо няма да остане от него. А тия неща може да ми потрябват един ден.

ския отряд Коста Петров. лит. обраб. Веселин Андреев. София: Нар. младеж, 1962. 244 с.; 2. прераб. и доп. изд., 1964. 300 с.

⁴⁴ Гюлев, Генко. Героични дни: Партизански спомени. ред. и лит. обработка Веселин Андреев. София: БКП, 1955. 356 с.: с ил.

⁴⁵ Аврамов, Моис. Рилски партизани: Спомени. София: БКП, 1954. 235 с., 2 л. ил.; 2. прераб. изд. НС ОФ, 1956. 468 с., 11 л. ил., 1 л. портр.; 3. изд. Нар. култура, 1960. 508 с., 24 л. ил.; 4. прераб. изд. ОФ, 1970. 460 с.: с портр., ил., 1 л.: портр.

⁴⁶ Библиотека „Писатели, паднали в борбата против фашизма“ (изд. „Бълг. писател“) е под ред. на Веселин Андреев от 1959 до 1964 г. Публикувани са творби на Васил Карагьозов, Сергей Румянцев, Гео Милев, Иван Нивянин, Христо Кърпачев, Христо Козлев и др.

Трябва вече да си лягам, отдавна мина полунощ, а така ми се чете! Колко са хубави тия тихи, мои часове. Толкова мисли ми идват, такива диалози водя с най-различни хора. Да можех да записвам всичко...

А все пак трябва да се ляга. Не бива да се губят сутрешните часове, те са най-хубави за работа. А най-хубави за размисъл изглежда са полунощните. Тогава мислите са по-смели, дори фантастични. Сутринта може и да се позасрамиш от някоя фантазия... но, нищо: след свежия критичен поглед остава нещо много интимно, много искрено...

Наистина, това са единствените мои часове, когато се чувствам, в мой свят. Денем почти няма миг да не се чуват викове, разговори, тропаници. Иди се съсредоточавай! Макар да съм сам в стаята, струва ми се, че всички ме гледат какво правя.

Едва ли има човек, който да обича семейството си, децата си като мене. Но ми трябва часове, когато съм съвсем сам – с тия, които искам да възкреса или създам...

19 март

Прочетох бележки за бойния път на Трети батальон – за историята на бригадата. И пак ме завладя оная атмосфера, хората се изправяха пред мене, аз вървях с тях по места, дето никога не съм минал. А уж това са суховати бележки, само факти... как ще успея в своята книга да разкажа за хората от бригадата? Колко страници ще ми са нужни? Да, сбито, сбито – но тук е само малка част от оня живот и само в „съобщения“ – и пак сто страници! А да разгърнеш нашироко...

Много още има да се мисли. По характера на книгата. По отбора на жизнения материал. По това – как да се разкаже. Понякога ми се струва, че всичко ми е ясно. А изведнъж – нищо не ми е ясно...

20 март

По романа на Георги Марков „Мъже“⁴⁷ се водят големи спорове: едни го въздигат като смело новаторство, други отсичат – епигонство, в неосъществен замисъл.

Дочетох го сега, в късна нощ, и ми е трудно да уточня впечатленията си – още ме владее романа. Но – това е и първото му достойнство. Хубава е тая раздвиженост, свежест, импресионистичност. Има чудесни моменти, които те трогват: едни с емоционалност, други – с мъдрост, трети – с хумор.

Но много неща не са намерени с художествена мярка. Чувства се схемата, по която са създадени героите. Твърде автори са те, еднолинейни – премного говорят и мислят с думите и мислите на автора. Има маниерничене.

Но нека опитва, нека търси – това е нужно! Успехите не идват изведнъж и в чист вид.

⁴⁷ Георги Марков „Мъже“. ДВИ, 1962. С този роман Георги Марков (1929 – 1978) печели годишната награда на СБП и е приет за член на Съюза на писателите.